

СУРУЛЛУБУТ – СУОРУЛЛУБАТ!

КЫЫМ

16+

НОРУОТ ХАҢЫАТА

10 № (22661)
2024 сыл

Кулун тутар
14 күнэ
чэппиэр

нэдиэлэҕэ биирдэ тахсар

www.kyym.ru

<https://t.me/kyymsakha>

«СЫЛХАҢЫАТА-2008,2015» НОМИНАЦИЯ КЫАЙЫЛААҕА. «ТИРАЖКА – СЫЛРЕКОРДА 2009,2015» БҮТТҮҮН АРАССЫЙАТААҕЫ БИРИЭМИЙЭ ЛАУРЕАТА
«АРАССЫЙА БАСТЫҢ НАЦИОНАЛЬНАЙ ХАҢЫАТА-2018» БИРИЭМИЙЭ ЛАУРЕАТА

КУН-ДЬЫЛ

Кулун тутар 14 күнэ
ЧЭППИЭР
Күнүс -12° С (-16° U)
Түүн -27° С (-31° U)

Кыра былыттаах, сөнүүтэ суох

Кулун тутар 15 күнэ
БЭЭТИНСЭ
Күнүс -14° С (-18° U)
Түүн -27° С (-31° U)
Күннээх.

Кулун тутар 16 күнэ
СУБУОТА
Күнүс -13° С (-17° U)
Түүн -27° С (-31° U)
Күннээх.

Кулун тутар 17 күнэ
ӨРӨБҮЛ
Күнүс -12° С (-16° U)
Түүн -30° С (-34° U)
Күннээх.

Кулун тутар 18 күнэ
БЭНИДИЭННИК
Күнүс -11° С (-15° U)
Түүн -23° С (-30° U)
Былыттаах, кыралаан хаардыа.

Кулун тутар 19 күнэ
ОПТУОРУННЬУК
Күнүс -9° С (-13° U)
Түүн -22° С (-26° U)
Былыттаах, кыралаан хаардыа.

Кулун тутар 20 күнэ
СЭРЭДЭ
Күнүс -3° С (-7° U)
Түүн -25° С (-29° U)
Былыттаах, инчэбэй хаардаах.
U – Угаров шкалата

Бука бары – БЫЫБАРГА!

Кулун тутар 15–16–17 күннэригэр дойду бэрэсидьиэнин талабыт

Бэлиэ

Устуоруйа уустук кэрдииһигэр тостубакка, саҥа былааска имигэстик избиллэн, “сөп түбэх” сатаабакка, “бэйэтин кэмин таннарбатах”, норуот таптаан аабар “Кыым” хаһыатын XXI үйэҕэ үктэннэрбит суруналыыс-эрэдээктэр Федора Петровна Егорова бүгүн төрөөбүтэ 90 сылын туолла.

6 с.

Тыа сирэ

Ханалас улуунун Тиит Эбэтигэр олорор эдэр ыал – Вера уонна Спиридон Яндреевтар 96 сүөһүлээхтэр. Былырыын 70-тан тахса т үрүн илгэни үрүлүппүттэр, ортотунан биир ынахтан 2300 л ыылар. Ыал ийэтэ Вера сизэмэнигэр идэтигэр үөрэнэн, нэһилиэгэр ускуустубаннай буоһатыны киллэрбит. Сүөһүгэ сыстабас, туруу үлэһит эдэр ыалы кытары билсинг.

9 с.

Ахтылбан

Бу күннэргэ саханы аар-саарга аатырдыбыт, олимпийскай чөмпүйүөн Роман Дмитриев төрөөбүтэ 75 сылын киэн далааһыннаахтык бэлиэтээтибит. Дьокуускайга онус төгүлүн кини кэриэһигэр көгүл тустууга норуоттар икки ардыларынааҕы турнир үрдүк тэрээһиннээхтик ытылынна.

Москубаттан Роман Михайлович оболоро кэлэ сылдьалларын көрсөн, аҕаларын туһунан иһирэх ахтыларын ыйыталастыбыт. Аатырбыт тустуук оболоро туох дьон буолан тахсыбыттары?

15 с.

Бырабыыталыстыба мунньабыттан

Ил Дархан Айсен Николаев кулун тутар 11 күнүгэр бырабыыталыстыба салайааччыларын кытта мунньахтаата.

Онно 2023 сыл түмүгүн билигиннэрэр отчуот үчүгэйдик ааста диэн сыаналаата: “Бырабыыталыстыба үгэс буолбут отчуота быйыл үрдүк таһымна барда. Отчуотка быларыынгытаабыр элбэх киһи сырытта. Тэлэбиисэринэн уонна араадыыйанан түмүктүү отчуоту нэһилиэнньэ олус интэриэһиргээн иһиттэ”, – диэн Ил Дархан бэлиэтээтэ.

Айсен Николаев иһитиннэрбитинэн, муус устар 1 күнүттэн РФ Бырабыыталыстыбата социальнай биэнсийэни 7,5% үрдэтэр. Индексация кээмэйэ биэнсийэлээхтэр быларыын тиһинэн олоруу алын кээмэйдэриттэн тутулуктанар. Социальнай биэнсийэни страховой биэнсийэҕэ ыстаастара тийбэт биэнсийэлээхтэр ылаллар. Маны таһынан муус устартан 7,5%-нан сорох гражданнарга судаарыстыбаннай биэнсийэнэн хааччыы кээмэйэ улаатыаба. Дойдуга 4 мөл. киһи биэнсийэтэ үрдүбэҕэ.

Маны таһынан Айсен Николаев 2024 сылга РФ Бырабыыталыстыбата эргийиэннэргэ хомунаальнай инфраструктураны модернизациялырга 12 млрд солк. ытар уураабыр болжомтону уурда.

Федеральнай үп инженернэй ситимнэри саҥардарга итиэннэ хочолунай, ыраастыыр тэриллэри өрөмүөннүүргэ барыаба. Ол саахал тахсытын наматыа уонна хомунаальнай өнгө хаачыстыбатын тупсарыаба. Инженернэй ситимнэри саҥардыыга үбүлээһини Территориялары сайыннарыы пуондатыттан бэриллэбэҕэ.

Ил Дархан бэлиэтээбитинэн, РФ Бырабыыталыстыбата 2024 сылга

үрдүк үөрэххэ тус сыаллаах үөрэтиигэ квотаны 900 хайысхаба быспыт. Кэлэр үөрэх дылыгар олортон тус сыаллаах үөрэх миэстэтигэр аҥаарын ытыахтара. Уопсайа тус сыаллаах үөрэтиигэ 145 тыһ. тахса миэстэ бэриллэбэ, ол быларыынгытаабыр 6%-нан үрдүк.

Мунньах кыттыылаахтара Ил Дарханга эргийиэн социальнай-экэнэмиичэскэй сайдытын сүрүн параметрдарын, национальной бырайыактары олоххо киллэриини, оскуолалары тутууну эттилэр. Өссө сүрүн суолталаах тэрээһиннэри, ол иһигэр Р. Дмитриев кэриэһигэр көнгүл тустууга Норуоттар икки ардыларынаабы турниры уонна Саха сиригэр Норуот маастардарын күнүн хайдах ыппыттарын отчуоттаатылар.

Айсен Николаев өрөспүүбүлүкэ бырабыыталыстыбатыгар баһаар сезонугар бэлэмнэниигэ киирэллэрин, “Азия оҕолоро” Оонньууга бэлэмнэниини тэтимирдэргэ уонна Оонньуу уотун церемониятын болдьоммут кэмигэр үрдүк таһымна ытталларыгар соруйда.

Ил Дархан салайааччылар улуустарга 14 социальнай эбийиэги үлэбэ киллэриигэ сүрүн болжомтону ууралларыгар эттэ. Бу нэдиэлэбэ саҥа оскуолалар, уһуйааннар, балыыһа комплекстара, успорт эбийиэктэрэ, ууну ыраастыыр тутуу, олорор дьиэлэр үлэбэ киириэхтэрэ. Саҥа социальнай эбийиэктэр Дьокуускайга, Аллайыахаба, Эбээн Бытантайга, Аммаба, Кэбээйигэ, Тааттаба, Муомаба, Чурапчыга, Сунтаарга, Үөһээ Халымаба уонна Хаҥаласка үлэбэ киириэхтэрэ.

Быыбары кэтиэхтэрэ

Быыбардыыр учаастактарга Саха сиринээби Уопсастыбаннай палаататтан 2,5 тыһ. тахса кэтээн көрөөччү кыттарга бэлэм.

Сарсынньыттан Саха сиригэр 811 быыбардыыр учаастак РФ Бэрэсидьиэнин быыбарын ытыыга үлэтин сабалыыр. Үс күн устата. Кулун тутар

15 — 17 күннэригэр өрөспүүбүлүкэ Уопсастыбаннай палаататын аатыттан тутулуга суох кэтээн көрөөччүлөр үлэлиэхтэрэ.

Саҥа оптуобустар

Айсен Николаев кулун тутар 12 күнүгэр улуус баһылыктарыгар 29 саҥа оптуобус күлүүстэрин туттартаата.

Оптуобустары Владимир Путин ыйаабынан тырааныспар инфраструктуратын тупсарыыга туһуламмыт анал кирэдьиитинэн ылбыттар. Ити тус сыаллаах үбүлээһининэн 73 эргийиэнгэ оптуобус муниципальнай пааркатын саҥардыбыттар.

Саха сиригэр 8 улуус ПАЗ, Газель уонна КАВЗ саҥа оптуобустарын туттулар: Амма, Үөһээ Халыма, Горнай, Нерюнгри, Өлүөхүмэ, Сунтаар, Кэбээйи уонна киин куорат.

Холобур, Өлүөхүмэбэ 5 саҥа оптуобус бэрилиннэ. Оттон Горнайга – 4. Саҥа оптуобустар улуус киинигэр эрэ буолбакка, нэһилиэктэргэ эмиэ сылдыахтара.

Сотору кэминэн Саха сиригэр

өссө 24 саҥа оптуобус күлүүстэрин туттарыахтара. Уопсайа 400 мөл.солк. казначей кирэдьиитинэн 17 улууска 53 саҥа оптуобус атылаһыллыбыт. Үөһэ ыйыллыбыт улуустары таһынан сотору саҥа оптуобустары Алданга, Үөһээ Бүлүүгэ, Бүлүүгэ, Мэнэ Хаҥаласка, Миринэйгэ, Хаҥаласка, Орто Халымаба, Ленскэйгэ, Аллараа Халымаба уонна Намга биэриэхтэрэ.

Маны таһынан 50 саҥа оптуобуу Дьокуускайга биэрдилэр. Оптуобустаахтарга эргийиэн бүддьүөттэн чэпчэтиилээх лизинг чэрчитинэн 150 мөл. солк. субсидия көрүллүбүт. Ол курдук, 25 саҥа оптуобус – “ЯПАК” МУП-ка, оттон атыттар “Союз Авто” НО киирэр чааһынайдарга бэриллэбит.

Мобильнай дуоктардар – Дьяаныга

Былаан быһыытынан Саха сирин мобильнай биригээдэтин быраастара Дьяаныга кулун тутар 27 күнүгэр диэри үлэлиэхтэрэ.

Быраастар Табалаах, Адыаччы, Алыһардаах, Сайдыы, Оһохтоох, Чөрүмчэ уонна Хайыһардаах олохтоохторун хабыахтара. Ол кэннэ кулун тутар 12 күнүгэр Аллараа Халымаба, Усуйаанаба, Орто Халымаба, Өймөкөөнгө уонна Үөһээ Халымаба

тийиэхтэрэ.

Бу күннэргэ тиис быраастарын бөлөбө Орто Халымаба көтүбэ. Эбэ-эх, Сылгы Ытар уонна Хатыҥнаах нэһилиэктэригэр сылдыахтара. Оҕо быраастара кулун тутар 18 күнүгэр Өлөөн, Усуйаана улуустарыгар үлэлиэхтэрэ.

Казахстанга көтүбэ

“Якутия” авиахампаанньа Дьокуускайтан муус устар 20 күнүттэн алтынны 26 күнүгэр диэри, хас субуота ахсын, Алматы куоракка быһа эрийсэлэри онорор буолуоба.

Сөмөлүөт таможня бэрэбиэркэтин уонна кыраныссаны туоруурга көрүүнү-истиини ааһарга Иркутскайга аараан ааһыаба. Бу туһунан Ил Дархан уонна бырабыыталыстыба пресс-сулуспата иһитиннэрэр.

Оттон ыам ыйын 5 күнүттэн алтынны 6 күнүгэр диэри уонна алтынны 20 күнүгэр Дьокуускай – Иркутскай – Алматы (уонна төннөр) морсуруут өрөбүл күннэргэ көтүбэ диэн иһитиннэриигэ чопчуланар.

Маны таһынан РФ гражданнара Казахстанга киирэллэригэр эбэтэр транзитынан ааһалларыгар виза ир-

дэммэт. Быстах кэмгэ олорорго көнгүл суох, РВП-ТА эбэтэр олорорго көнгүл суох, ВНЖ-та суох Арассыыйа олохтоохторо Казахстанга 180 күн буола-буола, 90 күн сылдьар бырааптаахпыт.

Дьокуускай – Иркутскай – Алматы морсуруутунан көтүү айан билиэтин сыаната кулун тутар 12 күнүнээби валюта кууруһунан 24 455солк. сабаланар, сыана күн ахсын халбанньы турар.

Билиэти суукка устата авиахампаанньа мобильнай сыһарыытыттан эбэтэр саайтыттан атылаһааххытын сөп, маны таһынан 8 800 700 21 90 төл. эрийэн.

Сылгыһыт күнэ

Сылгыһыт күнүгэр туһуламмыт тэрээһиннэр быйыл муус устар 5–7 күннэригэр Дьяангы улууһугар ытыллыахтара. Бу туһунан ТХМ пресс-сулуспата иһитиннэрэр.

Санатар буоллаха, Сылгыһыт күнүн Саха сиригэр кулун тутар 21 күнүгэр бэлиэтиибит. Бу бэлиэ күнү аан бастаан 2017 сыллаахха “СӨ сылгыны үөрдээн иитиини сайыннарыр туһунан” ыйаахха олобуран бэлиэтээбиттэрэ.

Үгэс курдук, бу күн өрөспүүбүлүкэ сылгыһыттар мустан бу салаа сайдыытын туһунан төгүрүк остуолга

дьүүллэһиэхтэрэ. Маны таһынан племенной атыыр сылгы быыстапка-атыыта, ат сүүрдүүтэ уонна сылгыһыттар хамаанданан күрэхтэрэ ытыллыаба.

Быларыын өрөспүүбүлүкэтээби Сылгыһыт күнүн тэрээһинэ Амма улууһугар ытыллыбыта. Сылгыһыт күрэхтэр 11 улуустан 19 хамаанда кытыбыта.

Муус халыга

Саха сирин өрүстэригэр кулун тутар 10 күнүнээби туругунан муус халыга, сүрүннээн, орто көрдөрүүттэн 5–55 см намыһах. Нуорманы таһынан 2–14 см Өлүөнэ, Алдан, Бүлүү уонна Халыма эбэлэр учаастактарыгар бэлиэтэнэр. Ол туһунан ЯУГМС иһитиннэрдэ.

Пеледуй, Өлүөхүмэ, Покровская, Саҥаар, Батамай уонна Зырянка, Орто Халыма учаастактарыгар муус халыг диэн иһитиннэриигэ суруллар.

Өлүөнэбэ муус халыга 60 – 170 см.

Алдан, Амма, Бүлүү — 55 – 140 см. Хотугулуу-илин өрүстэргэ — 80 –140 см. Кулун тутар бастакы декадатыгар эбилли Дьяангы Адыаччытыгар Уус Чаркы гидростат таһыгар бэлиэтэнэр.

Тобуруокап истипиэндыйэтэ

М.К. Аммосов аат. ХИФУ-га саха тылын уонна литэрэтиирэтин үөрэтэр устудьуоннары өйүүр араас тэрээһин баар.

Ол иһигэр – талааннаах, дьобурдаах устудьуоннарга истипиэндыйэлэри туттарыы. Ону туттарыы үөрүүлээх быһыыга-майгыга тэриллэр, устудьуоннарга улахан бырааһынньык буолар. Норуодунай бэйиэт Бүөтүр Тобуруокап аатынан истипиэндыйэни 20-тэн тахса сыл устата араас устудьуон ылан үөрдэ-көттө, бары кизн тутта ахталлар.

Университет норуодунай суруйааччы Е.П. Неймохов аатынан истипиэндыйэтин эмиэ айар устудьуон ылар. Кириитикэбэ холонон оболорго дассыан В.Н. Протодьяконов аатынан истипиэндыйэ туттарылар. Ону таһынан саха тылыгар, литэрэтиирэбэ уонна фольклорга бастыҥ үөрэхтээх устудьуоннарга сыл ахсын дассыан С.Д. Егинова истипиэндыйэтэ туттарылар.

Быйыл эмиэ биир үөрүүлээх түгэн буолла. Сыл ахсын ытыллар ф.н.д., бэрэпиэссэр Н.Н. Тобуруокапка аналлаах НПК-ба кини дьыэ кэргэнэ – огдо-обото, ф.н.к., дассыан Валентина Максимова Тобуруокаба уонна төрөппүт оболоро – эмиэ истипиэндыйэ аныыр балаһыанньаны онордулар, суумата – 20 тыһ. солк.

Бу улахан учуонай истипиэндыйэтэ билимгэ ситиһиилээх устудьуонга туттарылар. Бастакы истипиэндыйэни быйыл АҮ иккис кууруһун устудьуона Егорова Света тутар дьоллонно. Устудьуоннар бары да үөрдүлэр уонна инникигэ, үрдүккэ тардыһылара өссө күүһүрүө диэн эрэнэбит.

В.Б. ОКОРОКОВА, ХИФУ бэрэпиэссэрэ.

“Лабанха-ШОУ” өссө биир биэриитэ табыста!

Тыл төрдүн-төбөтүн түөһэр, саха тылын эри-дьиэстиир “Лабанха” биэрии ютубка “Кыым LIFE” ханаалга табыста. Бу биэриигэ “көлө”, “эмээхсин”, “алахчын”, “симэхсин”, “кылахсын” уонна “харахсын” диэн тыллары ырытабыт. Туох ис хоһоонноохторуй, хантан төрүттээхтэрий?

Биэриини бу куар-кодунан киирэн көрүөххүтүн сөп.

“Утум” саха үһүн үйэлэниитин киинэ Байкал-Амур Магистраль (БАМ) тутуутугар ыччат-хомсомуол хамсааһына тэриллэбитэ 50 сылыгар анналаах “Тында – БАМ сүрэбэ” диэн үһүн үйэлэнии турун сабалыыр.

Аан бастакытын Саха сирин олохтоохторо уонна ыалдьыттар эрчимнээх эдэр саастарын сирдэринэн тимир суолунан айанга турунуохтара!

Тур бырагыраамата:

- Бэрт сынһалангыт уонна мааныланан поеһынан умсугутуулаах айан;
- БАМовецтар тулпунт “Таежная” тупсабай отельга түһүү;
- Тында куорат кэрэ-бэлиэ миэстэлэригэр сылдыы: БАМ устуоруйатын түмэлэ, хомсомуол сүдү тутуутун умнуллубат миэстэлэрэ, аатырбыт тимир суол вокзала, театрга уонна кэнсиэрдийер саалаба сылдыы, БАМ бэтэрээннэрин кытары көрсүһүү, хомсомуоллаабы кэмнэри саныыр ахтыы киэһэтэ.
- Бадалаахтар “Надежда” сонотуоруйга чэбдигирдэр процедуралары ылаахтарын сөп;

- Бадалаахтар Благовещенской куоракка, Кытай Хэйхэ провинциятын көрө айанныахтарын сөп. Билигин турга кыттыһыан бадалаахтары барыллаан сурутуу ытыллар.

Турга турунуох иннинэ Саха үһүн үйэлэниитин киинигэр профилактической-чэбдигирдэр кууруһу ааһаргытыгар сүбэлиибит.

Аадырыс: Дьокуускай к., Октябрьскай уул., 26/4, **сигилии билсэр төл.:** 89142710088

Этэнгэ кыһыммытын туораан, эдэр сааспытын санатар сааскы алгыстаах айанга турунарга ыгырабыт!

Эрдоган Путины ынгырбыт

Турция бэрэсидьиэнэ Реджеп Эрдоган дойдутугар муниципальной быыбардар түмүктэннилэр да, Владимир Путины ыалдыттата ынгыраарын биллэрбит.

Биһиги дойдубут баһылыгын бу кулун тутар 15–17 күннэригэр талаары олорор, оттон болдьобу иннинэ быыбардааччылар бэлиэр куоластаабыт эбит буоллахпытына, кинилэргэ муниципальной быыбардар кулун тутар 31 күнүгэр былаанналар. Анкара дипломаттара сабагалыылларынан, Владимир Путин Турцияга муус устар бүтүүтүн, ыам ыйын сабаланыытын диэки тийиээн сөп. Манна дабатан эттэххэ, дойду бэрэсидьиэнэ Саха сиригэр арыый хойутуу да буоллар, син биир кэлэр былааннаабын бу соторутаабыта эмиэ иһитиннэрдэ.

НАТО тойоно буолуон бажалаах элбиир

Румыния бэрэсидьиэнэ Клаус Йоханнис НАТО Генеральной сэкиретээрин дуоһунаһыгар хандыдаатынан туруорунарга быһаарыммытын биллэрдэ.

Атлантика икки өттүнээбилэри өрүү ситимниир дүккүөрдээхпит, трансатлантической сыһыан биһиэхэ суолталаах, – диир эбит. Кини бу иннинэ Румыния байыаннаабын Украинага ыппатын биллэрбитэ.

Эрдэ НАТО үрдүк дуоһунаһыгар Нидерланды премьер-министирэ Марк Рютте дураһыйарын биллэрбитэ. СМИ оччолорго суруйбутунан, кинини альянс 20-тэн тахса дойдута, ол иһигэр АХШ, өйүүр.

Ити гынан баран НАТО тойоно буоларга Североатлантической судаарыстыбалар өйөөлүлэрин ылаахха наада. Күн бүгүн, Швецияны ааган туран, альянска 32 дойду киирэр. Мантан да салгы ким эр эмиэ туруорунон сөп. Билингэи сэкиретээрдэрин боломуочуйатын болдьобу алтынны 1 күнүгэр биирдэ бүтэр.

“НАТО бэйэтин миссиятын хат көрүнүөн наада. Илинги Европа НАТО чэрчитинэн ылыллар кэпсэтиилэргэ, быһаарыларга сүдү кылаатын киллэрэр. Онон альянс салалтатыгар баар буолуохтаах. Биһиги төһө кыалларынан

Ил-76 сөмөлүөт суулунна

РФ Оборона министриэристибэтэ иһитиннэрбитинэн, Ил-76 байыаннай тырааныспар сөмөлүөтэ көтүү кэмигэр биир мотуора умайан тахсыбытын түмүгэр сууллубут. Быһылаан Иваново уобалаһыгар буолла.

СМИ-лэр “уопуттаах лүөччүк буолан, нэһилиэнньэлээх пуунтан тэйиччи тийэрдэн, дьонно-сэргэтэ суох сиргэ сууллубут” диэн суруйаллар.

Көтөр аалга олорсон испит 15 (сорох таһаарыга 16 диэн суруллар) киһи суорума суолланна: экипаж абыс чилиэнэ

уонна сэттэ пассажир. Кинилэртэн биэс киһи Оренбург авиационнай пуолкаатын лүөччүктэрэ буоларын Оренбург куорат мээрэ Сергей Салмин иһитиннэрбит.

Бу иннинэ Украина билиэннэйдэрин илдээн иһэн дэлби тэптэриллибит көтөр аал эмиэ Ил-76 этэ.

Байден сол да уоскуйбат

АХШ түөһээнки бэрэсидьиэнэ Байден дойдуларын госсэкиретээрэ Энтони Блинкентэ Украинага көмө диэн ааттаан, 126 мөл. дуолларга тийиэ үбү биэрэр санаалаах.

Бу туһунан Үрүң дьыэ бэчээттээбит меморандумугар суруллубут. Силигин ситэрэн, Байден ити харчы “АХШ-ка куттал суоһаабатыгар суолталаах быһаары” диэн матыыптыыр. Ити иннинэ АХШ салалтата бу сылга үктэнэн баран, 300 мөл. дуоллар кэрингэ суумалаах 55-с байыаннай көмө бакыатын аныырын туһунан иһитиннэрбитэ.

Арасыйа, биллэн турар, итини “сээн” дии истибэт. Украинаны сэрии сэбинэн хааччыйан, НАТО дойдуларын иирсээнгэ кытыаран, АХШ “уотунан

оонньуурун” ыйар. РФ МИД салаааччыта Сергей Лавров Украинага анаммыт сэрии сөптөөх ханнык бабарар таһааһы сыал онгостуохпутун сөбүн этэр. Сэрии сэбинэн хааччыйан уонна Великобритания, Германия, Италия курдук дойдуларга байыаннай каадыры бэлэмнээн, АХШ уонна НАТО иирсээнгэ быһаччы кытталларын, ол уопсай тылы булууга көмөлөспөтүн, төттөрүтүн, мөкү дьайыылаабын, күөртүүрүн бэлиэтиир.

Польша бааһынайдары бырачыастыыллар

Польша бааһынайдарын бырачыаһа олунньу 9 күнүттэн сабаламмыта. Кинилэр Украинаттан Польшага тыа хаһаайыстыбатын бордудуксуйатын киллэрэри уонна Евросойуус экологияга сыһыаннаах былааньтан (“күөх куурустан”) аккаастанары модьуйаллар.

Украина кыраныссатыттан киирэр массыыналары тохтотоллор, хаста да Украинаттан киирбит бурдуктаах массыыналарын, тимиэр суол богуоннарын бурдуктарын ыһыталаабыттара кэпсэммитэ. Польшаттан сабаламмыт бааһынайдар бырачыастара Европаны барытын хаппыт. Туруорсуу туолбат буолан, быһы-майгы өссө сытырхайан эрэр. Чуолаан Польшага. Бырачыастааччылар туруммуттара. Дойду салалтата ону ылымматаба, “күөх куурус” балаһыанньатын сымнатары эрэ туруорсуох буолбута уокка арыны куппут тэнэ буолбут.

Билигин бааһынайдар Польша Украинаны кыраныссалаһар сиригэр баар 5 хайысханы бүөлээн, манаан тураллар. Кыра массыыналар, оптуобустар холкутук ааһар эбит буоллахтарына, таһаастаах биир да массыынаы Украинаттан аһарбаттар. Польша өттүттэн эмиэ – биир оннук. Бырачыастааччылар лиидэрдэрэ Станислав Барна: “Иккис ыйбытын барыкаадалаан олоробут. Туруорсуубутун ылымматтар, суолталаабаттар. Салгы манньк буоллабына, кулун тутар 20 күнүгэр Польшаны бүтүннүү хабыахпыт”, – диир эбит.

Арасыйа актыбын туһанарга дураһыйаллар

АБДь сабаланыабыттан былырыын олунньуга диэри кэмгэ Арасыйа актыбыттан киирэр дохуот 5,2 млрд евроба тэннэспит.

Евросойуус ити үбү холкутук ылан, Ураинага биэрэргэ дураһыйар. Ол эрэри билингитэ итинник дьаһанар кыахтара суох. Украина иирсээне сабаламмытыгар ЕС уонна G7 сүбэлэһэн баран, 300 мөл.

евро суумалаах Арасыйа валютанан эрэсирбэтин күүстэринэн “тонгорбуттара”. 200 млрд кэрингэ евро ЕС-кэ баар. Сүрүн өттө аан дойду үрдүнэн бөдөң Euroclear диэн Бельгия оросчуот-клиринг тигинин счёттарыгар сытар диэбиттэр. Евросойуус ол тонгоруллубут актыбы, Украинаны чөлүгэр түһэрэргэ диэн ааттаан, хайдах туттар туһунан толкуйдууртан соло булбат чинчилээх. Европа киин баана манньк дьаһаннахха, аат-суол (репутация) алдыаһы, эрэл сүтүө диэн толлор, быһымах быһаарыныттан туттунарга, атын хайысхаттан үбү буларга ынгырар.

Porsche AG Арасыйатаабы “кыргыттарын” атыылыыр

Ньизмэс аатырбыт Porsche AG массыыналары онгортон таһаарар тэрилтэ Арасыйага үлэлиир турбут “кыыс” тэрилтэлэрин бу 2024 сыл бүтүөр диэри олоччу атыылаан бүтэргэ суоттанар.

Бу туһунан хампаанньа сыл түмүгүнээби отчуотугар киллэрбит. Үс тэрилтэлээх эбит: “Порше Руссланд” уонна “Порше Центр Москва” диэн дилер ХЭУо-лар, ону таһынан итинник мааркалаах массыыналары өрөмүөннүүр “Porsche Financial Services Russland”. Porsche AG бэйэтэ – Volkswagen “кыыс” тэрилтэтэ. 2022

сылтан балар массыыналарын саппаас чааһа дойдуга киирбэт буолбута. Бу – көннөрү дьонго-сэргэбэ “итии-тымны” буолбатах сонун. Lamborghini, Bentley уонна Bugatti курдук массыыналары, этэргэ дылы, ойууга эрэ көрөрбүт. Арай ити хампаанньалары ким, төһө кыахтаах атыылаһыан сөбө сэнээрдэр.

Ыар содуллаах бырааһынньык

Иранга кулун тутар 21 күнүгэр буолар Сага дьылларын (Ноуруз) иннинэ аһай бэлиэтэнэр, сыл бүтэник күнүгэр сөп түбэһэр Чахаршанбе-Сури диэн уот бырааһынньыга баар эбит.

Бу күнү сандал сааһы уонна айылба үһүктүүтүн кытта ситимнииллэр. Чахаршанбе-Сури буолуо 2–3 нэдиэлэ инниттэн көр-нар сабаламмытынан барар. Былыр киэһэлик кутаа уматан баран, ол үрдүнэн ыстанар үгэс баара. Аныгы дьон сиэринэн, араас фейерверки, петарданы омунаахтык

туттар, уоттан сэрэхтээх буолуу быраабылата тутуһуллубат буолбут. Ол түмүгэр Иранга 3267 киһи уоттан, баһаартан эмсэбэлээбит. Ол иһигэр 1070 киһи харабын салаппыт, 189 киһи тарбаһыттан, илииттэттэн маппыт, 981 киһи уокка этин сиэппит. Оттон 14 киһи букатын да “таһаралаабыт”.

Сиэр-туом сүгэтин булбуттар

Кытай археологтара дойдуларын илин өттүгэр сытар Цзянсу провинциятыгар былыргы дьыллар мындааларыгар сиэргэ-туомна туттуллар, быһытынан-таһаатынан сүгэбэ маарынныыр таһы булбуттар.

Xinhua аабыныстыба иһитиннэрбитинэн, бу таас сүгэни 6,3 тыһ. сыл анараа өттүгэр тутта сылдыбыттара сабадаланар. Чанжоу куоракка баар киһи көмүллүбүт сирин хаһа сылдьан булбуттар. Манньк сиэргэ-туомна туттуллар сүгэни урут да булаллар эбит. Ол гынан баран бу артефакт Кытай урукку булум-

ньуларыттан мунутуур улаханнара уонна алдыамматабын кэриэтэ. Дьиктитэ диэн, манньк сүгэни кытайдар “юэ” диэн ааттыыллара суруллар. Дорбоонунан иһилиитэ хайдаба буолла? Бастаан утаа сэриилэһэр сэл (оружие) быһытынан туттан баран, боруонса үйэттэтэн сабалаан, араас сиэргэ-туомна туттар буолбуттарын быһаарбыттар. Кытай уопастыбаннай билимин акадьамайатын археология институтун чинчийээччитэ Ли Можань бу сүгэ былаас уонна ыстаатыс бэлиэтэ буоларын этэр. Бу сүгэни таһынан гробницаттан таас быһах, өссө биир кыра сүгэ уонна 20 дьыэ сибиинньэтин аллараа сынгаабын угуохтара көстүбүт. Учуонай: “Таас тимири былаас бэлиэтин быһытынан туһанын нэһилиэнньэ араас араҥага арахсыта сабаламмытын кэрэһилиир”, – диир эбит.

Рекордара элбэбин!

2022–2023 сылларга ОАЭ аан дойду 123 рекордун олохтообут. Итинтэн 12-тэ 2024 сыллаабы Гиннесс рекордун кинигэтигэр киирбит.

2023 сыл үүнэр күнүгэр анаан ытыллыбыт улахан бэстибээл кэмигэр тутта хас да чулуу көрдөрүү олохтоммут. О.и. дроннарынан мунутуур улахан QR-коду онгорбуттар. Онно 3 тыһ. тахса беспилотнигы туһаммыттар. Оттон ОАЭ Онкология уопастыбата искэни утары охсуһар Аан дойдутаабы күнгэ сыһыаран, 1 чаас иһигэр 2828 ыары туһунан иһитиннэриилээх лиэнтэни бэлэмнээн, сонун рекортаммыт. Эмират олохтооһо Дани Хисвани 2,9 м мунутуур үрдүк бүрүчүөскэтинэн Гиннесскэ киирбит. 9 саастаах Рейанш Сурани эр дьонго “йог инструктора” диэн сэртификээттээх саамай эдэр киһи быһытынан бэлиэтэммит.

АХШ сирин аргыһын сибээһин “Эрэл” солбуйар кыахтаах

Арассыйа үтүөлээх полярнига, СӨ Быыһааччыларын сулууспатын урукку салайааччыта Н.А. Находкины билбэт, истибэтэх киһи суоҕа буолуо. Кини билигин “Куттала суох Аартыка” ХЭТ тэрийэн, Саха сирин усулуобуйатыгар сөптөөх, алдьаммат, эрэллээх тэрриллэри оноруунан урут дьарыктаммытын салгыыр.

Олунньу бүтүүтэ кинилэр Дьаангы хайаларыгар кылгас долгунга үлэлиир “Эрэл” диэн радиостанцияны онорбуттарын баран бэрэбиэркэлээбиттэр. “Эрэл” бэйэлэрэ Саха сирин тыйыс усулуобуйатыгар туһанарга, үлэлииргэ анаан онорбуттар. Саха сирин үрдүк технологиялаах табараа диэххэ сөп.

Сибээс – стратегическай суолталаах. Сир аргыһын төлөпүнэ баар диэххэ сөп. Ол эрэри, Саха сирин ыраах сирдэрин сибээһин сир аргыһын нөҥүө АХШ «Иридиум» хампаанньата хааччыйар, бу сибээс төлөбүрдээх. Саансыйа кэмигэр Саха сиригэр сир аргыһын сибээһин туһанар сэрэхтэннэ. Арбаалар “Глобалстар” диэн сир аргыһын төлөпүнүн систиэмэтин Арассыйаҕа боппуттарын курдук, быһан кэбистэхтэринэ, ыраах сирдэрбит букатын сибээһэ суох хаалыахтарын сөп. Оннук түгэнгэ “Эрэл” быһыһан сөп. Бэйэбит сибээспит босхо, харчы төлөммөт. Аны туран, “Эрэл” рацията сир аргыһын төлөпүннэринээбэр сыаната 2-3 төгүл чэпчэки.

Хонтуруоллуур туочука быһыһынан Нам улуунун Булуус диэн бөһүөлэгэр баар СӨ Быһыһы сулууспатын пуоһугар «Долина» уонна «Эрэл» диэн радиостанциялары туруорбуттар. Бэрэбиэркэлиир бөлөх “Бурлак” вездеходунан Дьаангы хайаларыгар Кэбээйи улуунун Сизгэн Күөл уонна Сэбээн Күөл бөһүөлэктэригэр барбыттар.

Баран иһэн, суолга баар үүтээннэргэ тохтоон “Эрэл” уонна “Зимовье” диэн араасыйаны бэрэбиэркэлээбиттэр.

Бэрэбиэркэбэ РФ Быыһааччыларын сойуһун СӨ салаата, “СӨ Быһыһы сулууспата” ГКУ, Нуучча географиче-

скай уопастыбатын СӨ салаата кыттыбыттар. Түг тайбаттан Москубаҕа СМС суруга тийэрин-тийибэтин бэрэбиэркэлииргэ анараа “Радиал” ХЭТ “Долина” радиостанцията сигналы хабыахтаах диэн туруорбуттар. Ити кэмгэ халлаан балачча тымныы турбут, түүн -45, күнүс -30 – 35 кыраадыс.

Сизгэн Күөлтэн Сэбээнгэ барарга Банкы диэн сиргэ Нуора өрүһү туорааһын саамай ыраах уонна кутталлаах сир буолар. Манна ханнык да тымныыга уута тонмот таан тахсар. Массыналар муос аныгар тимирбит, дьон өлбүт түбэлтэлэрэ уруккутан тахсар эбит. 2013 с. диэри СӨ Быһыһы сулууспата манна 16 быһыһы үлэни ыппыт.

Бу – Сэбээн Күөлгэ барар соботох суол. Олохтоохтор, бу сир түмүгү атын суол кыйан оноруллар кыаҕа суобунан, сыл айы сылдыарга күһэллэллэр.

2013 с. быыһааччылар бу сиргэ, икки бөһүөлэк икки ардыгар 100-түү км ыраах сиргэ кыһалбаа ылларбыт дьон, быыһааччылар кэллэхтэринэ, итэллэригэр анаан кыра дьыа түппүттэр эбит. Ол кэннэ манна алдьархай тахсыбакка, бу дьыа туругун көрбөккө сылдыбыттар. Үөрүөхтэрин иһин, дьыа туруга үчүгэй, дьон көрөллөр-харайаллар эбит.

Находкиннаах сылдыалларыгар бу дьыбэ ууга түспүт

массыналары оруур, суолга соһон таһаарар тизиньикэлээх суол үлэһиттэрэ кэлэн олоролор эбит.

Рацияны бэрэбиэркэлээбиттэрэ – 150 км сиртэн кэпсэтии, сибээс хаачыстыбата үчүгэй эбит. Олаата, кылгас долгунунан үлэлиир «Зимовье» рациялары Саха сирин кыһынгы суолларыгар итгэр пууннары арыталаан, онно туруоран туһанаахха сөп. Очотугар алдьархайга түбэспит дьонго быһыһы ичигэс дьыа уонна эрэллээх сибээс баар

Бэрэбиэркэ түмүгүнэн, Кэбээйи улуунун сирэ барыта кылгас долгуннаах сибээһинэн хабыллара билибит. Улуус ханнык баҕарар сириттэн дьуһурунайдары, быыһааччылары кытта сибээстэһэр кыах үөскээбит. Ити ойуур баһаарын, атын да ыксаллаах быһы-майгы кэмигэр улуус дьоно эрэллээх сибээһинэн хааччыллар кыахтаахтарын көрдөрөр.

Онон эрэллээгин көрдөрбүт “Эрэл” кылгас долгуннаах сибээһин Саха сирин суолларын, үүтээннэрин, итгэр дьыаларын устун тарбатан туруордаахха, өрөспүүбүлүкэ ыксаллаах быһыыга-майгыга үлэлииргэр АХШ сирин аргыһын сибээһиттэн быдан чэпчэки, эрэллээх сибээһинэн толору хааччыллыан сөп эбит.

Сирбит аатын кэбилэтиини эрдэ тохтотуохпут хаалбыт

“Кыымга” былырыын муус устар 20 к. “Сирбит аата кэбилэммитин хаһан уларытабыт?”, бу дьыл олунньу 22 к. “Сир-дойду аата кэбилэммитэ, дьэ, көнөр ини?” диэн кириитикэлээх ыстатыйалары таһаарбытым. Сүрүн ис хоһооно “Бүлүү”, “Халыма” федеральнай суолларыгар сирдэр, үрэхтэр, үрүйэлэр ааттара икки тылынан тоҕо суруллубатын, аны суруллуута сүөргүтүн туһунан суруйбутум.

Дьыала “сиэллээх-кутуруктаах” буолан тахсыбыт. Манна саба быраҕан “федеральнай сокуон, былаас структуралара көнүлүбэттэр” диэн уопсай өйдөбүллээх эбиппит. “Суол бэлиэлэрэ федеральнай сокуонунан икки тылынан суруллуохтаахтарын тоҕо толорбоккут” диэн, Чурапчы урукку борокуруора Иван Васильевич Ядеев сууттаһан, 2016 с. суол бэлиэтигэр нэһилиэннэлээх пууннар ааттара сахалы-нууччалы суруллуларын ситиспит. Бу маладьыһы көр!

Кини миэхэ 2016 с. муус устар 6 к. СӨ Үрдүкү суутун граждандар

скай дьыалаҕа кэлиэгийэтин 33-1680/2016 №-дээх уурааҕын ыппытын билсиэбин. Үрдүкү суут Чурапчы борокуруора Томпо улуунун суутун 2016 с. тохсунньу 28 к. уурааҕын көтүрүргэ көрдөспүтүн көрбүттэр. Ядеев “Халыма” суолун тэрилтэтэ, РФ тыллар тустарынан сокуонун кэһэн, суол бэлиэлэригэр сирдэр ааттарын сахалы-нууччалы суруйбат” диэн дьыала түһэрбитин Томпо суута “сахалы суруллуо суохтаах” диэн аккаастаабыт.

Оччолорго “Халыма” суолун атын тэрилтэ салайара. “Бүлүү” суолун салалтатын дьаһайытыгар “Халыманы”

2018 с. биэрбиттэр.

Борокуруор үңсүүтүн халлаантан ылбатах, “Халыма” суолун оччотообу салалтата федеральнай сокуону төһө толорорун Чурапчы Харбалатыгар тийэн бэрэбиэркэлээбит. Ол кэннэ сокуон ирдэбилинэн “с. Харбала 1/ Маннайгы Харбала” диэн суруйбатахтар диэн үңсүбүт. Ону Томпо суута ылымматах эбит. И.В. Ядеев улахан утарысыны ааспыт, сахалы кытаанах хараахтардаах киһи буоларын көрдөрбүт. Хас биирдии бөһүөлэк аатын икки тылынан суруйтарары (федеральнай сокуону тутуһуннараары), хатыһан туран сэттэтэ сууттаһан, сэттэ суут уурааҕын таһааран, Чурапчы улуугу сэттэ бөһүөлэккэ икки тылынан суруйтарбыт эбит. Бу борокуруору норуотун, дойдутун сокуонун өрө тутар, чачы, улахан патриот эбит диэн хайгыахха эрэ сөп.

Үрдүкү суут кэлиэгийэтэ “Томпо суута сыһа хайысханы

тутуспут” диэбит. 1991 с.10.25 к. . 1807-1№-дээх «О языках народов Российской Федерации» уонна 1997.12.18 к. 152-с №-дээх «О наименованиях географических объектов» диэн сокуоннар суол бэлиэлэригэр сирдэр ааттара РФ судаарыстыбаннай тылынан суруллар, оттон өрөспүүбүлүкэлэр онно бэйэлэрин тылларынан суруйаллара көнүлүнэр диэр эбиттэр.

Ону таһынан 1992.10.16 к. 1170-ХII №-дээх «О языках в Республике Саха (Якутия)» СӨ сокуонун 32-с ыстатыйатыгар географическай эбийиэктэр ааттара суол уонна атын да ыйынныктарга икки судаарыстыбаннай тылынан суруллар диэн ыйыллыбыт.

Үрдүкү суут, көстөн турар сокуоннарга олобуран, Чурапчы борокуруорун “сөпкө үңсүбүт, сокуону турууласпыт” диэн, Томпо балыырдаах суутун уурааҕын көтүрбүт. Иван Васильевич Чурапчы бөһүөлэктэрин ааттарын суол ыйынныктарыгар нууччалы, сахалы суруйбуттара диэр.

Өрөспүүбүлүкэ былааһа, атын улуустар салалталара, борокуруордара СӨ Үрдүкү суута федеральнай сокуону тутуһуннараар үгэһин (прецеденин) ити

2016 с. тоҕо өйөөбөтөхтөрө төртү өйдөммөт. Ити сууттар уураахтара көтүрүллэ илик. Арассыйага суут быһаарыта саамай үрдүкү буолар. Бэлэм суут быһаарылаах олорон, баччаанга диэри сирдэрбит ааттара икки тылынан сурулларын кыйабака олооробут олус кыбыстыгылаах. Атын өрөспүүбүлүкэлэр биһиги курдук түрүлүнэ суох сокуонга олобуран икки тылынан суруйбуттара быдан ырааппыт.

Оттон федеральнай реестргэ үрэхтэр ааттара сыһа сурулла сылдыарын, толору кирибэтэхтэрин быйылгынан бүтэриэбин. Уонунан сыл барбыт туох ааттаах үлүгэрэ. “Сокуоньут дьоммут элбэх курдуктар да, урукку суут, борокуруура үлэһиттэригэр букатын тийбэттэр” диэн кырдыабыс ийистэр этэллэрэ сөп курдук. 2016 с. дьокутааттар эмиэ ити суут уурааҕар болгомто уурбатахтар. Онон олох уларыһан, суут-сокуон өттүнэн күстээх көмүскэллээх буоларга Ил Дархан Айсен Николаев идэтибит (профессиональный) Ил Түмэнин туһунан толкуйдуохпутун наада эбит дии санаабаккыт дуо?

Балаһаны бэлэмнээтэ Владимир СТЕПАНОВ.

“Сибиризация”: Арассыыйа аржааттан илин эргийэр

Үрдүкү экэниэмикэ оскуолатын аан дойду экэниэмикэтигэр уонна аан дойду бэлиитикэтигэр факультетын научнай салайааччыта, үтүөлээх бэрэпиэссэр, политолог Сергей Караганов олунньу санатыгар “Сибиризация: Второй поворот России на Восток лежит ”за Камнем” диэн Сибиир, Уһук Илин, ол иһигэр сахалар олохпут, бу үйэ устата хайдах сайдыахтаабын ырытан көрдөрөр бэрт интэриэһинэй ыстатыйатын бэчээккэ таһаарда.

“Карагановынан Арассыыйа Уралтан илин сайдыытын бырагырааматын этиппиттэр” диэххэ сөп. Ол – ыстатыйа бастакы тыллартан сэрэйиллэр. Санаттахха, Путин 2013 с. Сибиир уонна Уһук Илин сайдыытын Арассыыйа XXI үйэбэ сүрүн сорулунан ааттаабыта. Караганов уонтан тахса сыллаабыта Арассыыйа илин хайыһара барыстаабын көрдөрөр төрүтүн эдэр кэллиэгэлэрин кытта онгорбутун ахтар. Кинилэр барыллара Сибири уонна Урал сирдэрин барытын хаппыт эбит. Ол эрэри олоххо атын, административнай миэрэлэринэн Азия ырыынактарыгар Чуумпу акыйаан кытылынан, кэлин Арктиканы холбоон тахсы буолбут. Ити сылларга ВЭФ эбий-изктэрин тутуу сабаламмыта, пуорум бэйэтэ 2015 с. сыл айы үлэлиир.

Караганов этэринэн, 2010-с сыллардаагы илин диэки тахсы Уһук Илин эргэиинэнэригэр элбэх дьонноох, харчылаах ырыынактарыгар тахсар кыабы биэрбит. Оттон балай да

сайдыылаах, кыахтаах Аржаа уонна Илин Сибири кытта ыкса сибээс олохтооммок хаалбыт. Билигин үөскээбит санга геостратегической балаһыанньа Арассыыйа барыта Урал таынаабы сири, Сибири барытын тэнгэ сайыннаран илин диэки хайыһахтаабын этэр. Атыннык эттэххэ, Арассыыйаны барытын “Сибиризациялааһын” барыахтаах. Европа сабылына, Арассыыйа бастыг партнёра буолар кыага суох. Оттон Азия олус күүскэ сайдан, киһи аймах сайдыытын киһиэ собуруу уонна илин Азия диэки барар.

Караганов “Арассыыйа Улуу Бүөтүр Европага тахсар түннүгү арийытынан, 3 үйэ аржаа дойдуларынан айан кэннэ, илин барарбыт дыябигитигэр төннүүбүт” диэн ааттыыр. Европаттан элбэх туһаны ылбыппыт. Саамай кылаабынайа – Европа уонна нуучча культууралара, итэҕэллэрэ байытыһан, Арассыыйа аан дойду улуу литэрэтиирэтэ үөскээтэ диэбит. Европаттан сыстыбатаа буоллар, Достоевская, Толстой, Пушкин,

Гоголь, онтон Блок, Пастернак, Солженицын курдук духуобунай гиганнар кыһаларыгар хатарыллыбыт бүгүнгү бэйэбитин билинибит (идентичность) үөскүө суох эбит.

Ити үс үйэ тэйэ сылдьан, судаарыстыбабыт уонна норуоппут илингити төрүттэрин умна сыспыппыт. Монгуоллар халыыллара, ол эрэри сайдыыбытын көбүлүүллэрэ. Биһиги кинилэр судаарыстыбаннастарын элбэх элэмизин ылынан, модун күүстээх, кииннэммит судаарыстыбаны тутарбыт кыллыбыт.

Чингисхан империэтэти тэн бүгүнгү омуктар культуураларыгар, итэҕэллэригэр холку сыһаннаах майгыны ылбыппыт. Монгуоллар омуктарга бэйэлэрин культуураларын, итэҕэллэрин күүстэринэн сонгооботторо, атын итэҕэллэри тыппаттара. Ол иһин сибэтиэй Александр Невскэй былургы Русь судаарыстыбатын быһаары монгуоллардын сойуустаспыта.

XVI үйэбэ нууччалар күнү утары Уралы унуордаан барбатахтара буоллар, Улуу Арассыыйа судаарыстыбата үөскүө суох этэ.

Сибиир ресурсалара, бастаан күндү түүлээх, онтон кыһыл, үрүг көмүс, араас миньэрээл көмөтүнэн модун флот, аармыйа тэриллибитэ. Сибиир Арассыыйа көңүл, омуктардын иллээх буолар, харса суох, күүстээх хараахтарын хатарбыта, сомоболоһуу тыынын

ииппитэ.

Витте, Столыпин кылгас кэмнэ Транссибирской тимир суол маҕыстыраалын тутан, хорсун быһыыны онгорбуттара. Кинилэр уруккулуу “күнү утары” уонна “Улуу акыйаанга – иннибит диэки” диэн луоһуннаахтара. Билигин “Улахан Евразияга – иннибит диэки” диэхтээхпит.

Сэбиэскэй кэм Арктиканы баһылааһынын, Сибири сайыннаран хомсомуол тутууларын ССРС бары норуоттара сомоболоһон туттуттара. Аҕа дойду сэриитигэр Сибиир аһауөлэ, таһаһа, Сибиир пуолкалара Москубаны быһыырга, Кыайыыга улуу оруолу оонньообуттара. Сибири сайыннарыы, Азия ырыынактарыгар таһаары Арассыыйаны улуу Евразиятскай держава онгорбута.

Сибиир Арассыыйа баайын ханатыыга сүрүн кылаата – нууччаны ураты тыыннаабыт дьонно. Билигин сорук Арассыыйа дьонун киин эргэиинэнэртэн Сибииргэ эрэ көһөрүү буолуо суохтаах. Азия тыынын билэр, үлэбэ, олоххо уопуттаах, аан дойдуга ураты көрүүлээх сибириктэри дойдуну салайыыга киллэриэхтээхпит.

Аржаалары утары иирсээннэ аралдьыйбакка, дойдубут илинин сайыннарыыга күүскэ ылсыахтаахпыт. Биһиги билингитэ аан дойдуга Сибиир сырһетун эрэ биэрэбит. Итини уларытан, аныгы технологияларынан үрдүк сыаналаах бэлэм бородууксуйаны онгонор таһаарыыга барыахтаахпыт, оборуона тэрилтэлэригэр тирэҕирэн, Сибииргэ массыына оноруутун тилиннэриэхтээхпит.

Улуу Бүөтүр баара буоллар, Сибииргэ Арассыыйа үһүс киин куоратын олохтоо этэ. Ол курдук, министристибэлэртэн, сокуону онгорор былаастан сабалаан, дойду улахан тэрилтэлэрэ, административнай кииннэр уонна ботуруйуот ыччат Сибииргэ барыахтаахтар. Онон, бүтүн Арассыыйа Сибииринэн

сайдар стратегията наада.

Собуруу Сибири Хотугу муора суолун кытта сибээстиир, салгыы Кытайга онон АТР дойдуларыгар тахсар улахан суоллар тутулуохтаахтар. Оччоҕо Урал таһынаабы сирдэр, Сибиир Индияга атын да дойдуларга быһа сылдьар кыахтаныахтара.

Үлэһит илии тиийбэтин дьиссипилиинэлээх хотугу кэрийдэри хото киллэрэн солбуйуохха сөп. Ону таһынан үлэһит илиини биэрэргэ Индия, Пакистан интэриэстээхтэр.

Экэниэмикэбит үрдүкү оскуолата Москуба, Сибиир, Уһук Илин институттарын кытта Арассыыйа “сибиризацияга” барар бырайыагын төрүтүн онгонор эрэбит. Үөрэх кыһаларыгар судаарыстыба илин сайдыытын ис хоһоонун, илингити тыллари үөрэтиини, онно олорор норуоттар культуураларын үөрэтии кириэхтээх.

Биһиги илин барарбытыгар европалар курдук дьону кыргыбатах, кулут онгостубатах устуоруйабыт улахан кыабы биэрэр.

Сунь-цзы, Конфуций, Каутилья (эбэтэр Вишнугупта), Рабиндранат Тагор, Фердоуси, Дарий Ыраахтаагы, Тамерлан, аль-Хозреми (алгебраны айнааччы), Абу Али ибн Сина (Авиценна – мэдиссиинэ билимин төрүттээчи), Фатима аль-Фихри (аан дойдуга бастакы университеттэри төрүттээчи) курдук дьон тустарынан Арассыыйа дьонно Александр Македонский, Галилей, Данте, Макиавелли Гете курдук билиэхтээхтэр. Биһиги христианство эрэ буолбакка, ислам, буддизм ис хоһооннорун билиэхтээхпит.

“Килимэт уларыан, Сибиир айылгата өссө сымнаан, олорорго табыгастаах буолла. Айылба бэйэтэ Арассыыйаны Сибииргэ ынгыраар. Арассыыйаны илин сыбарытан, биһиги төрүт дыябигитигэр эрэ төннүбэппит, санга сабахтары арыан, дойдубутун модун күүһүрдэбит” диэн, Караганов ыстатыйатын түмүктүүр.

АРАССЫЫА – хотугу цивилизация

Арассыыйа олоҕо салалларын түөрэ эргитэр былааны кэмэнтээрийдиригэр Госдума дыкутаата, экэниэмикэ билимин дуоктара Федот Семёнович Тумусовтан көрдөспүппэр, манньк эпийэттээтэ: “Бэрэпиэссэр Караганов ыстатыйатын аахтаахха, манньк санаа киирэр.

1. Арассыыйа аржаа дойдулары утары атааннаһыта, өстөһүүтэ өссө да өр барыага диир. Ити 30–50 сыл буолуон сөп. Мин санаабар, АБДь бүттэбинэ, арийый сымнааһын тахсыа да, син биир утарыта турсуу тохтоу суоҕа.

2. Билингити тыһааһыннаах кэм ис хоһооно – санга кэм, аан дойду санга тутула үөскүүр. Ити, бастатан туран, экэниэмикэскэй сайдыыны кытта сибээстээх. Билигин аан дойдуга сайдыы саамай күүскэ бара турар сирэ – Кытай уонна собуруулуу-илингити Азия дойдулара. Бу дойдулар аан дойду экэниэмикэтин киинигэр кубулуйдулар. Кинилэрдийн тэриллибит БРИКС диэн тэрилтэбэ кыттыһар Иран, Африка, Собуруу Эмиэрикэ уо.д.а. экэниэмикэскэй бөлөхтөрүгэр тиксэр үптэрэ, “кыһыл көмүс миллиард” дэнэр сэттэ дойду экэниэмикэтин баһыан барда, өссө салгыы үүнэр. Ити аржаа дойдулары утары атааннаһы төрдө-төбөтө экэниэмикэскэй сайдыыга сытарын өссө төгүл билгэргэтэр.

3. Аны өй-санаа, аан дойдуну анаары, идеология өттүнэн

аржаалары утары атааннаһы салганара чуолкай. Манан сибээстээн, Арассыыйа бу күннэргэ диэри Уһук Илин, Арктика бары эргэиинэнэртэ, ол иһигэр Саха сирэ, сайдыахтаахтар диэн араас бырагырааманы онгонор күүскэ үлэли олоҕор буоллахпытына, Караганов “илин диэки хайыстыбыт да, Уралтан сабалаан Илин, Аржаа Сибиир барыта, Уһук Илин эргэиинэнэртэ эмиэ бары холбоһон, Арассыыйа күүскэ сайдыахтаах” диир. Итини “Сибиризация” диэн ааттыыр. Ол аата, Арассыыйа мунутуур күүстээх сайдыыта бу үйэбэ Сибииринэн, Уһук Илининэн барар. Тоҕо диэтэххэ, биһиги аан дойду экэниэмикэскэй сайдыыта бара турар сирдэриттэн чугаспыт. “Кинилэри кытта алтыһан, ылсан-бэрсэн, кыттыһан уонна технологияларын туһанан, өссө тэтимнээхтик сайдар суолга тахсыахтаахпыт” диэн өйдөбүлү Караганов, экэниэмикэ болпуруостарыгар чопчу тохтообокко эрэри, уопсай тыһынан этэр.

4. Бэрэпиэссэр ыстатыйата өй-санаа, культуура, идеология духуобунаһ болпуруостарыгар

туһаайыллар. Биһиги кинини өйдүүр инниттэн бастаан “киһи диэн туугу?” диэн ыйытыыга хоруйдуохтаахпыт. Мин санаабар, киһи диэн бу – санаа. Санаа күтсүр нөҕүө эти-сиини салайар. Нууччалыы эттэххэ, “человек – это дух, через душу управляет телом”. Киһи санаата төһөнөн күүстээх, бөбөх да, соччонон сайдар уонна күүстээх буолар. Караганов “Арассыыйа урут 300 сыл аржаа дойдулары, Европаны кытар алтыһан кэлбитэ, кинилэрдийн өй-санаа өттүнэн бэйэ-бэйэбитин үөрэтиһэн, культуура, литэрэтиирэ, ускуустуба өттүгэр күүскэ сайынныбыт, ол ыһан баран кинилэртэн ыларбыт бүттэ кэриэтэ” диир.

5. Ол аата, “билигин биһиги өйбүт илингити дойдулар ускуустубаларыгар, аан дойдуну анаарар аналларыгар, культуураларыгар уонна идеологияларыгар тийиэхтээх” диир. Бастатан туран, ону билиэхтээхпит уонна Арассыыйа сайдар күүстээх санаатын өрө тутуохтаахпыт, оччобуна эрэ инникитин күүскэ сайдар кыахтаахпыт диэн тоһоһолоон бэлиэтиир.

Манан сибээстээн, этэбин: биһиги, сахалар, Саха сирэ Арассыыйа илин диэки хайыһан балысханньк сайдар кэмигэр “Арассыыйа сайдыытыгар оруолбут уонна бэйэбит, сахалар, хайдах сайдыахтаахпыт” диэн ыйытыыга эмиэ хардарыахтаахпыт. Мантан сүрдээх элбэх

санаа үөскээн тахсар. Бастатан туран, Сахабыт сирэ, чуолаан Дьокуускай куорат, Арассыыйа Уһук Илин киэн нэлэмэн сирдэрин бэйэтигэр холбууругар, улаатарыгар сүрдээх улахан оруолу оонньообуппугутун өйдүөхтээхпит. Санга сирдэри арийыт, Хотугу Муустаах байбалга элбэх эспэдииссийэбэ сылдыбыт дьон Дьокуускайга тохтоон, тэринэн салгыы бараллар этэ. Сахалар бу үлэбэ көлө да, ас да тэрийиитин өттүнэн, бэйэлэрэ сирдэбит да, үлэһит да буолан, күүскэ көмөлөспүттэрэ, кыттыспыттар. Холобур, Амырдаагы Николаевская куоракка бастакы дьыа саха балаҕана этэ диэн суруйаллар. Онон билигин Арассыыйа илин диэки барарыгар кыттыһар оруолбутун күүһүрдүөхтээхпит.

Итиннэ устуруйабыт, культуурабыт, билиибит-көрүүбүт, итэҕэлбит тирэх буолуохтаах. Манна итэҕэли уонна эрэлиигийэни булкупумуохха наада. Өксөкүлээх “биһиги бэйэбитинээбэр сүнгэн улахан хабааннах итэҕэллээхпит” диэн турар. **Итэҕэли сахалыы өйдөөтөххө, бу аан дойдуну анааран көрүү, айылганы кытары алтыһы, сиэр-туом, өй-санаа буолар. Эрэлиигийэ диэн – дьону иһитиннэрэр быраабыла онгонор, суррукка-бичиккэ киллэрэн, олобу-дьаһагы салайы, сүрүннээһин.** Онон биһиги итэҕэлбит, культуурабыт, олонхобут, креативнай диэн сайыннара сылдьар экэниэмикэбит, оннооһор, муодабыт даҕаны онгоһуктара бу аныгы сайдыыга сүрдээх табыгастаах суоллар дии саныбын. Онон Арассыыйа илиннэри кытта

алтыһан, санга сайдар суолга кириитигэр, биһиги, сахалар, ол сайдыыга күүскэ кыттыах, сайдыах кэрингээхпит.

6. Караганов Арассыыйа дьонун күүстээх санаатын “русский дух” диир, ол аата, былыр-былыргыттан “биһиги дьоммут буйуйуннар, күүстээх санаалаахтар этэ, атын дьонго аһынагастар, элэккэйдэр этэ” диир. Аржаа дойдулар дьонно кэлбит сирдэрин олохтоохторун имири кыргаллар этэ. Оттон нууччалар иннэ гимматахтара. Судаарыстыба кирибит омуктар культуураларын, итэҕэллэрин хаалларар майгы нууччаларга монгуоллартан сабаламмыта диир. Монгуоллары кытта сойууһаһы Александр Невскэй саҕана сабаламмыта. Хубилай ханы кытта илии тутуһан, Арассыыйаны салайарга анал бэлиэ ылбыта, онтон Нуучча судаарыстыбата сабаламмытын этэр. Бу этилэртэн өйдүөхтээхпит: Арассыыйа илингити да, арбаангы да дойду буолбатах, бэйэтэ туспа цивилизация, нууччалыы эттэххэ, “самобытная цивилизация”. Хотугу сир цивилизацията. Атын цивилизациялартан уратыбыт элбэх. Холобур, көтөрдөр хоту кэлэн төрөөнууһаан, элбээн собуруу бараллар. Ол курдук, биһиги эмиэ, Арассыыйа цивилизацията сөптөөх суолунан сайдарыгар улахан оруолу ылыахтаахпыт. “Онно барытыгар сахалар барбыт, кыттыһа сытыахтаахпыт” диэн, эрэллээхтик этиэххэ сөп.

Балаһаны Владимир СТЕПАНОВ суруйда.

ФЕДОРА ЕГОРОВА: КЭМИН тагнарбатаба

Саха дьахталларыттан идэтибит бастакы суруналыыс, СӨ Бэчээтин туйгуна, “Кыһыл көмүс бөрү” бириэмийэ лауреата, “Кыым” хаһыакка 40-тан тахса сыл үлэлээбит, “Кыымы” XXI үйэбэ үктэннэрбит суруналыыс-эрэдээктэр Федора Петровна Егорова кулун тутар 14 күнүгэр төрөөбүтэ 90 сылын туолар. Кинини ахтан-санаан ааһыахха, сырдык аатыгар сүгүрүйүөххэ.

Оҕо сааһа одуулуур...

Федора Петровна суруйбута баар: “Биһиги репрессия, сэрии, аас-туор олох кыһалбаларын намчы оҕо санныбыгыгар сүкпүт буолан, эрдэ кырдыбыппыт”, – диэн. Ити биир этии кэннигэр бүтүн дойду устуоруйата көстөргө дылы. Кини 1934 сыл кулун тутар 14 күнүгэр Кэбээйигэ Ас Ытыр диэн алааска байанайдаах булчут Пётр Егорович Егоров-Бүөчүккэ Бүөтүр дьыэ кэргэнигэр сэттис оҕонор төрөөбүтэ. Аҕалара, дьонун аһаатары-хаачыйаары мэлдьи ыраах сирдэринэн бултаан, дьаам сүүрдэн, таһаҕас бэдэрээттэнэн сылдьара. Ийэлэрэ Даарыяа Ивановна, кыайыгас-хотугас, үлэһит, күүстээх санаалаах буолан, дьыэ-уот истас үлэтин, хаһаайыстыбатын, оҕолорун көрүүнү-истиини барытын бэйэтэ сүгэрэ. Сөдүөрө оҕо сааһа очотообу оҕолортон уратыта суох, үлэ, олох туһугар мөксүү, үөрэх, пионер-хомсумул түбүгэ буолуоба.

Аҕа дойду Улуу сэриитигэр Сөдүөрэ убайдара, Егоровтар түөрт уолаттара бары ыгырыллан барбыттара. Сэри уоттаах толоонуттан булчут Бүөчүккэ уолаттара бары тыыннаах хаалан, төрөөбүт дойдularыгар эргиллибиттэрэ, оҕуруу тэниппиттэрэ – олох туспа сэхэнэ. Кыраларыттан олох эндириин, эририн-мускуурун билбит буолан, ону аахсыбакка, иннилэрин хоту дьулуурдаахтык, тулуурдаахтык бараллара. Биир дойдулаахтара кинилэр бары туруу үлэһиттэрин, үгө-мааны майгыларын, төрөөбүт сирдэрин-дойдуларын сайдыытыгар бэйэлэрин кылааттарын киллэрбиттэрин ахталлар. Били, хоһоонго хоһуллубут хотугу тиити санатар саха дьоно барахсаттар.

“Саха өһөс, оҕото өссө өһөс”

Балтылара Сөдүөрэ МГУ суруналыыстыкаҕа факультетыгар кирибитэ. Түг тыаттан сылдьар, булчут кыһа аатырар үөрэх кыһатыгар үөрэммитэ эмиз туспа сэхэн. 1962 с. тиийбигиттэр: “Манна Саха сириттэн үөрэнэ кэлэн баран, үүрүллүбүттэрэ, бастакы сизэс-сийэлэрин да кыайан туттарбатахтара. Эн кинилэртэн ордон кэллинг дуо?” – диэх курдук сэннирдии көрсүбүттэрин туһунан ахтыбыта баар. “Туох иэдээннээх сиригэр түбэстим диэн, тула кылап-халап көрбүтүм. Тустаахха ыарахан этэ. Табыллыа суох дуу диэн дьаархана санаан баран, бэйэбин бэйэм уоскутунамын, бэйэ бодобун тардыммытым”, – диэбит.

Ити туһунан норуот бэйиэтэ Савва Тарасов эмиз суруйбута баар: “Федора Петровна дьулуһан, өссө этиэхпин бабарабын, өсөһөн туран үөрэнэн сыалын сиппитэ. “Саха өһөс, оҕото өссө өһөс” диэн өс хоһоно баар. Ити этии олохтообун Федора Петровна үөрэби бүтэриитигэр эрэ буол-

бакка, тиһэх сылларыгар тийэ көрдөрбүтэ”.

Ф.П. Егорова: “Кытаанах санааны ылынан, үөрэхпэр түһүнэн кэбиспитим. Бастакы сизэссийэбэ “биэс” сыаналары ылаттаабытым.

“Дьиикэй тунгуска, азиатка” буолбатах эбит диэн, атыннык көрбүттэрэ. Истипиэндийэ ылаары, “үчүгэй”, “туйгун” сыана иһин охсуһарым, ону таһынан саха аатын түһэн биэрбэт мөккүөрдээбим. Х о л к у т у к, ыарырбаппакка үөрэммитим”, – диэн устудьуоннуур сылларын ахтара.

К и н и к ү ү с т э э х санаалааба очоттон да көстөрө.

“Кыымна”

“Кыымна” бастаан кэлбитин туһунан бииргэ үлэлээбит кэлиэгэтэ **Дмитрий Николаевич Николаев** кэпсээнигэр: “Оччолорго “Кыым” уонна “Социалистическая Якутия” хаһыаттар холбоһуктаах эрдээксийэлэригэр эрдээктэри солбуйааччы этим. Биир сарсыарда култуура отделын сэбиэдиссэйэ П.П. Никитин номоҕон көрүгнээх эдэр дьахтары батыһыннаран кирирдэ.

– Дмитрий Николаевич, бу Москубатаабы университет суруналыыстыкаҕа факультетыгар үөрэнэр Федора Егорова диэн устудьуон биһиэхэ быраактыкаланыан баҕарар.

Кэпсэтиһэн билбитим Кэбээйигэ төрөөбүт, оҕо сааһа аастуор сэрии сылларыгар ааспыт, олоҕу балаччы билбит-көрбүт Федора Егорова бэрт хорсун санааны ылынан, аар-саарга аатырбыт Москва университетыгар тийээн, эксээмэннэрин ситиһиилээхтик туттаран, саха кыргыттарыттан биир бастакынан суруналыыстыка факультетыгар үөрэнэ кирибит. Биһиги саҕардыгы тылан эрэр талааннаах устудьуон ыччаттары таба көрөн, кинилэри өйөөн, сайынҕы сынньаланнарыгар хамнастаан үлэлэтэрит, үгөрү собуһ гонорар төлүүрбүт. Ол сизэринэн кинини биир ый үлэбэ ылбыппыт, төрөөбүт Кэбээйитигэр хомондьуруопкалаабыппыт. Кини онтон сонун тыллаах-өстөөх уочаркалары, ыстатыйалары бэчээттэппитэ. Быраактыкатыгар “туйгун” сыананы туруоран, “эһил, бүтэрэн баран, үлэли кэлээр, ылыахпыт” диэбиппит. Онон 1967 с. университетин ситиһиилээхтик бүтэрэн, “Кыымна” үлэли кэлбитэ.

Кини култуура отделыгар аһаммыта. Хара маннайгыттан, табыллан, айымнылаахтык үлэлээбитэ. Артыыстар, ырыаһыттар, мусукааннар, худуһунньуктар, суруйааччылар тустарынан көрөхсөбиллээх уочаркалары, дьобус ойуулааһыннары элбэхтик суруй-

үлэлээбит дьону ким бабалаабы барыларын, ол иһигэр Федора Егорованы “сагалы” үлэбэ ылбыппыт. Икки сылтан эрэ ордон баран, аны Ельцин дойду парламенын буусканан ытыалаан, хаһыаттары сабан кэбистилэр. (1993 с. “Кыым” 51 тыһ. ахсаанынан, “Саха сирэ” – 24435 ахсаанынан тахсаллара) “Кыым” сабыллынабына эрэ, “Саха сирэ” аһаардастыы өрө көтөн тахсар кыахтааба”, – диэбит Д.Н. Николаев.

“Үөлэстэн үөмэлэс кыым кытыастан...”

Федора Петровна иккистээн сабыллыбыт “Кыымы” – норуот тапталлаах хаһыатын – тилин-нэрэргэ хорсун санааны ылыммыта. Ол туһунан кэлиэгэтэ, дьүөгэтэ **Валентина Кардашевская** ахтыбыт:

“Үөһэттэн уураах быһытынан, “Кыым” иккистээн сабыллыгыгар өрөспүүбүлүкэ туттаах суруналыыстара, биир тылы утары эпэккэ, кыратык да көмүскэнэн көрбөккө, саҕата-ингэтэ суох уку-сакы тарбаһан эрэллэрэ көрүөххэ олус хобдоҕо. Улахан тойон уураахтаата да, куттаммытты, олус улгумнук баран эрэллэриттэн наһаа абарбытым. ... 1994 сыл Федора Петровна 60 сааһын Бэчээт дьэтин банкытыгыр саалатыгар үөрэ-көтө бэлиэтээбиппит. Ол кизэһэ саҕаламмыта “Кыым” туһунан кэпсэти. “Кыым” сабыллыбытыттан хомойон, абаран, испитигэр хаһаа сылдьыбыт санаабытын ыһа-тоҕо эппиппит-тыыммыппыт.

...Кини ол кизэһэ биһиги уоттаах-төлөнөөх тылларытыттан умайыктана түспэтэбэ. Холкутук истэн-истэн баран, “толкунданыам” эрэ диэбитэ. Бирийынан, “Кыымы” регистрациялаппыта уонна “Кыраһа” нөҕүө “абааччыларга илдьиппин тирт” диэн миигин соруудахтаабыта. Инньэ гынан, 1994 с. бэс ыйдаагы нүөмэрбэр “Кыымы” сабабыт дуо?” диэн балаһаны таһаарбыппыт. Оно Федора Петровна “Кыымы” тоҕо тилин-нэрэн эрэрин, бу хаһыат норуот олобор туюх суолталааһын ис иһиттэн изиэн-куйан суруйбута. Кинини өйөөн, икки аарыма кырдыаһаһыт – **Николай Якутский** “Үөлэстэн үөмэлэс кыым тахсыбат буоллабына” уонна **Яков Семёнов** “Кыымы” буомурдар, моруу гынар – аһы” диэн ыстатыйалара бэчээттэммитэ. Маны сэргэ Үөһэ Халыматтан Анатолий Слепцов “Сонордукка кыһамныны күүһүрдүөххэ” диэн суругуттан сылтаан “Кыымна” тахсан испит кэпсэти салҕаммыта. Ньурба Маалыкайыттан каадыр булчута Николай Тихонов “Булчут үүтэнигэр олорон санааларым сорбото” диэн суруга тахсыбыта.

Саҕа “Кыым” тахсан эрэрин туһунан истэн үөрбүт-көппүт элбэбэ. Федора Петровна ылыммыт кытаанах санаатын ыһыктыбакка, “Кыымын” олохтоон кириэн барбыта. Алтынныга боруобалыыр нүөмэри таһаарбыппыт. Мин “Кыраһа” 7, 8-с №№-рин холбоон, улахан өттүн “Кыымна” туран биэрбитим. Абааччыларбыт тыа сирин дьонно, онон хаһыаттарбыт бу курдук бииргэ бардыннар диэн үөрбүппүт. Үбэ-харчыта көстө илик “Кыымы” ити курдук, аан бастаан күн сирин көрдөрбүппүт. Тарбатытыттан боппуруоһа турбу-

тугар типографиялар “Сахаада” хаһыат иһигэр уган ытарбытын көнүллээбиттэрэ. Билигин өйдөөтөххө, дьиибэ түгэн эбит: улуу “Кыым” күөдүйэригэр кыракий “Кыраһа” күүс-көмө буолан, сайдыылаах “Сахааданан” сандаарыйан тахсыбыт.

Суруналыыс Федора Егорова уон сыл устата сахалыы сайаҕас тыллаах хаһыатын күндүтүк санаан, абааччыларын иннилэригэр ытык изин чиэстээхтик толорон ааспыта”.

Олох оонньуута дуо?

Дойду ыһыллар, урукку туул суулар кэмигэр сыаннас, идийээл, дьон сыһыана – барыта бутуллар, уларылар. “Кыым” баартыйа обкуомун уоргана буоллаба. “Манна баһыйар үгүс өттө баартыйа чилиэннэрэ үлэлиллэрэ. Оттон Федора Петровна хомуньуус буолбатах этэ. Олох тосту өбүллүүлээх, букуллуулаах, изэмэ-дьаама биллибэт кэмигэр “Кыым” сабыллыбытыгар, кэлэктиип үгүс өттө тарбаспыттар, арай баартыйа чилиэнэ буолбатах Федора Петровна “Кыым” хаһыат көмүскэлигэр туруммута. Олох оонньуута диэн, итини этэн эрдэхтэрэ...” – диэн **норуот бэйиэтэ Савва Тарасов** ахтыбыта үгүһү толкуйдатар. Ити курдук, барытыгар сөбүлэнэ олорооччулар баар буолан, дойдубут ыһыллыгы тийибитэ буолаарай?

Бэйэтин кэмин киһитэ

Федора Петровна сэбиэскэй тутулга ийиллибит, ол кэм тыһыны ингэриммит, дойду туһа диэн санааба салайтаран улааппыт көлүөнэ киһитэ этэ. Төһө да намыын-холку көрүгнээбин, быһымахтык тылласпатабын, былаахтаах бырачыаска тахсыбатабын иһин, бүрүүкээбит быһынымайгыны сөбүлээминэ, улахан саҕата-ингэтэ суох, ылла да, хаһыатын сөргүтэн, таһааран барбыт. Хомуньуус, суруналыыс **Филипп Охлопков**: “Киһи эр сүрэхтээбэ, хорсун санаалааба тас дүүһүнүттэн-өңүттэн биллибэт быһыылаах. Ф.П. Егорованы оннук хоһуун киһи диэн, бука, ким да этиэ суоба эбитэ буолуо...” – диэбитэ.

Оннук. Төһө эмэ атын кирибит-тахсыбыт, “мин аҕай” дэммит дьон баалара буолуо ээ, ону баара, чопчу Сөдүөрэ Бөтүрүөбүнэ бу дьыалаба ылсыбыт. Баҕар, сирдээби анала ол буолуо? Устуоруйа уустук кэрдиинигэр тостубакка, саҕа былааска имигэстик избиллэн, “сөп түбэһэ” сатаабакка, биллэр суруналыыс Б.Павлов-Кэм “Кэмгин түһэн биэримэ” диэн сэхэниини, Федора Петровна эмиз “бэйэтин кэмин тагнарбатах”, ол ис сокуонугар салайтарбыт эбит дии саныыгын.

Кини баар буолан, саха ытык хаһыата “Кыым” XXI үйэбэ үктэнэн, билингтэ диэри быстыбакка тахсар. Николай Якутский эппитини, “үөлэстэн үөмэлэс кыым кытыаста турар”. Хомойуох иһин, киһи суох буоллабына, кини өгөтө өлбөөдүйэ быһыытыгар, аата улахан кыым ааттамат буолан барар. Онукка тизердимиэххэ, махтанаахха, саха хорсун-хоодуот суруналыыһа Федора Петровна Егорованы, ахтан-санаан ааһыахха, кини сырдык чабылхай олобун, кини сыраалаах үлэтин-хамнаһын!

Нина ГЕРАСИМОВА.
“Үйэлэргэ өлбөөдүйбэт үтүө аат” (2005 с.),
“Кыымнар” (1921-2001 сс.) кинигэлэр туһанылыннылар.

Ийэм өлүөбүттэн
дойдубар
үктэнэ иликпин

– Анал байыаннай дьайыы иннинээҕи олобун хайдах этэй?

– Бүлүү энээртэн төрүттээхпин. Ийэлээх аҕам тус эйгэлэригэр балаҕча ситиһиилээх, биллэр дьон этилэр. Ыал улахан оҕото буоламмын, бырааттарым, балтыларым тустарыгар эппиэтинэни сүгэ улааппытым, тыа сирин үлэтигэр барытыгар үһүйүллүбүтүм. Бииргэ төрөөбүттэрим бары дьонун үлэһит, ыал буолбуттарыттан үөрэбин. Туочунай биридимиттэргэ үчүгэйим. Кылгас сиргэ сүүрүүгэ улуус таһымнаах спортсмен этим, буюкса ба- лачча ситиһиилээрим. Оскуола кэнниттэн Москубаҕа Бауман аатынан судаарыстыбаннай техиниичэскэй университетка байыаннай оборудуона инже- нерин идэтигэр туттарсан көрөн баран мэлыйбитим. Төһөнн кэлэн, СГУ-га кирибитим. Ити кэмгэ дьылҕам миигин биир уустук суолтан туоратан ту- рардаах. 1979 сыл бэс ыйыгар устудьуоннары омугумсуйууга күтүрүүр кэмнэригэр куоракка, эдьийим аахха, баран биэрбит этим. Алтыһар уолаттарбыттан хас да киһини тутан барбыт- тара. Онно баарым буоллар, мин даҕаны ити хамсааһынтан туоруо суохтаах этим.

Аармыйаҕа ПВО-ба сулу- спалаабытым. С-200, С-75 ракеталарга үлэлээбитим. Онтон дойдубар тийибитим – үлэ суох, хамнас кэлбэт. Ити кэмгэ ыччаты собуруу куоракка ыңыраллара, онон очотообу Ленинград куоракка итинэн-гааһынан хаачыйыы инженерин идэтигэр үөрэнэ кэлбитим. Сааһым тухары гаас тас турбаларын монтажыгы- нан кыһыннары-сайыннары ардах, хаар аннынан үлэлээбит киһибин.

Сир бөбөтүн кэрийэн ба- ран, оччолорго устудьуон- нар ыһахтыыр сирдэригэр бэйэм дойдубуттан сылдыар кыһы кытта билсэн, ыал бу- олбуппут 40-тан тахса сыл буолла. Ленинграды сөбүлээн, добооттордонон, оболонон- урууланан олохсуйбуппут. Төрөппүттэрим баалларыгар дойдубар элбэхтик сылдыа- рым. 50 сааспын ааспытым кэннэ аҕам өлбүтүгэр, олус тулаайахсыйбытым. Оттон ийэм барбытын кэннэ, дойдубар үктэнэ иликпин. Бииргэ төрөөбүттэрим бары Саха си- ригэр олороллор. Ситиммитин быспаппыт, мэлдьи кэпсэ- тэбит. Манна кэлэн, ыалдьыт- таан барааччылар.

Кэргэммэр
биир күн иннинэ
эппитим

– Сааһырбыт киһи сиэ- ринэн сыннылан олобу тобо талбатын?

– Сэбиэскэй кэм оҕото барытыгар бэлэм буоларга, иннинэн сылдыарга, мөлтөбү

Кини бизенсийэ тахсар сааһыгар кэргэнин кытта сынныалангык оморбокко, сиэннэриниин холкутук бодууустаспакка, биир чаас иһигэр суһаллык хому- нан, анал байыаннай дьайыы сиригэр тийибитэ. Ону “олобу оморбут киһи уолаттарым тустарыгар итинник санааны ылыммытым” диэн быһаарар. Чааһыгар “Дед” диэн аатынан ыңырыллар биир дойдулаахпытын кытта икки эрэ нэдиэлэ бэриллэр уопускагыгар көрсөн кэпсэттим.

көмүскүүргэ, аҕа саастаагы ытыктыырга, Ийэ дойду туһугар эппиэтинэстээх буоларга иитилиннэбим. Ийэм убайа учу- утал буолан буруонньалааҕа, ол үрдүнэн Аҕа дойду сэри- итигэр тылланан барбыта. Костромаҕа уңуобар бииргэ төрөөбүттэрбин кытта тийэ сылдыбыппыт. Кэргэним эһэтэ Польшаҕа көмүллэн сытар. Аҕам аармыйаҕа су- лууспалыыр кэмигэр оччо- лорго Донецкайга, Донбаска, Горловкаҕа хийимийэ собуотун чөлүгэр түһэриигэ үлэлээбитэ. Кинилэр суолларын солоору, байыаннай үөрэххэ, дьыалаҕа талаһым бачча тухары уо- стубакка сылдыбыт эбит. Уруккуттан харчыга, баайга дураһыйбат майгылаахпын. Киһиэхэ наадалаах барыта баар. Анал байыаннай дьайыы сабаланытыгар эдэр дьону

никпин. Сананым – бүттэ. Кэр- гэммин ытаттарбын да, хайы- амый... Уолаттарым туһугар холкутук сылдыа буоллаҕа.

Онно
куттанан салыбырыыр
киһи суох

– Анараангы олоххун сырдат эрэ. Үксэ эдэр дьон ортотугар сылдыар хайдаһый? Туох эбээһинэни толоробун?

– Суһал үөрэҕи ааһа охсоот, тутта “лиэнтэ” нөҥүө туораа- быппыт. Днепр илин кытылы- гар сылдыбыппыт. Артилле- рия чааһа буоллаахпыт. Саамай кырдыаҕастарабын. Тутта “Дед” диэн сүрэхтээбиттэрэ. Ми- иттэн сыл аҕаарынан балыс кийиттэн ураты бары турбут- олорбут, саастарын саамай үгэнигэр сылдыар уолаттар.

суолтан кытта тутан илдьэ ба- ралларыттан үс уоллаах киһи уйабар уу кирибитэ. Хайа да эр киһи манһан ыччатын са- ныыр. Уолаттарбыттан икким кэргэннээх, үс сиэннээхпин. Онон кинилэри араҕаччылаан байанҕамаакка тийбиппин “дьону күллэримэ, кырдыаҕас” диэн, төттөрү утаарбыттара. Онтон эһиилигэр тылланааччы- лар саастарын үрдэппиттэрин истэн хат тийбиппэр, үөрүүнэн ылбыттара.

Дьоммор тугу да биллэр- бэккэ, докумуоннарбын то- лорбутум, наадалаахпын хо- муйбутум. Кэргэммэр барар күнүм иннинэ эппитим. “Киһи быһыытынан онгоруохтаахпын онгордум, оболорбун улаатын- нардым, ким да иннигэр изһим суох. Фашизм курдук хара дьайдаах хамсааһыны суох онгорорго өбүгэлэрим курдук кылааппын киллэриэхтээхпин”, – диэн санаа баһыйбыта. Оннук быһаарынан, атырдыах ыйыгар ыксалынан хонҥубутум. Итин-

Бары Петербург уонна Ленин- град уобалаһын олохтоохторо. Икки күбүрүнээтэр субу-су- бу кэлэллэр, волонтердар кыһамныылара сүрдээх. Таҕас- сап, ас-үөл, саппаас чаас таһаллар. Хаһаарыма кэннит- тэн билиндээскэ кирибиппит. Мин “вычислитель” дэнэр, төлөпүнүнэн координатта- ры булар дуоһунастаахпын. Аныгы үйэ тиэхиньикэтигэр арыый тэйиччи көлүөнэ киһитэ туһалаах буолар инниттэн үөрэнэргэ, ылсарга тийби- тим. Саастаах буоламмын, хамандыырым аттыгар илдьэ сылдыар, сорох соруудахтан босхолуур. Ытыы чааһыгар хайбанабын. Сылдыарым ту- хары биир да саханы көрсө иликпин.

Аныгы эйгэҕэ хас биир- ди киһи бэйэтин туһугар кыһаллар. Ыччаттар таҕаска- сапка интэриэстэрэ улаха- нын, билиндээскэ да кэтэр таҕастарын муодатын талал- ларын сөбөбүн. Славян омок

майгыта өтөн, буйун хааннара уһуктар. Куттанан салыбырыы сылдыар киһи суох. Бары хан- тараагынан тийибит буолан, ким да дьыэтигэр ыксаабат, кыайыы буолуор диэри сыл- дыар былааннаахтар. Этергэ дылы, кириитэ – солкуобай, тахсыта – икки солкуобай. Аармыйа олоҕо гражданскай олохтон чыҥха атын. Эр сы- рыттаахха, киһи бэйэ-бэйэтин тыл быһаһаһыттан өйдөһөр буолар. Көтөр бэйэтин үөрүгэр талаһарын курдук, бэйэ-бэйэ- битин ыраахтан көрөн билэбит.

– Аныгы кыргыһы хону- тутун тыһа хайдаһый?

– Киинэҕэ көрөр былыр- гы сэриилэртэн чыҥха атын. Дроннар бырабар буомба- ларыттан тимир тиэхиньикэ таҕас курдук тырыта барар буоллабына, инчэбэй эттээх хайдах сэймэктэнэрин санаан көрүн. Туох да ордубат. 200 кг буомбаны бырабар дроннар бааллар. Лазерынан булан, сыспакка ыталлар. Аныгы оптика күүһэ бэрт буолан, барыта ырылыччы көстөр. Киһи ханна да саспат. Хайа да бэйэлээх хайаһаһынан кириэн ытар дроннары ыталлар. Ол иһин хаххалыыр сизккэ олус наада. “Лепесток” диэн кыра буомба үксүн атаҕы эчэтэр.

– Олус элбэх. Кэргэним эмп уган ыппытыттан хаапсыла- лаах, сыаналаах өттүн хабын эрэ хаалларбыттар. Дыктитэ диэн, боростойун адьас та- арыйбаттар. Муос каасканы кытта кэбийэллэр. Кыһын сүтэ сылдыбыттара. Аны ол кэмгэ кырыыса элбээбитэ. Хапкаа- нынан эрэ бултаһабыт. Биир куоскалаахпыт даҕаны, киһи кыһыйах, “Вискас” эрэ диэн аһылыктаах. Кутуйахха эрэ на- адыйбат. (Күлэр).

Баһы батара сатаан,
харчы инниттэн
барыман!

– Тугу эбии илдьэ барар былааннааххыны?

– Бырааттарым Бүлүү ма- астары Егор Фёдоров охсубут быһабын бэлэхтээбиттэрэ, онтубун илдьэ барыам. Сизккэ уктар банаарбын, тизрэмэспин ылым.

– “Эгин-дьүһүн буолан хааллаһына...” диэн санаа үүйэ-хааһа туппат дуо?

– Дьылҕа Тойон көрөн турдаҕа. Онон төбөбүн сын- ныбаппын. Буолуохтаах буолуо. Байыас хайдах да балаһыанньа бэлэм буолу- охтаах. Өлөр аналлаах буолла- хпына, нэһилиэстибэм кэргэним бас билиитигэр хаалыаҕа. Сал- гыы хайдах дьаһайары бэйэ- тэ быһаарыа. Ону докумуон өттүнэн быһааран баран эрэ- бин. Этэллэрин курдук, киһи санаабыта туолар диэн. Би- иргэ сылдыар дьоммуттан ким даҕаны өлөр туһунан санаабат. Күн ахсын сангалыы олоробут. Ийэм өлөн иннинэ “эн кыылын” – суор” диэбитэ. Чаччы, оннук быһыылаах, ханна даҕаны су- ордар арыаллыылларын сөхпөт буолбуппун. Кыылым аттыбар баарын тухары, этэнгэ буолуо диэн эрэллээхпин.

– Эдэр ыччакка тугу сүбэлиэн этэй?

– Киһиттэн тутулуктаах. Ыарахан балаһыанньаны ту- луйарга, тыыннаах хааларга эрэмнэлээх эрэ киһи барыан наада. Өлбөт дьылҕалаах киһи, салгыы этэнгэ сырыттаһына, чаччы, олобун онгостор, ма- териальнай балаһыанньатын тупсарар кыахтаах. Билигин уйулҕа да өттүнэн көмө элбэх. Биир бэйэм, кэргэним атты- бар баар буолла да, чөлбөр түһэбин. Айдааннаах ойох айабын бүлээн, бэйэ баһын батара сатаан, харчыны сы- ал-сорук онгостон барар дьо- ну өйдөөбөппүн. Онон “бэйэ олобун ыараннатан, бэйэ майгытын ырытан эрэ баран быһаарынын” диэм этэ.

– Инники кириигэ сыл- дыар дьон эйэлээх олох көстүүтүтэн, бырааһыннык элбэйттэн киннэрэ холлор дуо?

– Хас биирдии киһи биирдэ олорор олобун бэйэтэ талар. Хайдах баҕаргытынан оло- рун, үөрүн-көтүн ээ. Арай “сыгыннах бэчэрийнкэ” таһымыгар түһүмэн.

Бириэмэ бэйэтэ талар дьонноох. Бу кэм биһигини таллаҕа. Онно биһиги туспут – туспа.

Оксана ЖИРКОВА.

– Видеоба көрдөхкө, ку- туйах элбэгин киһи сөбөр...

СИЙИЭС СОНУНА: СПОК, грант, агрегатор уо.д.а.

Олунньу 27–28 кк. Москубага Арассыыйа бааһынай хаһаайыстыбаларын уонна тыа хаһаайыстыбатын кэпэрэтииптэрин ассоциациятын (АККОР) үбүлүйдээх XXXV сийиэхэ буолан ааста. Саха сириттэн АККОР Саха сиринээҕи салаатын бэрэсидьиэнэ Александр Артемьев салайааччылаах дэлэгээссийэ кытынна. Санатан эттэххэ, СӨ АККОР – 18 улууска филиаллаах, уопсайа 1200 пиэрмэри, 68 кэпэрэтиипи холбуур уопастыбаннай тэрилтэ.

уот-күөс, тизхиныкэ, туһанар өнгөлөрүн сыаната үрдээн, сыана диспаритета таһычы барда, ночноот эбилиннэ. Бу туһунан дьүүллэһиэхпит” диэбит этэ. Сийиэс туох быһаарыны ылынна?

– Сийиэс кыттылаахтарын аатыттан дойду бэрэсидьиэнэ Владимир Путингэ АККОР бэрэсидьиэнэ В.Плотников, АККОР Сэбиэтин бэрэссэдээтэлэ С. Максимова илии баттааһыннаах сурук сурулунна. Онно судаарыстыба төһө да көмө көрөрүн, онгон таһаары улаатарын, холобур, бурдук хомуура 3-с сылын чулуу көрдөрүүлэммитин иһин, бурдук атыыланар сыаната түһөн, оттон ол кэмгэ өнгө, уматык, тизхиныкэ сыаналанан, бааһынай үүнүүтэ да үрдээн, барыһа эбиллибэтин, ночноото улаатан тахсарын быһытынан, бурдук экспорка тахсар пошлынатын “нулевой” ынары туруорурулар. Приморьеттан тийбит инженер, зоотехник, экзэмиис үөрэхтээх пиэрмэр А.Раченков 2012 с. быраатын кытта ыал пиэрмэтин гранын ылан, аан бастагы “роботизированная ферма семейного типа” диэни туттубут. 2-с граннарын 2020 с. ылбыттар. 125 ынахтаахтар эбит. Биир ынахтан 8-ты т ыллаларын эттэ. Сылга – 1200 т үүтү туттараллар эбит. 15 үлэһиттээхтэр. “Орто хамнас – 48 тыһ.” диир. Кини хотон туттарга көңүлү ылыы, уокка холботуу, уу скважина-тыгар лиссиэнсийэни ылыы, сүөһү ноһуомун, “биологической тобою” харайыы, тизии, суох онгоруу, баһаар тахсытын бохсор тэрээһини ытыты улахан кыһалба буоларын, элбэх үбү эрэйэрин этэн туран, Грант үбэ туттулуон сөптөөх хайысхаларыгар бу тэрээһиннэри киллэрэри туруоруста. Үһүө буолан “Уссурийской” СПОК тэриммиттэр. Онтуларыгар былырын 700 т үүтү астаан, 75 мөл. солк. бородууксуйаны бэлэмнээбиттэр. Иккис туруоруу: тыа хаһаайыстыбатын кэпэрэтииптэрэ – пиэрмэр бородууксуйатын агрегатора (пиэрмэрдэр бородууксуйаларын хомуйар, харайар, наада түгэнигэр астыыр тэрилтэ –Л.) буолуохтаахтар, – диир. Т/х сайыннары сокуонугар бу тэрмин кириэх тустаабын, очо-тугар пиэрмэр бородууксуйата элбээбин, ас-үөл өттүнэн куттал суох буолуутугар бигэ тирэх үөскүбүн эттэ. Дьобус бааһынай ыал пиэрмэлэрэ үрдүк технологиянан хааччыллыахтаахтарын, онон кэпэрээссийэлэһэллэрэ ордуун бэлиэтээтэ. Кэпэрээс-сийэ өттүгэр үлэ биһиэхэ эмиз күүһүрээри сылдьар. “Кэпэрэтииптэр сойуустара” тэриллэн, Андрей Ноговицын талыллыбата.

– **Сийиэскэ хас буолан сырыттыгыт? Барытын бэйэлэрэ уйунар буолан, элбэх киһи барбатаҕа буолуо?**

– Сийиэс элбэх билиини биэрэр. Дьон ханна, хайдах үлэлирин, туох сонун, санга технология, өйбөлү баарын

билсэллэр, уопут атастаһаллар. Онон барааччы аһыаҕа суох. Быйыл да оптуобус сакаастан, ким туох интериэстээбин көрөн, наадалаах тэрилтэлэринэн, хаһаайыстыбаларынан сырыттыбыт. 40 этибит, итинтэн 36-та – дэлэгээт. О.и. СӨ АККОР Аммаҕа, Өлүөхүмэҕэ, Намга, Чурапчыга филиалларын бэрэссэдээтэллэрэ, Сунтаартан бэрэссэдээтэл солбуйааччыта бааллара. ТХПК 10 бэрэссэдээтэлэ сырытта. СӨ АККОР-тан – Александр Артемьев уонна мин. Уоннаабылар бары – бааһынай хаһаайыстыбалаах пиэрмэрдэр. Кэргэнниилэр эмиз бааллара. Эдэр дьон элбэҕи билэ-көрө сатыыр дьүккүөрдэммиттэрин үөрэ көрдүм. Саамай эдэрбит – Хангалас Тойон Арытыттан сылдьар, ынах сүөһү ииттэр 28 саастаах Александр Корякин. “Ыал пиэрмэтэ” бырагыраамаҕа кыттыан баһаран, көрө-истэ барбыта.

Сийиэс ынгырылаабын (приглашенные) быһытынан кытыннылар: Ил Түмэн дьокутаата, бэйэтэ бааһынай хаһаайыстыбалаах Эдгар Константинов, Өймөкөөн ТХУ-тун начаалынньыга Руслан Атласов, бааһынайдардыын үлэлээр ипписэлиистэр: Таатта ТХУ-туттан – Дария Попова, Мэҥэ Хангалас ТХУ-туттан – Ньургуйаана Семёнова.

боспут 2 эрэгийиэн) кэлбиттэр. Араас санаа, туруорсуу этилиннэ. Сүрүннэрэ – Дьиз кэргэн сыла билэриллибитинэн, тыа сиригэр демографияны тупсарар инниттэн элбэх оболонууну көбүлээн, хаһаайыстыбатын сайыннараарга анаан кирэдьиит ылбыт, ылар пиэрмэр ыал 2-с оботун оболоннобуна – ол иһин агаарын, оттон 3-с оботун оболоннобуна иһин толору сотор наадатын туруорсуу буолла. Дьэ, хайыыллар?

– **Арба, ассоциациябыт бэрэссэдээтэлэ Надежда Безбудько былырыын “эрэгийиэннээҕи салааларбыт лиидэрдэриттэн уопуттаахтара, бастыгнара” диэн, баара эрэ 3 эрэгийиэни бэлиэтээбиттэн бастагынан эйигин, Саха сирин ааттаабытын көрөн, үөрбүппүн саныбын. Бастыгн бааһынайдыбыт сыраллаах үлэлэрэ сыаналанан, этэргэ дылы, илии тутурудаах, өттүк харалаах төннүбүттэр этэ. Дьоммут туһунан сырдата түстэргин.**

– Өрөспүүбүлүкэ биллэр-көстөр бааһынайа Аксиция Левина (Кэбээйи, “Ворошилов” КФХ), 20-тэн тахса сыл сылга иитиитинэн дьарыктаммыт, “Саргыдай” диэн бааһынай хаһаайыстыбалаах, соторуутабыта Чурапчытаагы салаабыт бэрэссэдээтэлинэн

астаан, күүскэ үлэлээн эрэр. Сыабын улаатыннараары сийиэс кэнниттэн тутта “Чурапчы” ТХПК-тын илэ тийиэн билсэн, көрөн кэлбитэ. Уус Алдантан Николай Борисов наһараадаланна. Кинини “биир дойдулааҕа, улахан пиэрмэр Анатолий Бурнашов иитэн-такайан таһаарыт бааһынайа” диир оруннаах. Сийиэскэ эмиз кини анаан-минээн илдэ бара сырытта. Сайыннараары, улаатыннараары.

– **Бэртээхэй настаабынныктаах эбит. Николай туох дьарыктаабыт?**

– Сүөһү көрөр. Үлэлэ-эбитэ биэс хас сыл буолла. Кэптэни учаастагар бааһынай хаһаайыстыбалаах. Ону тэнэ Таатта Харбалааһыттан Афанасий Марков Кыраамата тутта. Билиилээх бааһынай Ариада Маркова уола.

– **Утум салбанар диэн – ити буоллаҕа. Оччотугар Ариада Анатольевна онугар билигин уола дьарыктанар дуу?**

– Көлүөнэ солбуйсуута барар. Туох баар хаһаайыстыбатын: 300-тэн тахса сүөһүтүн, ол аһылыгын бэлэмнэ барытын уолугар туттарбыта. Афанасий – үрдүк үөрэхтээх инженер-мэхээннык. Сийиэскэ кэргэнэ Розалиялыын иккиэн тийбиттэрэ. Иваново куоракка оборудовани көрө, эби үөрэнэ, билии сомсо хааллылар. Мүөт, сыыр бэлэмнэ сэргииллэр. “Пчеловод” диэн мүөттээх ынгырыаны иитээчилэр туттар тэриллэрэ толору маһаһына баар эбит. Тыа хаһаайыстыбатыгар ыччат сыстыбат дииллэрэ – сыһа. Билигин ыччат барыны-бары сэргиир, көрөр. 30–40 саастаах дьон. Маабын этэн аһарбыт Анна Никитинам эмиз элбэх туһалаагы көрөр-истэр, сайдар баһалаах. Айансырыы сыаналаабын үрдүнэн кэргэнэ Алексей дэлэҕэ илдэ барыа дуо? Анналаах “Саҥа саһалааччы бааһынай”, кэлин “Ыал пиэрмэтэ” гранын ылбытара. Салгы кэпсээтэххэ, Бочуотунай кырааматаны Сунтаартан “Кириэстээх”

ТХПК бэрэссэдээтэлин солбуйааччыта Иннокентий Николаев ылла. Эдэр ипписэлиис, үлэлиир интериэстээх. Бэһис Кыраамата хаһаайына – Тааттатан тийбит эдэр бааһынай Павел Варламов. КФХ-тыгар сүүскэ сылгылаах эдэр бааһынай. Куораттан дэриэбинэҕэ тахсан үлэли сылдьар.

Ити курдук, хас эмэ үрдүк үөрэхтээх дьон кытта төрөөбүт сирдэригэр төннөн, төрүт дьарыкка сыстан эрэллэр. Таатта биир кырдыаҕа этэн турар: “Икки уолбун үөрэхтэниг диэн куоракка ыталаабытым. Үөрэнэн, идэлэринэн үлэлээн баран, 40 саастарын аһаат, төттөрү төннөн кэлэн, “олохсуйабыт, эйигин кытта буолабыт, хаһаайыстыбаҕа үлэлиэхпит” диэтилэр”, – диэн.

– **Өссө элбээхтэрэ. Хайдах эрэ өй-санаа да уларыан эрэр курдук.**

– 40 саас эргин дойдумсах буолуу, дойдуга тардыһы кэлэр быһыылаах. Ас-үөл үтүөтэ тыа сиригэр баар. Үлэлиир киһи тутайбат, астаах-үөллээх киһи кыахтаах буолар. Ариада Анатольевна уола эрэ буолбакка, кыһа аах эмиз иккили үрдүк үөрэхтээх дьон, ийэлэрин хаһаайыстыбатыгар тахсыттар. Манньык кестүү кэнники биэс сылга улаатта. Быһата, утум салбанар. Эдэрдэр саһаны, эриэккэһи талан, холобур, мүөттээх ынгырыаны иитиигэ, астааһынга сысталлар эбит.

– **Оннук эрэ буоллун! Зарема Романовна, кэпсээнин иһин махтанабын.**

ЛОҢУУРА.

Хоту улуустартан балачча кытыннылар. Х-р, Өймөкөөн улуунуттан үһүөлэр. ТХУ салайааччытын таһынан “Силис” Полус Холода “ТХПК бэрэссэдээтэлэ Пётр Протопопов, “Өймөкөөннөөбү” СПК салайааччыта Мирон Егоров.

– **Өссө туох эбии сонуну билиһиннэриэххин сөбүө?**

– 2024 сылтан потребительскай кэпэрэтииптэргэ (СПОК-тарга) аан бастагынан “Саҥа саһалааччы кэпэрээтэр” диэн грант бэриллэр буолбутун эттилэр. Онно бэлэмнээн, биһиги улахан пиэрмэрдэрбит, холобур, Ариада Маркова, Анастасия Кирбасова, Михаил Павлов, Степан Иванов (“Сибиктэ” КФХ) курдук бөдөн бааһынайдарбыт бэйэлэрэ астаан-үөллээн батараары эт уонна үүт астыыр, батараар потребительскай кэпэрэтиип (СПОК) тэриммиттэрэ. Аксиция Левина тэринээри сылдьара, тэриммит буолуохтаах. Өссө да эбиллэр чинчилээхтэр. Холобур, Любовь Иванова, Хангаластан Михаил Павлов уола Максим. Анастасия Васильевна былырын тэриммитэ.

– **Бэрт сонун эбит! Үгүс бааһынай ыра санаата диэххэ сөп.**

– Оннук. Бэйэ бородууксуйатын ханна да сырьёнан биэрбэккэ, бэйэлэрэ астаан батараллара барыстаах. Оччотугар дохуоплут да элбэ диэн суоттаналлар. Бэйэм РФ АККОР кэлэктибинэҕи чилиэнэ “Бүтүн Арасыйытаабы Тыа дьахталларын хамсааһына” ассоциация кэмпирээһиэтигэр сырыттым. Быйылгы кэмпирээһиэҕэ 28 эрэгийиэнтэн (о.и. саҥа хол-

талыллыбыт Станислав Сивцев уонна Хангалас Тойон Арытыттан уопуттаах бааһынай Анна Никитина Госдума Махтал суругун туттулар.

Үс киһибит АККОР үрдүк наһараадатын – Арассыыйа бочуоттаах пиэрмэрэ ааты – ыллылар: Хаастан 30-тан тахса сыл пиэрмэрдээбит Валентин Соров, Аммаатан сүөһү иитэр, сайылыктаах, ыал пиэрмэлээх, үлэлээбит ырааппыт “Чолбон” бааһынай хаһаайыстыба салайааччыта Пелагея Иванова уонна Чурапчыттан элбэх оҕолоох, сүөһү иитэр, бааһынайдаабыта 20-чэ сыл буолбут Семён Макаров. Ону тэнэ “Бочуоттаах пиэрмэр” ааты “Өлүөхүмэ-агропродукт” ТХПК ЗС салайааччыта, СӨ АККОР Өлүөхүмэтээҕи салаатын бэрэссэдээтэлэ Фёдор Романов ылла. Кини, соботуопка кэпэрэтиипин үлэлэтэн, улахан обуруот аһын хаһаанар тутууну туттаран, Өлүөхүмэ улуунун хортуоппуй үүннэрээчилэрин бородууксуйатын астааһынын, батариынан дьарыктанар.

АККОР Бочуотунай кыраамататынан сийиэскэ аан бастаан кыттар, кэпэрээссийэ бааһынайдарбыт на б а р а д а л а н н ы л а р. Өлүөхүмэттэн – Максим Габышев. Кини эт соботуопкатынан дьарыктанар, сылгы, сибииннэ этин ыһыыр, халбаһы, бэлимиэ онгорор. Грант ылан, эт астыыр дьобус сыах онгостон үлэлэтэр. Күтүөтэ Өлүөхүмэ улуугар аһаардас сибииннэ иитиитинэн дьарыктанар хаһаайыстыбалаах. Ол этин уонна бэйэтин сылгытын этиттэн

Сийиэс туһунан истээри, СӨ АККОР толороочу дириэктэрэ, РФ АККОР иһинэн баар “Бүтүн Арассыыйатаабы тыа сирин дьахталларын уопастыбаннай хамсааһынын” (ДСЖР) Саха сиринээҕи салаатын лиидэрэ **Зарема Романовна Бочкареваны** кытта кэпсэтэ сырыттым.

– 70 эрэгийиэнтэн 800 дэлэгээт, ынгырылаах дьон кытынна. Госдума бэрэссэдээтэлин солбуйааччы Алексей Гордеев, Федерация Сэбиэтигэр аграрнай уонна ас-үөл бэлиитикэтин кэмитиэтин бэрэссэдээтэлэ Александр Двойных, Госдума аграрнай болпуруостарга кэмитиэтин бэрэссэдээтэлэ Владимир Кашин, РФ ТХМ миниистирэ Дмитрий Патрушев, “РСХБ” АУО Бырабыланныатын бэрэссэдээтэлэ Борис Листов, “Росагролизинг” ААУО генеральной дириэктэрэ Павел Косов, “Роспецмаш” ассоциация бэрэсидьиэнэ Константин Бабкин уо.д.а. бааллара.

Владимир Путин сийиэс кыттылаахтарыгар эбэрдэ суругун Алексей Гордеев иһитиннэрдэ. Дойду баһылыга пиэрмэрдэр үлэлэрин үрдүктүк сыаналаабыт, тыа хаһаайыстыбатын сайдыытыгар эрэ буолбакка, тыа нэһилиэнньэтин социальнай болпуруоһун быһаарыыга АККОР сүткэн суолталаабын бэлиэтээбит. Салгы Федерация Сэбиэтин Бэрэссэдээтэлэ В.Матвиенко, Госдумаҕа ЕР фракциятын салайааччыта В.Васильев эбэрдэ суруктары иһиттибит. АККОР бэрэсидьиэнэ, Госдума аграрнай кэмитиэтин бэрэссэдээтэлин 1-кы солбуйааччыта Владимир Плотников барбыт үлэ-хамнас туһунан иһитиннэрдэ.

Х-р, РФ бурдугу үүннэриитин биллэ улаатыннарбыт. Онуоха бааһынай хаһаайыстыбалара киллэрэр кылааттара сыллата улаатар эбит. Х-р, былырын 44,3 мөл. т бурдук бэлэмнэмит. Бу – уопсай бэлэмнэнэр бурдук 1/3-гэр тэннэһэр. 2000 сылтан т/х онгон таһаарыта 2,2 бүк үрдээбит буоллабына, бааһынайдар кизэнэрэ – 8 бүк! 2000 с. КФХ-лар ыһыларын иэнэ сыллата 850 тыһ. гаанан кэнгиир. О.э., дойду үрдүнэн 26,2 мөл. гаа сири бааһынайдар көрөн-истэн олоролор. Бу – уопсай ыһыы эһин үс гыммыт кэрингэ өлүүскэтэ. Ынах сүөһү КФХ-ларга эрэ эбиллэр эбит: 1,5 мөл. ынахтаахтар. Сүөһү этин уонна үүтүн бэлэмэ да 2000 сыллаабыттан хас эмэ бүк үрдээбит...

– **РФ АККОР салалтата сийиэс иннинэ: “Чулуу көрдөрүү (рекорд), ситиһии элиир, ол эрээри бааһынай байан барбыта кестүбэт. Уматык,**

ЯНДРЕЕВТАР:

«Бастаан эрэ ыарахан...»

Хангалас улууһун 1-кы Дьөппөн нэһилиэгин Тиит Эбэ бөһүөлэгин эдэр ыаллара Вера Андреевна уонна Спиридон Спиридонович Яндреевтар 4 сыллаабыта хоробор муостаабы хотоойугук иитэргэ ылсыбыттар. Күн бүгүн 50-ча ыанныкытаахтар, итинтэн 20-тэ төрөөн турар. Уопсайа төбөлөөбүнэн 96 сүөһүлээхтэр. 2023 сылга 70-тан тахса т үүтү туттарбыттар. Ортотунан биир ынахтарыттан 2300 л ыыллар эбит. Былырын ыал ийэтэ Вера «Сахаагроплемга» сизмэһит идэтигэр үөрэнэн тийэн, бөһүөлэгэр ускуустубаннай буоһатыны киллэрбит. Олохтоохтор эдэр бааһынай өнгөтүн үөрүүнэн туһаналлар. «Кэскилээх дьарык. Өссө буор босхо сизмэлииллэр», – диэн үөрэ бэлиэтииллэр. «Эдэр киһи диэх курдук, түргэнэ-тарбана, ыңырдыҥ да кэлэ охсор» диэн, кыыстарын хайгыыллар. Сүөһүгэ манньк сыстабас, үлэһит эдэр ыал баарын истэн, хайаан да билсэргэ санаммытым.

Вералаах Спиридон иккиэн Тиит Эбэ төрөөбүттэр. 2010 сыллаахха сүбэлэрин холбоон, ыал буолан, билигин 15, 12 саастаах кыыстаах уол оболоохтор. Вера күн күбэй ийэтэ – Любовь Петровна Яковлева эрдэ обуруокка үлэлээн баран, кэлин ыаньыксытты сылдыбыт, билигин оскуолаҕа үлэлиир эбит. Сүрүн сүбэһиттэрэ – кини. Дьонно кэтэх хаһаайыстыбаларыгар сүөһүлээх буолан, Вера кыра эрдэбиттэн сүөһүгэ сыстабас эбит. Ол да иһин буоллаҕа, Яндреевтар ийэлэриттэн 4 ынаҕы ылан, иитэн барбыттар. Сүөһүлэрэ 25 буолбутугар 2021 сыллаахха дьобус хотон тутту-буттар. «Агростартапка» кыттан, грант үбүгэр тизхинькэ ылым-мыттар.

– Вера, хайдах сүөһү иитэр ИП, бааһынай буолбуккутун билиһиннэр эрэ. Бэйэн туох идэлээххини? Хаһаангыттан Тиит Эбэ бааргыты? Грант тутта хапсыбыккыт дуу?

– Оскуола кэнниттэн ПТУ-16 алмааһы таҥастааччы идэтигэр үөрэммитим. Ол эрэри идэбинэн үлэлээбэтэим. Араас быстах куурустары ааспытим. ССТХА-ба олохтоох бородууксуйаны астыыр технолог идэтигэр киирэн баран ситэрбэтэим. Бастаан куоракка олорубупт. Аҕыс сыллаабыта аҕам суох буолбутугар ийэбэр чугас буолаары, бөһүөлэппитигэр төннүбүппүт. 2018 сыллаахха ийэбиттэн 4 ынаҕы ылан, Спиридоннуун сүөһү иитэргэ, элбэтэргэ быһаарыммыппыт. «Агростартапка» бастакы сылбытыгар кыттыгас үп кыайан көстүмүнэ, кыайан ааспатахпыт. Хамсык хааччаҕа буолан, уһаан-кэнгэн испитэ. 2021 сыллаахха куонкуруһу ааһан, тыраахтар, кунг, от урулуоннуур тэрил эгин ылынан кыахтаммыппыт.

– Ээ, хотонноох этигит дуо?

– Сүөһүбүт 25 буолбутугар дьобус хотон туттубуппүт. Онтон элбээн барбытыгар монкуруут барбыт «Самартай» ТХПК хотонугар, бу билигинибиитигэр, көспүппүт. Сүөһүбүт элбээн, билигин мантибытыгар да ба-тымыах курдукпүт. Дьининэн, бэйэтэ да эргэ, 1986 сыллаабы хотон. Баарыгар махтал.

– Мэхэньсэссийэтэ ситэтэ суох, ууларын баһан аҕалан, хоруудаҕа кутар эбик-кит дии?

– Спиридон уу таһар массыына-лаах, онон тизийэн биэрбитин хоруудаларга куттарабыт.

– Сүөһүгүтүн 4 сыл иһигэр сөбүмүрдик элбэппикит дии! Хайдах?

– Бэйэбит төрүөхпүтүгэр эбии 10 уулаах тыһаҕаһы «Длинная королева» бырагырааманан

нэһилиэкпит биэрбитэ. Ол аата, босхо ылабын, ол оннугар 3 сыл буолан баран, биир очко тыһаҕаһынан төлөһөбүн. Оттон уонна иллэрээ сыл хотону кытта тэҥинэн «Самартай» хаһаайыстыба 20-чэ ынаҕа хаалбытын изс ылан атыыласпыппыт. Ити олунньуга этэ. Сааһыран, кыайан көрбөт буолан, сүөһүлэрин эһэргэ быһаарбыт дьон сүөһүлэрин

бартерга кэпсэтэн, эмиз биэрээччилэр.

– Аны үлэ быһыгар сизмэһит идэтигэр үөрэнэ охсон кэлэн, нэһилиэгин кэтэх сүөһүлээхтэрин ынабын эмиз буоһатар эбиккин. Ити туһунан кэпсээ эрэ.

– Манна орус да көстөрө эрэй. «Сүөһүлэрбит аймахтаһан хаалан, төрүөхтэрэ мөлтөөн барыһы, арай бэйэм сизмэлииргэ үөрэннэхпинэ хайдаҕый? Боруода тупсуохтаах», – диэн санаа кирибитэ. Биир сарсыарда ойон тураат, бэтэринээрдэр-бэр, т/х испэсэлиһэ Евдокия Ивановнаҕа эрийтэлээбитим. Онуоха улуус ТХУ-тугар эрийэр-бэр сүбэлээбиттэрэ. Оттон кинилэр: «Эко-Туймаадаларга» 1-2 хонуктаах, оттон «Сахаагроплемнарга» 2 нэдиэлэлээх сизмэһит үөрэбэ баар, хайа-тын талабын?» – диэн таллар-быттара. Биллэн турар, уһун болдьохтообун талбытым. Бу иннинэ хаһан да ынах «иһигэр» кирибэтэх киһи буоллабым. Бастаан ыарахан курдук этэ (күлэр). Ону сүбэлээн-амалаан, барытын көрдөрөн биэрэннэр, уустугурдубатабым. Буоһаппыт сүөһүлэрим төрүөхтэрин көрөн баран, өссө астыным, үөрдүм. Чынга атын, төрөлкөй буолаллар эбит.

– Үрдүкү кылааска животноводство уроугар аан бастаан ынаҕы сизмэлиилэрин көрдөрбүттэригэр, куһаҕан буолбуттаабым. Эн «үөрэниэхпин наада» диэн күүстээх санаан кыайан, аны үөрэнэн кэлээт, бэйэн эрэ ынахтаргын буолбакка, дьон киэнигэр ылсыбыккын, чачыта да, сөхтүм, хайбаатым.

Сорохтор үөрэнэн баран, быраҕан кэбиһээччилэр. Ити гынан, бастакы сылгар хас сүөһүнү сизмэлээтин?

– Бэйэм киэннэрин ааһан – 53 ынаҕы. Сүрүнэ, ынах көбүбүт кэмин куоттарыа суохтааххын. Ону көрбөккө хаалан, көтүтэн кэбиһэллэр, ол куһаҕан. Бээ, өссө 6 ынахпар боруубаҕа диэн, сүөһүнү көбүтэр укулуну туһанан сизмэлээбитим ээ. Үөрэби бүтэрэритигэр эмин босхо биэрбиттэрэ. Сыаналаах, 2–3 тыһ. солк. эбит. Пуормулалаах, ону тутуһан, суоттаан, кэмин баттаһа туһаныаххын наада. Үчүгэйэ, ынахтаргын баҕарбыт кэмгэр, холобур, кыһын төрөтөн, үүт ыама сылы эргиччи барарын ситиһиэххэ сөп.

– Олох сайдан, ынахтар-быт да эмтэрэ, прибордара дьонтон хаалсыбат. Эһиэхэ куурус кэмигэр эндоскоп, «Альфа-вижн» курдук саҥа технологиялары көрдөрдөхтөрө, үөрэттэхтэрэ буолуо?

– Үөрэтэн. Эндоскоп абыраллаах тэрил эбит: ынах төһө көбүбүтүн, аһыллыбытын билэбин. Кэнэбэһин ылыммыт киһи дии санаатым. Аналог буолан, интэринизккэ көрдөхкө, 40–50 тыһ. солк. булуохха сөп эбит. Оттон «Альфа-вижн» – Германия оҥоһуга, 500 тыһ. солк. чэпчэкигэ булбаккын.

– Өрөспүүбүлүкэбэ да соботох. Баҕалаах, дыныардаах буоллаахха, суол бэйэтэ арылларыны, хата, сизмэһиккэ наадалаах сүдүгү тэрилиһэн, босхо азотунан, сизмэнэн, эминэн хаачыйыттарга бэртээхэй эбит. Оттон сизмэлиир өнгөт төлөбүрдээх дуу?

– Ынаҕын сизмэлэтээччи туту да төлөөбөт. Сизмэһит өнгөтүн иһин миэхэ былырын бэтэринээр управлениета төлөөбүтэ. Биир ынахха – 1 тыһ. солк. «Сахаагроплемнар» осеменатордары бэйэлэригэр ылан баран, 2–3 тыһ. гынахтарын баҕараллара. Наадалаах исписэлиис. Быйыл хайдах буоларын билбэппин.

– Тустаах идэбэ, буоһатыга интэриэс үөскэтэллэрэ сөп бөбө. Сөбүрүм: сизмэһит баарын үрдүнэн, оруска саптарар дьон бааллар. Эһиэхэ хайдаҕый?

– Биһиэхэ сэргииллэр. Ынах кытарыыра, хаан булкуллуута тахсан, аккыран төрүөх кэлиитэ – улахан кыһалба, ночноот.

– Тиит Эбэ билигин 800-тэн арыый элбэх нэһилиэһнэлээх эбит. Эһиэхэ сүөһүлээх ыал элбэх дуу? Хоточчуга хайдаҕый?

– Аҕыйах. Уонтан тахса эрэ быһыылаах. Оттон Хоточчуга – сүөһүлээх элбэх. Сизмэһиккэ да наадыйаллар быһыылаах. Ыһыра сылдыбыттара.

– Эһиги хаһаайыстыба тэринэн, кырата 1 үлэ миэстэтин таһаардаххыт?

– 5 үлэһиттээхпит: 2 ыаньыксыт, ныйрэй аһаааччы, от киллэрээччи, сүөһү ноһуомун таһаарааччы. Оттон докумуоннаах, бастайааннай үлэһиппит биир.

– Ити баар дии! Малады-астар.

Яндреевтар оболорун кыра эрдэхтэриттэн үлэбэ сыһыараллар. Кыыстара ынаҕы бэркэ ыыр, уоллара бостуук бэрдэ үһү. Ыал аҕа баһылыга Спиридон тырахтарыыс, суоппар идэлээбэ туһалыыр. Сайынын оттуур-мастыыр. Былырын 600-тэн тахса урулуону оттообуттар. Быһыгар бөһүөлэгин дьонугар бодобуһунан уу кутар, нэһилиэк уопсай баанньыгын эмиз хаачыйар. Наада түгэнигэр тизийи-таһы өнгөтүн онгортон эрдэбэ. Эдэр ыал сайынын бэйэ сиригэр анаан, үндүүк, бройлер куурусса, кус, сибииннэ иитэн эбинэр. Тэпилиссэлээхтэрин туһунан этэ да барыллыбат.

Ускуустубаннай буоһатыы туһата

Тиит Эбэ бөһүөлэгэр син эмиз тыа үгүс сиригэр курдук, ыһыллы-тобуллуу сылларыттан саҕалаан, ускуустубаннай буоһатыы умнуллан сылдыбыт. Онон хаан булкуллуута (аймахтаһы) тахсан, кыра,

ситэ-хото илик орус обото элбээбитин анаалыһа-тойо да суох сэрэйиэххэ сөп. Ол эрэри куруук оннук буолбатах этэ. Холобур, т/х исписэлиһинэн, зоотехнигынан үлэлээбит, отделениеба 20 сыл биригэ-дьиридээбит А.П. Скрыбина: «Манна «Ленин», «Жданов» холкуостар саҕана ускуустубаннай буоһатыы киирэ сылдыбыт этэ. «Плем-ядролар» бааллара. Онтон «50 лет Октября» буол-бутугар хас отделение аайы ускуустубаннай сизмэлээһин кирибитэ. Сэмэнтээл сүөһүлэр кэлбиттэрэ. Сопхуоска үүт ыама үрдээбитэ. Ускуустубан-най сизмэлээһин кирибитигэр буоһатыы ситиһиитэ 98 %-на тийэрэ. Төрүөбэ бөдөҥүр, үүт эбиллэр. Ыччат да сүөһү тупсар. Сүөһүлээх дьон ускуустубаннай буоһатыыны туһаннахтарына, төрүөхтэрэ тупсуо этэ. Сүөһү да элбиз, эт да дэлэйиэ. Биһиги Вералаахпыт курдук тыа хаһаайыстыбатыгар ыччат сыстан, төрүт дьарык сайдыан баҕарабын. Онуоха ускуустубаннай буоһатыы, плем-үлэ туһалыа», – диир.

А.И. Кириллина: «Хас биирдии ыал оһуһу иитэн-аһатан турара уустук. Ускуустубаннай буоһатыы кири-битэ үчүгэй. Ордор үүппүн «Хангалас агрохолдингга» туттарабын. Үүт харчытын кэмигэр төлөһөн иһэллэр. Былырын 6 ынахтаабым. 6–7 ый устата 11 т тахса үүтү туттарбытым. Бастаан, бириэмийэ ылбытым. Сайынын оболорум, аймахтарым оттон көмөлөһөллөр. Сүөһүлээх-астаах киһи хаһан да бастарбат. Эдэр бааһынайдары өйүллэрин биһирибин».

Вера талыы боруода сүөһү төрүөбэ харах да көрүүтүгэр уратылаахтарын бэлиэтиир: «Көхсүлэрэ, сүүстэрэ кэтит, атахтара модьу, үчүгэй баҕайы ныйрэйдэр. Бу – Купец диэн атыыр орус оболоро. Этэнгэ буоллаҕына, баларбыт улаа-тан, ынах буолан, 3,5 тыһ. л үүтү биэриэхтээхтэр. Оннук түмүккэ тизийэ сатыахпыт. Кылаабынайа, өлгөмнүк аһатан, ирдэнэр аһынан хаачыйыах тустаахпыт».

Кырдык, бөрү-бөлтөгөр сүүстээх, уп-уһун кыламаннаах, Вералаах кыһамньылаах көрүүлэринэн, өгнөрө-түүлэрэ ып-ыраас талыы сэмэнтээл боруода ныйрэйдэри киһи эр таптыах, ымманыыах курдук. Аттыларыгар араа-бараа төрөөбүт, эт саастыы, атына диэн обустан үөскээбит ныйрэйдэр тураллара. Балартан хайатын талабын диэтэххэ, бары да ускуустубаннайдык буоһатыллыбыттары таларгыт эрэбил. Оннук, тас көстүүгэ кытта биллэр.

Дьэ, ити курдук, эдэр Яндреевтар биир дойдулаахтарыгар – улахан туһа дьон, нэһилиэк эрэлэ, инникитэ эбиттэр дии санаатым. Эрдэттэн былааннаан дьаһаналлара да сыттаба. Холобур, элбэх сыллаах оту ынаары 100 гаа сир ылан, онтуларын докумуонна-тыга сүүрэ сылдыбаллар. Күрүө туттан, сыйаа да буоллар, туһаҕа таһаарар баҕалаахтар. Барыта тутта кыаллыбата өйдөнөр.

Тыа сири аайы манньк, уустуктан толлубат, кэскили саныыр ыччат эбиллэн иһиэхтин. Яндреевтар этэл-лэр: «Бастаан саҕалыырга эрэ ыарахан...» Эдэр дьонго ылыммыт сору-руктарын хайаан да толо-роллоругар баҕарыабын. Тыа сири кэскилэ – ыч-чакка!

Татьяна Захарова-ЛОҢУУРА.

“Ийэ тыл – 2024” форум буолан ааста

Кулун тутар 5 күнүгэр Дьокуускай куоракка, Саха тыйаатырын урабайыгар “Ийэ тыл – 2024” форумун түмүктүүр тойон мунньах буолан ааста.

Тэрээһини “Ийэ тыл” түмсүү салайааччыта **Наталья Михалева-Сайа иилээн-сабалаан ытта**. Кини бу күн сарсыардаттан сабалаан уонча түһүлгэнэн арахан үлэ күөстүү оргуйбутун эттэ. Бу манньк сүдү түһүлгэни тэрийэргэ тирэх буолбут СӨ Култууратын министриэ Афанасий Ноевка, Саха тыйаатырын салалтатыгар истинг махталын биллэрдэ.

“Төрөөбүт тылбыт – биһиги баайбыт эрэ буолбатах. Бу – биһиги тыынар тыыммыт, олохпут туурата... Тылбытын туруулаһы билигин күнү-ыйы бүөлүүр сымара таас хайаны туоруур, өлүү дьуобата оборчону төлө көтөр курдук” уустук тургутууга кирибитин, ол быһаарылаах охсуһуу үтүө түмүгэ ханнык да салайааччытан, учууталтан, уһуяан иитэ-эччититтэн тутулуга суобун, бука бары туруннахпытна эрэ, кыаллыан сөбүн эттэ.

Маны тэнэ, бу күнгэ сахалыы алпаабыты огорсубут, саха тылын судаарыстыбаннай таһымна таһаарыыга сүдү кылааты киллэрбит, “Саха омук” түмсүү лиидэрэ Василий Леонтьев (1895-1932) төрөөбүтүн, эмиэ бу күн олобун саха тылын туругураарыгар анаабыт Та-

мара Петрова баара буоллар 90 сааһын туолуобун санатта. Ол эбэтэр, бу күнгэ манньк улахан түһүлгэ тэриллититэ үөһэттэн силистээх-мутуктаах буоларын абынна.

Бу кириити тылтан “Ийэ тыл” түмсүү саҥа, 54 чилиэннээх саҥардыллыбыт састааба бигэргэммитин, ааспыт сылга улуустарыгар “Саха тылын сылын” – Сунтаарга уонна Үөһээ Бүлүүгэ, быйыл үүммүт 2024 сылга Өлөөнгө, Өлүөхүмэҕэ уонна Уус Алданга биллэрбит-тэрин биллибит.

Этиллибитин курдук, бу күн бастакы анаарыгар саха тылын туруулаһааччылар Дьокуускай куорат араас тэрилтэлэригэр түмсөн 10 тус-туска түһүлгэни тэрийбиттэрэ. Ол түһүлгэлэри салайан ыйппыт дьон бэйэлэрин түмсүүлэригэр туох туһунан кэпсэппиттэрин сырдаттылар.

“Барбары” пуонда салайааччыта, норуот дьокутаата Афанасий Постников оҕо уонна ыччат эйгэтигэр саха тылын бырапагаандалыыр, тарбатар үлэ хаамытын кытта билиһиннэрдэ, былааннарын

кэпсээтэ. Кулун тутар 4 күнүгэр Дьокуускайга аан бастаан 380 оскуола үөрэнээччитэ кыттылаах “Барбары” билим-быраактыка кэмпириэнсийэтэ сахалыы тылынан бэрт урдук таһымнаахтык ытыллыбытын билиһиннэрдэ. Афанасий Васильевич Дьокуускай куорат оскуолаларын уонна уһуяаннарын салайааччыларын түмэн саха тылын үөрэтии чааһын элбэтэр кэпсэтиини ытыы, киин куоракка, уопсайынан, хас кылаас сахалыы үөрэнэрин чуолкайдыыр, оскуолаҕа Саха сиригэр устуруйатын үөрэтии, уулуссалар ааттарын сахатыы уо.д.а. курдук, урукку сылларга элбэхтик ийээн-куойан уонна улахан таһымнан ким да анаан-минээн дьарыктаматах суолларыгар ылсан эрэллэрин эппитэ бэрт сэргэхтик иһилиннэ.

Быйылгы форум кэмигэр оскуола үөрэнээччилэрэ тэрийбит “Күн” түмсүүлэрэ бэрт далааһыннаахтык хамсаан эрэрин биллибит. Иван Шамаев дириэктэрдээх өрөспүүбүлүкэтээби лиссийэ-интеринээт иһигэр **былырын тэриллитит оболор “Күн” түмсүүлэрэ хайыы үйэ Сахабыт сиригэр 12 улуунугар баран бэйэтин салааларын, филиалларын тэрийэн кэлбит.** “Күн” түмсүү оболоро “улахан дьон оболор интэри-

эстэрин, өйдөрүн-санааларын ситэ билбэт буолуохтарын сөп. Оболор нууччалыы тылга көһүүлэрин, төрөөбүт тылы ситэ сыаналаабат буолууларын биһиги – оболор – кыйаһахпыт” диэн өйү-санааны тутуһаллар эбит. “Чаччы, бу оболор ыырдара кэнгээн-тэнийэн, Сахабыт сиригэр оскуолаларын барытын хабаан бардахтарына, улахан тыаһы таһаарыахтарын сөп” диэн өйдөбүл үөскээтэ. Оболор кыһалбаларын оботтон атын ким билиэй... Быһата, бэрт кэскиллээх хамсааһын үлэлээн эрэр эбит.

Бу күн буолан ааспыт биир интэриэһинэй түмсүүнэн “нууччалыы иитиилээх сахалар” түһүлгэлэрин ааттыахха сөбө буолуо. “Саха тыл – 400” түмсүү аатыттан суруналыыс Яна Угарова тыл эттэ. Кини: “Мин үйэм тухары нууччалыы эйгэбэ сылдыбыт киһибин. Нууччалыы уһуяанна, оскуолаҕа, университетке, 30-ча сыл устата хаһаакка, сурунаалга барытыгар нууччалыы эргимтэбэ сылдыбытым. Ол эрэри – күн-дьыл уларытар. Бу былырын-ныгыттан үтүө дьону, саха тылын актыбыстарын кытта сиһилии көрсөн-билсэн, кэпсэтэн баран, олобу көрүүм букатын уларыйда. Тоҕо түмсүүбүтүн “Саха тыла – 400” диэн ааттаатыбыт? Аны 8 сылынан Дьокуускай куорат тэриллититэ 400 сылын бэлиэтиэхпит. Ол кэм иһигэр Дьокуускай куоракка бу биһиги олохпугар көрсүбүт кыһалбабыт – төрөөбүт тылы билбэт буолуу – төрдүттэн суох онгоһуллуон баҕарабыт. Бу биһиги көлүөнэ көрсүбүт кыһалбата ол кэмгэ суох буоларын ситиһиэхтээхпит.

Бу кэм устата “нууччалыы тыллаах сахалар” түмсүүлэрэ элбэх тэрээһини ытан кэллэ. Уопсайынан, саха дьонно төрөөбүт тылын билбэт дьону эмиэ өйдүү сатаан. Биһиги төрөөбүт тылбытын билбэппиттэн сылтаан элбэх табыгаһа

суох быһыыны-майгыны, бэл үтүргэни эмиэ, көрсөбүт, онтон элбэхтик кыбыстабыт, хомойобут. Киһи сахалыы саҥара сатыыр буоллабына, төһө да киһи олуонатык, толоостук, аксыаннаахтык саҥарбытын иһин, күлүү-элэк гыныман, туроратыман. Оччогуна сахалыы саҥарааччы ахсаана элбээн иһиэ...

Тойон мунньах кэмигэр сизексийэлэри салайбыт актыбыыс дьон туох туһунан кэпсэтии барбытын билиһиннэрдилэр. (Кинилэр эппиттэринэн, сорох төгүрүк остуолларга 95-тии, 63-түү уо.д.а. киһи кыттыбыт). Олор истэригэр: “Дьокуускай куораттаабы саха уһуяаннарын уонна төрөппүттэрин Сүбэтэ”, “Төрүт тыл” логопед түмсүүтэ, “Ааҕар Саха сирэ”, “Сахалыы тыыннаах уһуяаннар уонна оскуолалар”, “Саха тыл аныгы кэмгэ”, “Биридимисти сахалыы үөрэтии”, “Төрөөбүт тылга олобуран атын тыллары баһылааһын”, “Оҕо абатын кытта – ийэ тыл эйгэтигэр”, “Ийэ тылбыт – итэҕэлбит”...

Сорох төгүрүк остуоллар кыттылаахтара сыһыа тэнийэн, туспа уопсастыбаннай түмсүү-холбоһук тэрийэн үлэлиир-хамсыыр былааннаахтарын эттилэр.

Бу буолан ааспыт форум түмүгүнэн: “Ийэ тыл” түмсүү үлэтэ өссө далааһыннанан, саҥаттан саҥа эйгэлэри баһылаан эрэрин өйдөтүбүт. Ама, манньк туруммут уонна ылсыбыт дьону туох тохтотуой?

Эн, төрөппүт ийэ-аҕа, эбэ-эһэ, төрөөбүт сахан тылын туругурдар туһугар тугу оноро, айа-тута сылдыарыны? Эн оболорун-сиэннэригэр бары сахалыы саҥаралларын, норуоппут тыһыынчанан сыллары быһа илдэ кэлбит тутумун салгылларын ситистин иһи?” – диэн ыйытык үөскүүр.

Бэй. кэр.

Тойон мунньах кэмигэр “Аан дойду сахаларыгар «Ийэ тыл – 2024» форум кыттылаахтарын Ытыгыраа суруга” бигэргэnnэ.

Ытык-мааны саха дьоно!

Түн былыргыттан бүгүнгэ диэри Өлүөнэ, Бүлүү, Алдан, Амма, Дьааҥы, Халыма, Индигиир хочолорунан, Амыр, Байбал, Дьэһиэй кытылларынан ураа муосталаах ууһатан, сыспай сизэллээби иитэн олохтотуу саха омук 20-с үйэ саҥатыгар аан дойду алтатыттан биэрэ буолан, аатырбыт Сэбиэскэй Сойуус быстыспат сорботун быһыытынан судаарыстыба тэринэри ситиспитэ.

Улуу судаарыстыба үрэллэр кэмигэр Саха Сирэ Арасыйыа Федерациятын иһинэн сайдыахтаах судаарыстыбаннаһы бигэргэтэн, саҥа кэмгэ сөп түбэһэр гына Саха Өрөспүүбүлүкэтин тэрииммитэ,

ситэриилээх уонна бэрэстэбиитэллээх былааһын олохтообута, төрөөбүт тылын, сахалыы өйүн-санаатын, төрүт үгэстэрин чөл туттунан сүүрбэ биирис үйэбэ үктэммитэ.

Саҥа үйэбэ аан дойду бары аартыктара арылыннылар, балысхан технология сайдыыта тоҕо аньан кирирдэ. Кэнники аҕыйах сыл иһигэр аныгы технология эгэлгэтэ, интэриниэт, төлөпүөн соһучу сайдан-тарбанан, бу тургутуу хас биридйибит дьэитигэр илэ кирирдэ уонна улахан содуллаах буолуох кэрингэnnэ. Ыччаппыт, оҕобут мөссүөнүгэр омук быһыытынан уратыбыт бэрт түргэнник суураллан эрэрин

бары да атыгырыы, дыксинэ көрө сылдыабыт. Туора омук диэни илэ көрбөтөх да саха тыатын оболоро бэрт дэбигис атын тылга-өскө көһө охсуох курдук буоллулар. Маны таһынан, араас төрүөтүнэн элбэх саха ыала да, ыччата да омук сирдэригэр табыстылар, аан дойду араас муннуктарыгар тийэн олохсуйдулар. Бу барыта биһиги, сахалар, омук быһыытынан олохуубутугар охсуулаах буолар чинчилэnnэ.

Индия улуу поэта Рабиндранат Тагор манньк иһэ истээх тыллары эппиттээх: “Хас биридйи омук аан дойду иннигэр бэйэтин ис дьынгин арыйахтаах. Өскөтүн омук аан

дойдуга тугу да биэрбэтэбинэ, ону национальнай ыар буруйу оноруу курдук көрүллүөхтээх, ол өлүүтээбэр куһаҥан, ону киһи аймах устуруйата хаһан да бырастыы гыммат. Омук бэйэтигэр баар саамай үчүгэйи аан дойдуга утары уунуохтаах”.

Улуу поэт кытаанах, дьэ-эбир тыллардаах, дириг ис хоһоонноох этиитин адьас биһиги бу күммүтүн көрөн олохтон эппит курдук. Өскөтүн биһиги бүгүн турунан үүнэр көлүөнэбитин төрөөбүт тылы умнуу дьэбэрэттигэр быһаан ылбатахпытна, аан дойду-га утары уунардаах буолуох, аҕыйах сыл иһигэр тылбытын хаһан да эргиллэбэттии төннөр суолугар киллэрэн баран, аныгы балысхан олох сүүрүгэр оҕустаран, аны бэйэбит икки-үс көлүөнэ олобун устатыгар үлтү суураллан үйэлэргэ симэлийиэхпит турдаба!

Саха тылын симэлийииттэн өрүһүйэр ирдэбили Дьылба

Хаан бүгүн баар саха дьонугар барытыгар сүктэрбитин биһиги бары дьыҥкэтик өйдүөх тустаахпыт. Эн, төрөөбүт-үөскээбит Сахан сиригэр хайа да куоратыгар, улуунун киинигэр, нэһилигэр олохтор буол эбэтэр Арасыйыа эбэ хотун киэн киэлитигэр, аан дойду хайа да мунугар көһөн тийэн үлэлээн-хамсаан, олохсуйан эрэр буол – төрөөбүт тылгар тапталгын оболоргор, удьуор ыччаккар тиздэн ис! Ким ханна олохторуттан, туох үөрэхтээбиттэн, хас саастаабыттан, туох сололообуттан тутулуга суох, туох баар күүспүтүн бүтүннүтүн төрөөбүт сахабыт тылын чөл тутан хааларбытыгар, салгыы сайыннарабытыгар ууруобун!

“Ийэ тыл - 2024” форум кыттылаахтара, кулун тутар 5 күнэ, 2024 сыл, Дьокуускай куорат.

КӨМҮС: олохтоох дьон кыттыыта уонна көмөтө

Көмүс бырамыысыланнаһын 100 сылыгар

1924 сыллаахха кулун тутар 17 күнүгэр Саха АССР Киин ситэриил-лээх кэммитиэтэ уонна Совнаркома “Ягзолтрест” диэн көмүс хостуур судаарыстыбаннай тэрилтэни тэрийбиттэрэ. Урукку уонна сана арыллыбыт көмүс бириискэлэрэ онно киирбиттэрэ. Дириэктэринэн Өлүөхүмэ сахата, Горнай академия 2-с кууруһун бүтэрбит П.А. Харитонов анаммыта (Хатылаев М.М. “Промышленное освоение Якутии: от истоков до 1946 г. – 2012, Якутск).

Онон быйыл “Ягзолтрест” тэриллибитэ 100 сылыгар, көмүс бырамыысыланнаһа атабар турарыгар олохтоохтор көмөлөрүн туһунан аабын.

Улахан хамсааһын

1924 сыл алтынны 8 күнүгэр Саха сириин Киин ситэрииллээх кэммитиэтин уураабынан ити “Ягзолтрест” тэрилтэ оннугар “Алданзолото” диэн Алданга көмүс хостуур бырамыысыланнай трест тэриллибитэ. 20-с сылларга Алдан бириискэлэрэ Сэбиэскэй Союуска хостонор көмүс 30%-нын биэрэллэрэ. Саха сириин олохтоох нэһилиэнньэтэ бу улахан хамсааһынтан туора турбатаа. Былыр ыраахтаабылаах Арасыйыаба нуучча айанньыттарын аһынан-тангаһынан, көлөнөн хаачыйарын курдук, олохтоох омук быһыытынан биһиги тымныы, ирбэт тоҥ муустаах дойдубуттар бырамыысыланнас сайдытыгар бэйэтин кылаатын киллэрсибитэ.

1922 с. Саха сириин I-кы тэрээһин сийиэһигэр өрөспүүбүлүкэ экэнэмии-чэскэй сайдытын туругун уонна инники былааннарын боппуруоһа киэнгэ кэпсэти-ини таһаарбыта. Ити сийиэс “Саха сириин хаһаайыстыбаннай туруга уонна бырамыысыланнас инники сороктара” диэн уураабар сиртэн хостуур уонна туһаба таһаарар бырамыысыланнаһы сайынна-рыы, научнай эспэдицийэлэри тэрийэн Алдан, Өлүөхүмэ, Бүлүү өрүстөр салаа-ларын чинчийи соруугун торумнаабыта.

Ыарахан кэм этэ

Алданнаабы көмүһү хостуур тэрилтэ үлэтин ыарахан кэмгэ саҕалаабыта. Суол-иис, сылдыһын мөлтөх, сибээс суох, ас-таҥас кырымчык, аны “үрүҥ-кыһыл” диэн арахсан сэриилэһэн, дойду ис балаһыанньата мөлтөх этэ. Мантан сылтаан аһыыр-таннар кыһалбалаах усул-тэскил сылдыар үлэтэ суох дьон Алданга субуспуттара. Ыһыла сытар көмүһү баһан ылаары быстыбыт-ойдубут Арасыйыа муннуктарыттан, ыаллыы сытар Кытай, Кэриэйэ дойдуларыттан кэлбиттэрэ.

Тэҥнээн көрүөбүҥ. 1923 с. алтын-нытыгар Алданга “Незаметнай” бириис-скэ олохтооҕо биэрэлиһинэн 350 эрэ киһи эбит буоллабына, 1924 с. алтыннытыгар – 3700 киһи, онтон сыл бүтүүтүгэр 5000 киһи буолбут. Оттон архыып 1925 с. от ыйынаабы сибидиэнньэтэ көрдөрөрүнэн, Алданга көмүс хостуу тийибит дьон ахсаана 13 тыһ. тийибит! 1932 с. Алдан оройуонун нэһилиэнньэтэ 30.000 киһи буолбут. Үлэлиир-олорор усулуобуйала-рын, астарын-танастарын “Востокзолото” хаачыйарын таһынан, өрөспүүбүлүкэ салалтата олохтоох нэһилиэнньэни көмүстээх Алданга көлөнөн, аһынан, от-унан хаачыйарга суол онгоһууттар, мас

кэрдиитигэр, о.д.а. бэдэрээккэ, үлэбэ оройуоннарга былаан түһэрэрэ.

“Үлэ мобилизацията”

1932 с. олунньу 17 күнүгэр баартыйа Саха сириинээҕи кэммитиэтэ 2000 саханы Алданга көмүс хостууһуну үлэбэ хомуйарга уураахтаабыта. “Востоктех-монтаж”, “Алданзолото” уонна холкуостар икки ардыларыгар үс өрүттээх дуоҕабар түһэрсиллэн, ол биир сылтан итэбэһэ суох бэдэрээккэ үлэ этэ. Ыал ыалынан да көһөн барыан сөбө. Манньк дуоҕабар түһэрсибит дьон тыа хаһаайыстыбатын нолуогар чөлчэтиилэ-эхтэрэ. Бу 2000 сахат-тан үс гыммыттан ик-китэ – шахтаба, биэрэ тас үлэбэ (ол иһигэр болуотунньуктары, тимир уустарын ааҕан туран) ананыахтааба. Дьахтарын ахсаана 2–3 бырыһыантан итэ суохтааба. Ити курдук, сахалар бырамыысыланнаска сыстыылара “үлэ мобилизациятыттан” саҕаламмыта.

Оройуоннарынан былааны аахта-ха: Мэнгэ Хангаластан – 330, Арбаа Хангаластан – 170, Намтан – 17, Уус Алдантан – 230, Тааттаттан – 190, Чурап-чыттан – 230, Горнайтан – 100, Бүлүүттэн – 140, Мэгэдьктэн – 120, Сунтаартан – 120, Өлүөхүмэттэн – 200. Ол эрэри араас төрүөтүнэн былаан туолбатаа. Холобур, 1933 с. сибидиэнньэттэн көстөрүнэн, Алданга баара-суоҕа 539 саха үлэлиирэ.

“Можно рекомендовать на руководящую работу”

“Нижне-сталинской” диэн бириискэ Косарев аатынан шахтатыгар 60 киһилээх сахалар биир симиэнэлэрэ баара, ый аайы былаанын аһара толороро. Архыып докумуонугар 1935 с. симиэнэ маастара, нуучча киһитэ Тарасов обкуом сэкирэтээрэ Певзнякка суруйбута баар: “За 4 года моей работы я вижу больших достижений в шахтовой работе якутской смены. Мы имеем высокой квалификации забойщи-ков, этим самым мы можем сказать, что националы якуты действительно могут работать в шахте. Не имея общего языка я удостоверился в том, что национал якут отдает все силы для того, чтобы усвоить горняцкую технику. На сегодняшний день имеем 18 забойных звеньев, которые дают высокие показатели в производи-тельности труда. Имеем 2–3 спарных звена под руководством якутского забой-

щика, т.е. 1 забойщик обслуживает 2 забоя при 5–6 откатчиков. На сегодняшний день твердо могу сказать, что в полной уверенности можно рекомендовать на руководящую работу, т.е. сменными ма-стерами и участковыми”.

Нуормаларын аһара толорор забой-щиктар ааттара (хомойуох иһин, архыып докумуонугар ааттара-суоллара толору ыйылыбатах): Гуляев Василий Прокопы-евич, Ноев Гаврил Васильевич, Алексеев, Степанов, Сусупаев, Мордосов, Коркин, Картаков, Яковлев, Сысолетин, Григо-рьев, Андреев Петр Егорович, Андреев, Попов, Николаев.

Паша кыыска анаммыт хоһоон

Оттон эдэркээн Паша Кривошапкина Тааттаттан ыҥырыллан кэлэн, Средне-Серебровка шахтатыгар откатчицанан үлэлиирэ. 1933 с. үчүгэй үлэтин иһин Сэбиэскэй Союус устун күүлэйдээн кэлбитэ. Бүтүн Саха сириинэҕи сийиэскэ Саха сириин Киин ситэрииллээх кэммити-этин чилиэнинэн талыллыбыта. 1934 с. Алданга Ороочоонго сылдыһыт билли-илээх сэбиэскэй бэйиэт Александр Жа-ров (“Взвейтесь кострами, синие ночи!” пионер гимнин ааптара) киһиэхэ истинг иһирэх тыллардаах хоһоон анаабыта баар:

Если б я знал,

этим приветом я украшу

Дни ее двадцать первой весны

В Орочене я видел в откатнице Даше

Облик девушки нашей страны

И недаром идут по республике толки,

Славя девушек наших и жен на Алдане

На ударнице комсомолке

Весь Советский Союз отражен

Я несу ей стихи, как стихи небудки

Ни на день, ни на час,

ни минуту пусть не вянют они

В нежном сердце якутки,

изучающей русский язык.

50 км усталаах Кураанах Амма кы-һынҕы айан суолун онгоһууттар баар-тыйа Саха сириинээҕи кэммитиэтэ 1932 с. от ыйын 19 күнүгэр тахсыбыт уураабар оройуоннартан 1600 киһини хомуйарга со-рудахтаабыта.

Дьокуускай уонна ол тулатынаабы нэһи-лиэнньэлээх пууннартан – 350, Мэнгэ Хангаластан – 200, Арбаа Хангаластан – 200, Уус Алдантан – 250, Сунтаартан – 100, Ленскэйтэн – 75, Өлүөхүмэттэн – 75.

Соботох көлө – ат

Ити сылларга Алданга көмүс үлэтэ илиинэн үлэлэнэрэ, таһар-тиэйэр, тардар күүһүнэн ат көлө буолара. 1933 сыллаахха оройуоннартан 500 көлө атын атылаһан илдьибиттэрэ. Биллэрин курдук, Алданга хайалаах дойдуга оттуур сир суоҕун кэриэтэ, ол иһин ыаллыы сытар оройу-оннартан отунан хаачыйыы, тийээһин сүктэриллэрэ. 1933 с. сибидиэнньэбэ Горнайга – 240 туюна, Мэнгэ Хангаласта – 155 туюна, Арбаа Хангаласта 100 туюна оту бэлэмнээн тийэн аҕалар сорок турбута.

Таһаҕаһы тийии

Алданга таһаҕаһы таһыы былаана эмиэ оройуоннарга түһэрэ. Ат көлөттөн ураты таба эмиэ туһаныллара. Хас бири-дии оройуонга таһаҕаска диэн ааттаан “Якутзолотоснабтранспорнай” хонтуора былаан түһэрэрэ. Холобур, Мэнгэ Хангала оройуонугар 1941–1942 сс. кыһынҕы таһаҕас тийиитин былаанын 2344 ат тардытынан түһэрииттэр: Дьокуускай – Охотперевоз тыраагынан – 500 аты, Охот-перевоз – Ааллаах Үүн – 852 аты, Устье Ааллаах бириискэлэригэр – 992 аты. 1942 сыллаахха Арабаат нэһилиэгиттэн “Соци-ализм” холкуостан тохсунньу 2 күнүгэр 40 ат турбут уонна биир ый кэрингинэн олунньу 2 күнүгэр 12 ат төннөн кэлбит. “Ворошилов” холкуостан сэттинэн 18 күнүгэр 68 ат турбут уонна ахсынньы 28 күнүгэр 3 эрэ төннүбүт.

Холкуостар сүтүктэрэ

Ыраах айанга ат көлө көннүүнэн өлөрө үгүс этэ. Ол туһунан 1944 сыллаах-ха райком отчуотугар этиллибит: “Иккис Мөҥүрөөн” “Микоян” аатынан, Бастагы Мэлдьэхси “Үүнүү”, Бастагы Моорук “Ан-дреев аатынан” онтон да атын бэрт үгүс холкуостар таһаҕаска сылдыһыт аттара 100 бырыһыан өлүтэлээбиттэр. Ол, биир өттүнэн, таһаҕас тастарар тэрилтэлэр бэ-лэмнэрэ куһаҕаныттан, ол кэннэ таһаҕаска сылдыһыт дьон көлөбө кыһамньыта суох быһыыларыттан, ону ааһан акка бэрриллэр эбиэһи үгүстүк уоралларыттан тахсыбыта.

Оттон 1943–1944 сс. таһаҕас көтө-бүүтүн былаана 192322 туюна км эбэтэр 107% туолбута. Таһаҕаска сылдыһы-быт көлөлөр үчүгэй туруктаахтык төн-нүбүттэрэ. Быйылгы 1944–1945 сс. кы-һынҕы 410 көлөнөн таһаҕаһы тийэргэ кэлбит былаан киһи тулуйбат бытаан хар-дынан баран иһэр, ахсынньы 15 күнүгэр баара суоҕа 290 көлө таһаҕаска турда. Манньк быһыыны мантан кэлэр күннэргэ хайдах да тулуйуохха сатамат, манан биһиги кыһыл көмүс бырамыысыланнаһын үлэһиттэрин ыарахан балаһыанньаба олордубут, дынгинэн, бырамыысылан-нас үлэтин мөлтөтөбүт, итини өйдөөн туран, олох субу күннэргэ таһаҕасчыттары тэрийэн ытыталыр дьаһаллары ылыахта-ахпыт” (отчуоттан).

Аһынан-үөлүнэн хаачыйан

1932 сыл от ыйыгар баартыйа Саха сириинээҕи бүрүөтэ ССРС Наркомснаба этии киллэрбитинэн, оройуоннартан барыта 1600 туюна эти көмүстээх Алдан үлэһиттэригэр илдьэргэ соруудахтаабы-та. Оттон Аба дойду Улуу сэриитин ыа-рахан сылларыгар оройуоннар Алданы аһылыгынан-этинэн хаачыйа ололорбутта-ра. “Якутзолотоснабтранс” Сунтаардаагы аабыныстыбата 1941 с. 233 сэттинэр ынах этин, 24830 киһиэ сылгы этин, 490 киһиэ кыыл этин (таба, тайах), 6100 киһиэ отон, 7208 устуука сымыыт соботуопкаба киирбитин хомуйан Алданга ыппыт. Бу оройуон 1941–42 сс. таһаҕас таһытыгар 482 көлөнү туттубут. Ону таһынан Кэп-пэндээйигэ хостонор туус көмүстээх Алданга тиһигин быспакка таһыллара.

1943 с. 450 км усталаах Хачыкаат–Томпо айан суолун тутууттар (билигин Дьокуускай – Большой Невер тыраа-га) оройуоннартан дьону бэдэрээккэ үлэбэ хомуйбуттара. Бу тайбаны солоон онгоһуллубут суол 1948 с. үлэбэ киирэн турар.

Добордоһуу

“Алданзолото” кэмбинээт кыабыран ололорбут кэмэ – 1960–70 сыллар. Ити кэмгэ бары өттүнэн хаачыллара, Сэби-эскэй Союус мунугаан кыабыран ололор кэмигэр көмүс бырамыысыланнаһын сайдытыгар улахан болгомто ууруллара. Аны урукку курдук таһаҕас тардытын, аһылыгынан хаачыйыы оннугар тыа хаһаайыстыбатын уонна бырамыысылан-нас оройуоннарын икки ардыгар культуу-рунай сибээс олохтооммута. 60-с сыллар бүтүүлэригэр Мэнгэ Хангала уонна Алдан оройуоннара “Добордоһуу” диэн аатта-ан, хардарыта дэлэгэссийэнэн кэлэн ыалдыттахаллара, мэнгэлэр Алданга саас – нууччалар сөбүлүүр бырааһын-ныктарыгар “Кыһыны атаарыы” кэмигэр – бараллара.

1932 сыллаахха Алдантан Москубага оройуон сэбиэтин бэрэссэдээтэлэ В.Н. Суханов, стахановец үлэһит С.В. Ва-сильев, В.А. Рындин дэлэгэссийэнэн бара сылдыһыттарта. Онно ССРС Бырамыысыланнаһын наркома Серго Орджоникидзе “много ли Алдан полу-чает продуктов из сельских местностей Якутии?” диэн мээһэбэ ыйыппатаа. “По-мощь якутских деревень значительна” диэн эппиэти истэн, үөрэн, Саха сиригэр сыылкаба ололорбут кэмигэр саха норуотун истинг-иһирэх тылларынан ахтыбыта.

Саха норуота Алданга көмүс быра-мыысыланнаһын сайдытыгар киллэр-бит кылаата, бастагы сылларга атабар турууттар, онтон сэрии ыарахан сылларыгар айабын нэһилээ ииттинэн олорон, кыабын таһынан көмөлөспүтэ хайдах даҕаны умуллара сатамат.

Наталья СТЕПАНОВА,
Национальной архыып
дириэктэрин солбуйааччыта,
СӨ культууратын үтүөлээх үлэһитэ.

САЛЛААТТАР ИЙЭЛЭРЭ

– **Мария Егоровна, дорообо. Хата, кизн сырыылаах айанын быһыгар биһиэхэ таарыйдын дии. Анал байаннай дьайы сабаланыабыттан онно барар уолаттарга сүбэ-ама буола сырыттабын?**

– Анал байаннай дьайы сабаламмыта икки сыл буолла. Саха сиригтэн элбэх киһи сылдьар. Икки сыллаабыта аан бастаан сабаланыабыт сулууспалы сылдьан хантараак түһэрсибит 18–19–20 саастаах уолаттар барбытара. “Спецназтар, морпехтар, вдв-лар, танкистар” тийбиттэрэ. Маннай барыларын Белоруссияга үөрэтэ илдьибиттэрэ. Онтон олунньу 22 күнүгэр уолаттар миэхэ: “Эдьиэй, биһиги кыраныссаа олоробут, передовойга иһирдэ киһирэр буоллубут”, – диэн хайдах эрэ бырастылаһар курдук суруйбуттара. Аармыйа сырыттаһарына хаста да тийээн көрүстөбүм дии, алтыспыт, сорохторун кытта ыкса бодорустуу оҕолорум буоллаа. Хаартыска ыталаабыттар. Кулун тутарга өрөспүүбүлүкэбит Дьахталларын сойуустара уонна биһиги сүбэлэһэн баран, уолаттарга баһыылка хомуйан барбыппыт. Уон күн иһигэр уопсайа түөрт аҥаар туюнна баһыылка хомуллубута. Араас улуустан, бэл, хоту улуустартан тийэ ыталаабыттар. Байаннай сөмөлүөтүнэн наардаан ыппыппыт. Сайын уолаттар уопускаларыгар кэлэ сылдьан “От матерей Якутии” диэн суруктаах баһыылкалары түппүлүтүт диэн үөрэн-көтөн кэпсээбиттэрэ. Ол аата, передовойга сытар уолаттарбытыгар син тийдэбэ дии.

– **Биһигиттэн этин түспүт маһыттан онгоһуллубут харысхал бөбөнү илдьэ барбытын. Уолаттарга түнэтэлээтэбин буолуо?**

– Аан бастаан Сергеевскаа баар байаннай чааска сэрйигэ бааһыран кэлбит уолу көрсүбүтүм. Ити – муус устар санатыгар. Байаннай чаастарга тийдэбим айы хантараак баттаспыт уолаттары көрсөбүн. Ити сылдьар кэм-мэр танкист уолаттар үөрэнэн бүтэн барбыттар. Хамандырдар: “Элбэх уолу ытаары олоробут, сахалар да бааллар”, – диэбитэ. Ол иһин барыларын, “дойдуларыгар тыыннаах эргиллэн кэллиннэр” диэн, били, этин түспүт маһын харысхал быһытынан түнэтэлээбитим. Бу сырыыга 90 уолга аҥаарды-аҥаарды биэртэлээбитим. Күһүн кэлэ сылдьан: “Мария Егоровна, эн биэрбит харысхалын броникпытыгар укта сырыттыбыт, чачхы, туһалыыр эбит”, – диэн кэпсээн турардаахтар. Видеоота баар. Биир ийэ барахсан “Уолбар харысхал биэрэнгин, тыыннаах эргиллэн кэллэ” диэн махтанан суруйбута.

– **Оо, барахсаттары...**

– Муус устар ийгэ Өрөспүүбүлүкэ күнүгэр бастаки боотурдар көппүттэрэ. Пуорка киһирэн атаардыбыт. Баһыылканы сэргэ туруусук, маайка, наскы бөбөтүн туттарбыттар. Манан улахан куул аҥаарынан симиллибит. Ол куулбун хара күүспүнэн уолаттарга туттаран кэбистим. “Бачча улаханы ханна тутта сылдьабыт” диэн ылат буола сатаабыттар. Кэнники: “Мария Егоровна, кууллаах ис таҥаспын сонно сөмөлүөккэ үллэстэн кэбиспиит. Хата, улаханник абыраабытын”, – диэбиттэрэ.

– **Бастаан барааччылар уларытар да таҥаһа суох сылдьаахтаат-ахтара...**

– Оннук буоллаа. Күһүн иккис боотурдары атаарыыга атын баһыылкаларбыт, көмөбүт таһынан эмиэ наскы, туруусук биэрэн ыттыбыт. Онно бастаки боотурдарбыт сорохторо эмиэ бааллара. “Бу сырыыга манан маайкабыт суох дуо? Ааспыкка биэрбит маайкабыт туһалаабыта аҕай”, – дэһэллэр. Ол маайкабытын “араарар бэлиэ” огостубуттар эбит. Ити кэннэ баҕа өтүнэн “доброволецтар”, “ахматтар”, “казактар”, “вагнердар”, быраа-стар барыталаабыттар. Олору эмиэ харысхал биэрэн атаартаабытым. Дьэ, ол кэннэ балабан ыйыгар уопсай быстах хомуур сабаламмыта. Онуоха диэри нэһилиэнньэ иирсээн буола турар диэн, соччо билбэт да этэ.

– **Хомуур сабаламмытыгар, дьэ, аймаҕан сабаламмыта дии...**

– Оннук... Миэхэ күнгэ 300 киһи эрийэр этэ, омун буолбатах – баары этэбин. Ийэлэрэ, кэргэттэрэ, арыт

Аармыйа сулууспалы уолаттар үксүлэрэ кэриэ-
тэ Мария Егоровналыын алтыспыт, сүбэтин ылбыт, дьонноруттан кэһии түппүт буолуохтаахтар. Кыһалҕалаах уолаттарга, төрөппүттэригэр өрүү күүс-көмө, сүбэ-ама буолар. Эдьиийбит аны билигин АБД-тан бааһыран кэлбит уолаттарга, кинилэр дьонноругар туох кыалларынан көмөлөһө, сүүрү-көтө, сүбэли-амалыы сылдьар. Бэйэтэ этэринэн, киниэхэ күнгэ 300-кэ кэриэтэ киһи эрийэн тийэр. Саллааттар таптыыр, ытыктыыр ийэлэрэ Мария ЕМЕЛЬЯНОВА биһиэхэ, “кыымнарга”, охсуллан ааспытыгар тутан ылан кэпсэтибит. Санатар буоллахха, биһигиттэн этин түспүт маһын харысхал онгорбуппутун саллааттарга илдьэн түнэтэр. Уолаттар барахсаттар ол харысхалга тиксибэтэхтэринэ, аҥаардаһан үллэстэллэр үһү.

уолаттар бэйэлэрэ эрийэн ыйыталаһаллар, сүбэ-соргу көрдүүлэр. 300-тэн тахса киһи, элбэх оҕолоохторунан, доруобуйаларынан сыыйыллан, төннөн кэлбиттэрэ. Маныаха Владивостокка баар Уһук Илиннээбэ бастайааннай бэрэстэбиитэлибиз Ким Борисов салыытынан үлүгүрдээх үлэни ыппыта. Аны туран, “Байаннай чаастар уолаттарытын аһаппаттар, таһыннарбаттар, таһырдыа хонноро сылдьаллар үһү” диэн, Саха сириг бассааба бирээмэ оргуйан олоһор. Саатар, барыта “үһү”... диэн ээ. Ити үлүгэр аймаҕан кэннэ, хайыахпын, миэстэтигэр көрө-истэ Илинги байаннай уокурукка айанга туруннум. Чита, Улан-Удэ, Хабаровскай, Уссурийскай, Сергеевска, Владивосток байаннай чаастарынан сылдьыталаа-тым. Хас эмэ сылы быһа сылдьан-сыл-дьан кэлбит чаастарым буоллаа. Тий-бит чааспар барытыгар хамандыыр-дарын, саха уолаттарын бэйэлэрин көрсөн, хайдабын-тугун ыйыталастым. Күнгэ үстэ аһыыллар, таҥастаахтар. Саллаат аһылыга дьэ аһылыгын курдук буолбатаа өйдөнөр, ол гынан баран хоргуыбаттар. Ону төрөппүттэригэр этэ сатыбын да, “эн көмүскэһэбин” дииллэр. “Уолаттарбытыгар броник биэрбэттэр үһү”, дииллэр. Дьинэ, 4–5-с нүөмэрдээх бронигы биэрэллэр эбит. Ол гынан баран бэйэлэрэ 6-с №-дээби баараллар. Онтутара – 200 тыһыынча солкуобай. “Дьэ, уолаттар-бытыгар кирэдьиит киһирэ-киһирэ, ол алтыс нүөмэрдээби бэйэбит ылан биэрдибит” диэн, төрөппүттэр миигин сирэй-харах анныах курдуктар этэ.

– **Дабатан эттэххэ, Чечня сэриитигэр Саха сиригтэн үлүгүрдээх уол сэриилэспитэ. Ол барахсаттар “броник” диэни кэппэтэхтэрэ да буолуо...**

– Ол сабана сэриигэ барбыт уолаттарга туох да көмө онгоһуллубатаа. Бэл, ол сабана тыыннаах эргиллэн кэлбит уолаттарга күннэтэ ыталааһынга сылдьыбыт туруктары, доботторун сүтэрбит ыар сүтүктэрин чэпчэтэр, өйдөрүн-санааларын ыраастыыр, эт-терин-сииннэрин чөлүгэр түһэрэр көмө да суоҕа. Александра Николаевналыын бэйэбит баҕа өттүбүтүнэн уолаттар-бытын көрсөн, кими үөрэххэ ыытан, кимиэхэ үлэ булан биэрэр этибит. Бу санаатаахха, үлэ бөбөтүн көрсүбүт эби-пит. Чечня сэриитигэр Үөһээ Бүлүүттэн биир ыалтан үс уол сылдьыбыта. Ол уолаттар, хата, үһүн тыыннаах эргил-лэн кэлэн, этэҥнэ үлэли сылдьаллар.

– **Байаннай чаастарга сылдьа-**

рын таһынан аны улуустарга тийэн, АБД-га сылдьар уолаттар төрөппүттэрин кытта көрсөбүн быһыылаах.

– Уопсайа 19 улууска сылдьан төрөппүттэри көрүстүм. Ахсынныга Мииринэйгэ, Ленскэйгэ сылдьыбытым. Онно төрөппүттэри кытары көрсөн кэпсэппитим. Сураба суох сүппүт оҕолордоохтор туох докумуону хомуйалларыгар тийэ ыйыталаһыттар. Соторутаабыта Бүлүү улуустарын кэрийэн кэ-лим. Төрөппүттэр ый-ытар боппуруостара, билбэттэрэ-көрбөттөрө хара баһаам. Икки сыл тухуры уларыыны бөбө киһирдэ. Урут, холобур, бааһырбыт уолаттарга көмө харчы ылалларыгар 100-с уонна 50-с №-дээх ыспыраапка биэрэллэрэ. Бэс ыйыттан, хата, судургуттан, 98-с №-дээх диэн ыспыраапканы киллэр-дилэр.

– **Украина диэки эмиэ айаннаа-тын аҕай быһыылаах дуу?**

– Бу икки сыл тухуры АБД зонаты-гар уолаттары көрсө абыста баран кэ-лим. Луганскайга, Донецкайга тийэн, госпиталларга уолаттары көрсүбүтүм. Уопсайа, 27 куоракка сырыттым бы-һыылаах. Ол сылдьан, мэлдьи быраа-стары көрсөн, уолаттар докумуоннарын чопчулаһа сатыбын. 100-с уонна 50-с №-дээх ыспыраапкалары чуолкайдаан элбэхтик сырыттым. Москуба Виш-нёвская госпитала диэн баар, онно кими да киллэрбэттэр. Мин хайдах эрэ гынан, син үстэ киһирэ сырыттым. Во-лонтёрдар кыайан киһирбэттэр, астарын эһин аллара хааллартараллар, кими да көрүһүннэрбэттэр. Миигиттэн “хайдах киһирэбиний?” диэн ыйыталаһаллар. Наадалаах кэлэн баран, син биир быыс-хайаҕас булан киһирэр буоллабым. Байаннайдары кытта үлэлээбитим ырааппыт буолан, кинилэри кытта хай-дах кэпсэтэри, быһаарсары билэбин. Ити госпиталга уонна Новосибирскай госпиталыгар наһаа эрэйдээх: эмиэ төрүт кими да киллэрбэттэр. Онно эмиэ госпиталь салалтатын син ты-лбар киллэрэн, уолаттарбын киһирэн көрсөн тахсабын. Атытарга холкутук киллэрэллэр.

– **Тый, Мария Егоровна, саллааттар кэмтиэттэригэр үлэлээбитин өрө бэрт буоллаа... Байаннайдары кытары тыл быһаһаһыттан өйдөнөн**

баччаа диэри сырыттабын.

– Оннук буоллаа. Илинги байан-най уокурук чаастара бары Украинага сылдьаллар. Хомойуох иһин, урут би-лэр хамандыырдарым суох буоллулар. Хас байаннай чаастарга сылдьарбар Владивостокка уонна Санкт-Петербурга баар бастайааннай бэрэстэбиитэлис-тибэлэр мэлдьи күүс-көмө буолаллар, тырааныспарынан эһин көмөлөһөн абырыыллар. Санкт-Петербург волон-тёрдара, сытар уолаттары барыларын бүтүннүү сууйан-тараан, дьэһэлэригэр ас астаан аҕалан, олох үчүгэйдик үлэлиллэр. Тийдэхпинэ, волонтёрда-ры батыһа сылдьан, ис дууһаларыттан хайдах курдук кыһаллан-мүһэллэн үлэлиллэрин көрөр буоллабым.

– **Манна эмиэ араас түмсүүлэр, волонтёрдар, иистэһиһэннэр анал байаннай дьайыыга барбыт уолаттарбытыгар күүс-көмө буола сылдьаллар.**

– 2022 сыл балабан ыйыгар быстах хомуур сабаламмытын иккис күнүгэр Ирина Саввина, Гульнара Алексеева уонна мин буолан сүбэлэһэн “Акутия с тобой” диэн ыстаап тэрийбиппит. Бу кыргыттардын ол сайын баһаарга би-иргэ үлэлээбиппит. Ол ыстааппытыгар волонтёрдар, бырабыыталыстыба уон-на Аҕа баһылыкпыт кыттыһан, билигин бүтүн өрөспүүбүлүкэ үлэлэһэр. Ирина Саввиналаах көбүлээһиннэринэн хас улуус, нэһилиэк аайы “Илии сылааһа” диэн иистэһиһэннэр ыстааптара тэри-либитэ. Бу дьахталлар сүрэхтэрин баҕатынан АБД-га барар уолат-тарбытын бастарыттан атаһарыгар диэри таһыннаран ыталлар. Саас биир саллаат уол төбөтүгэр бааһыран госпиталга киһирбитэ. Бу уол аҕата урут Чечня сулууспалаабыт. Мантан байанкамааты кытта кэпсэтэн, бырайы-астарын барытын быһааран, тэрийэн ыппытым. Онтон атырдьах ыйыгар миэхэ Айыына Храмова: “Мария Его-ровна, манна госпиталга төбөтүгэр улаханник бааһырбыт уол сытар. Ким да сылдьыбат, хайыыбын?” – диэн ыйытта. Ону мин “бара сырыт” ди-этим. Ол уол ийэтэ Хабаровскайга уолун докумуонун экирэтэ сылдьар. Айыына Туйаара Константиновна, Марфа Макарованын госпиталга ас таһан барбыттар. Онтон Бастайааннай бэрэстэбиитэлибиз иһинэн “Саха волон-тёр” диэни тэринэн, сытар уолат-тарбытыгар барыларыгар сылдьан бар-быттар. Ньурбаттан сылдьар Герасим Парников диэн туохтан да чабыйан тур-бат туруу үлэһит уол доботторун кытта эмиэ элбэх саллаакка көмөлөспүттэрэ. Улуустартан бааһырбыт уолаттарга ким бородууктанан, ким таҥаһынан ыытан киһирэн барбыттар. “Саха волон-тёр” үлэтин итинник сабалаабыта. Давид Архан диэн уол сүппүт уолаттары көрдүүргэ, бааһырбыт саллааттар до-кумуоннарыгар үлэбэ миэхэ олус күүскэ көмөлөспүтэ. Аҕа дойду Улуу сэриити-гэр Саха сириг дьоно, бэйэлэрэ төһө да хоргууйан олордоллор, сэрии толоо-нулар сылдьар саллааттарга көмөлөһө олобруттара. Ол курдук, билигин эмиэ өрөспүүбүлүкэ бүтүтүн турунан АБД-га сылдьар буйууннарга, бааһырбыт уол-латтарбытыгар барыларыгар күүс-көмө буола сылдьаллар.

– **Оонук эрэ гыннахпына, Кы-айыыны уһансар буоллахпыт. Сал-латтар дьиннээх ийэлэрэ, эдьиий-дэрэ Мария Егоровна, бу уустук кэмгэ эн сүбэн-аман, ыйыын-кэрдиин хаһаангытааһар даҕаны наадалаах кэмэ. Быыс булан, таа-рыйан ааспыккар барба махтал.**

Кэпсэттэ
Туйаара СИККИЭР.

УФСИН начаалынньыга
Василий Седрицев

Хаайыы бырабылыанньата

Өссө Русь сабаттан буруйу онгорууну бохсор бастакы быраап аактара ылыллыбыттар. Уоруйахтарга кытаанах мизэр көрүллэрэ: уоруйабы миэстэтигэр туттааха, кинини ким бабарар тыынын иһиллиир кыахтааба. Ол да буоллар, буруйу онгоруу абыыахтаабаар буолуох, төттөрүтүн, элбээн испитэ. Ол кэннэ хараҥа хаайыыга, түүнүктээх түрмэбэ киллэри, ыраа кестүбэт ыраах сиргэ сыылкаба ытыы, буруйдаабы өлөрүү миэрэлэрэ кириббиттэрэ. 1715 сыллаахха Бүтүр I сабана “Байыаннай артикул” диэни бэлэмнээбиттэрэ. Буруйу онгоруу 100-тэн тахса көрүнгөр өлөрүөхтэрин, хандалылаах хаатыргаба ыгыахтарын сөбө. Ити нуорма документа Арасыйыага холубунай быраабы систиэмэлээһин бастакы хардыыта буолбута. Екатерина II сабана хаайыылары тутуу, көрүү-исти, дыахтары эр киһиттэн туһунан олордуу, хаамыраба 2–3-түү киһини сытыарыы бырайыага көрүллүбүтэ. Ол эрэри бу бырайыак дынг күүһэ биир үйэ буолан баран биридэ олоххо кирибитэ.

Орубуна 145 сыл анараа өттүгэр Арасыйыа улуу державанан ааттанар кэмигэр саҥа систиэмэ үөскээбитэ. 1879 сыл олунньу 27 күнүгэр (саҥа истиилинэн – кулун тутар 12 күнүгэр) аан дойду хайа да муннугар төрүт-тэнэ илик Хаайыы бырабылыанньата төрүттэммитэ. Ол иһигэр Хаайыы иниспиксийэтэ арыллыбыта. Бырабылыанньага сокуон аактарын, бырайыактарын онгоруу, олохтоох хаайыылары эрэбиисийэлээһин, үлэтин-хамнаһын көрүү-исти сүктэриллибитэ. 1890 сылтан күбүөрүнэтээби хаайыы иниспиксийэлэрэ аһыллан барбыттар. Түрмэлэргэ киһи баппат үлүгэрэ буолбута, маассабай сүһүрүү да тахсара. Хаайыылаахтарга килиэп, куруппа, 2-с сууртаах эт, 30 кыраам сыа биэрэллэрэ.

Кэнники хаайыы систиэмэтэ уларыан-тэлэрийэн, кинини ытыктыыр, харыстыыр өттүгэр охтубуттара.

Саха сиригэр хаайыы систеэмэтин сайдыыта

Саха сирэ кый ыраабынан уонна тыйыс усуллубуатынан сыылка сирэ буолбута. Иркутскай күбүрүнээтэрин дыһалынан 1829 сыллаахха биир этэ-эстээх мас хаайыы тутуллубута. XIX

Көҥүллэрэ күөмчүлэммит дьоннуун үлэ

Буруйу толуйтарыыга федеральной сулууспа управлениета кулун тутар 12 күнүгэр 145 сыллаах төгүрүк даататын бэлиэтээтэ. Бу күн идэлээх үлэһиттэри куйартан Олег Кононенко, Николай Чуб уонна Константин Борисов норуоттар икки ардыларынаабы ыстаансыаттан эбэрдэлээтилэр. Тэрилтэ хаайыллан олорор дьон бырааптарын, көҥүллэрин, сокуоннай интэриэстэрин көрөр, анал тэрилтэлэргэ бэрээдэги уонна сокуону тутуһууну хааччыйар, хаайыылаахтары харабыллыыр, болдьохторун ситэ олорбокко эрдэ тахсыбыттары, дьыэбэ хаайыллан олорооччулары көрөр-истэр, кэтиир-маныыр. Бу эйгэбэ дойду үрдүнэн 225 тыһыынчаттан тахса киһи үлэлиир.

ФСИН биир саамай сабыылаах судаарыстыбаннай структура буолар.

үйэ 50-с сылларыгар эбии дьыэлэри туттуттара. Сүрүн куорпуска таҥараба үгэр сир, лазарет, биир уопсай, үс эр киһи, биир дыахтар хаайыллар сирдэрэ, собохотуу сытар хаамыралар баар буолбуттара. Үөһээ Дьяаныга, Бүлүүгэ, Халымаба, Өлүөхүмэбэ харабыллыыр дьыэлэр бааллара. Уобаластаабы түрмэ кэммитиэтэ олохтоммута, юридическай ыстаатыстаммыта. Кэммитиэт састаабыгар архиепископ, судья, мэдиссиинэ иниспиктэрэ, земскэй ыспырааннык, хаайыы дьыэтин дириэктэрэ, куорат уонна уобалас борокуруордара, атыһыттар кириббиттэрэ. 1855 сыллаахха кэммитиэт Ис дьыала министиэристибэтин бас билиитигэр көспүтэ. 30-с сылларга Дьоккуускайга эрэ буолбакка, атын улуустарга эмиэ хаайыылары тутан барбыттар: Алданга 253 миэстэлээх түрмэ тутуллубута. Онно даҕаны ким да түөһүгэр силли сыйпата, үлэтиллэрэ-хамсыллара. Аба дойду Улуу сэриитин кэмигэр көмүһү, таас чобу, сүлүүдэни, хорболдьуну хостоһун лаппа үрдээбитэ биллэр.

Сэрии кэнниттэн өрөспүүбүлүкэ холубунай-толоруулаах систиэмэтэ күүскэ сайдан барар. 1998 сылтан систиэмэ РФ бары эрэгийиэннэригэр Юстиция министиэристибэтигэр бэриллибитэ, онтон ыла туһунан федеральной сулууспа быһыытынан үлэлиир.

Бүгүҥү УФСИН

Саха сиригэр 5 холуонна баар: поселение-холуонна, эмитиер, көннөрөр тэрилтэ, силиэстийэлиир изолятор.

сибиэһэй бородууктаны аһаталлар-сиэтэллэр, утуйар таҥаһынан, дьыл кэмигэр кэтиллэр таҥаһынан хааччыйаллар. Уйулбаба, иитэр уонна итэбэл өттүгэр үлэ ытыллар. Араас хабааннаах трениннэри, психокоррекционнай тэрээһиннэри, куруһуоктары, сиэксийэлэри тэрийэллэр, Арчы дьыэтигэр, хараамнарга, үгэр-сүктэр хосторго таҥараба үгүү, ыраастаныы сиэрэ-туома ытыллар. Босхолонуохтара сыл аҥаара инниттэн көҥүл олоххо бэлэмнииллэр, сүбэ-ама биэрэллэр, докумуоннарын чөлүгэр түһэрэллэр.

Эрэгийиэнгэ күһэлэнг миэрэнэн накаастааһын хайысхатыгар эмиэ улахан болбомто ууруллар. Дьоккуускайга быйыл 118 миэстэлээх көннөрөр-иитэр киин үлэлиир. Хаайыылаахтар бары үлэнэн хааччыллан олороллор. 2019 сыллаахтан манньк киин Ленскэйгэ аһыллыбыта. 122 миэстэлээх. Бу кэм тухары буруйдаамыт дьон бэйэлэрин бары өттүнэн үчүгэйдик көрдөрөн, хаайыыга олорор кэмнэригэр үлэлээбит тэрилтэлэригэр хаалан хаалар түгүннэр элбэх. Сүрүннээн, тутар, өрөмүөннүүр тэрилтэлэргэ, салайар хампаанньаларга (УК), кытаанах эттик тобохторун хомуйууга сылдыаллар. Болдьохторун толору бороуостаан баран, уопастыбаба, дьыэ кэргэннэригэр төннөллөр.

Холубунай буруйдааһыны толоруу үлэһиттэр бэриниилээх үлэлэриттэн быһаччы тутулуктаах. Былырын хомбуой салаатыгар тир, аактабай саала кириббиттэрэ. Үлэ саҥа көрүҥнэрин, ньымаларын туһаныыга сулууспа уонна бойобуой бэлэмнэ таһымнарын үрдэтэллэр. Суһал ыстаап, этэрээт уонна тус састаап бойобуой бэлэмн бэрэбиэркэтэ ытыллар. Үлэһиттэр успуордуан утумнаахтык дьарыктаналлар, тэрилтэ кэккэ үлэһиттэринэн киэн туттар. Ол курдук, Владимир Оленов – кириэ успуордугар Арасыйыа хас да төгүллээх чөмпүйүөнэ, призёра, аан дойду Куубагы кыйыылааба, Павел Черноградскай – аан дойду, Арасыйыа чөмпүйүөнэ, мас тардыһыыга үтүөлээх маастар, Игорь Никифоров – буюксаба Бүтүн Арасыйыатаабы турнир кыйыылааба, призёра.

Павел Черноградскай

Уопастыбаннай хамсааһынга уонна волонтер үлэтигэр туора турбаттар. Актыыбынай үлэни дыахталлар сэбиэттэрэ уонна эдэр үлэһиттэр ыталлар. Былырын “Баба санаа харыйата”, “Хас биридди дьыэбэ – Саҥа дьыл” курдук аһымал аахсыйаларга кыттыбыттар, ДНР, ЛНР, Запорожье, Херсон уобаластарыгар көмөлөспүттэрэ, оҕо дьыэтигэр, кырдыбаастарга сылдыбыттарга, күүс-көмө буолбуттара.

Сулууспа бэтэрээннэрэ

Бүгүҥү үлэһиттэр үрдүк көрдөрүү-лэригэр, биллэн турар, бэтэрээннэр улахан оруоллаахтар. Бэтэрээннэр түмсүүлэрэ 160 киһилээх, ол иһигэр Аба дойду сэриитин кыттыылааба баар. Урут хорутуулаахтык үлэли сылдыбыт исписэлиистэр баай уопуттарыттан эдэр көлүөнэбэ бэрсэллэр. Өр сылларга түбүктээх ыарахан үлэбэ да сылдыбыттарынын иһин, бочуоттаах сынныланга да олорон, тэрилтэлэрин, кэлэктиби умнубаттар.

Биһиги олохпут биир ураты эйгэтигэр үлэли-хамсы сылдыар УФСИН үлэһиттэригэр идэлээх бырааһынныктарынан, үбүлүйдээх сылларынан эбэрдэбитин тиэрдэбит!

Айаана ЛАРИОНОВА.

Ожо босуобуйата: “харабы хайдах баайаллары?”

Арассыйаҕа дьадайы көрдөрүүтүн намтатар ин-
ниттэн дойду бэрэсидьиэнэ 2020 сыл сайыныттан
кыаммат ыалларга биир кэлим босуобуйаны аныырга
быһаарбыта. Билигин бу босуобуйа туһунан киһи барыта
билэр.

Босуобуйаҕа ымсыырар, тиһиэн баҕарар ыал элбэх.
Оннук буолумуна, манньк халбан-түөрэккэй кэмгэ эбии
харчыны ким “па” диэй? Ожо босуобуйатын (2023 сылтан
универсальнай босуобуйа диэн ааттанар) ылар туһуттан
арааһы толкуйдуулар. Хамнастарын кыччаттаран, үлэли
сылдьар тэрилтэлэриттэн “үүрүллэн”, баайдарын-дуолла-
рын атын киһи аатыгар суруйтаран олорор дьон бааллар.
Албынныыр диэби тыл кыайан тахсыбат, онон албаһыар
диэххэ. Дьэ, бу босуобуйа тиксээри дьон туох албастары
туттар, судаарыстыба “харабын хайдах баайар” эбитий?

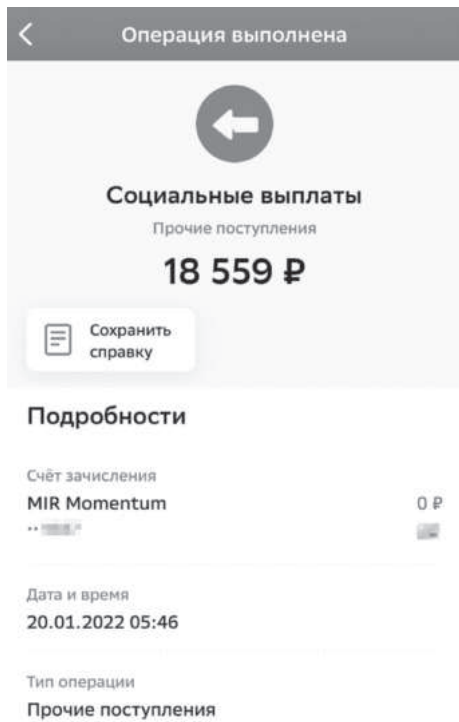
Биллэн турар, “мин албаһыран харчы ыла олоробун”
диэн ким даҕаны аһаҕастык эппэт. Буолаары буолан,
хаһыакка. Ожо иитиитигэр сыһыаннаах тустаах тэрилтэ
үлэһиттэрин, бодоруһар-алтыһар биирдиилээн дьон эти-
илэрин уонна олоххо баар түгэннэри суруйдум.

Бастагы түгэн

Бу күһүн МФЦ-га киһирэн толуон ыла
турдахпына, биһр эр киһи консултаан
кыыска чугаһаан: “Каартабар бэбэһээ
90-ча тыһ. түстэ. Икки ыйдаабы босу-
буйаны тэнгэ түһэриббитэр дуо?” – диэн
ыйытта. Сорохтор “биһиэхэ тобо босу-
буйа аһаммата” диэн быһаарса-айдаарса
кэлэр эбит буоллахтарына, киһи тобо
элбэби ыйыттарынан ыйыталаһа кэлбит.
Кыыс: “Арааһа, перерасчёт онорбуттара
буолуо. Биһиги докумуоннары хомуйан
тустаах тэрилтэлэргэ тиэрдэбит эрэ.
Харчы боппуруоһун оҕо босуобуйатын
аныыр СӨ Социальной пуондатыттан
чуолкайдахын”, – диэтэ.

Кэпсэтиигэ кыттыһааччы буоллум. Эр
киһи кэргэннээх, үс оҕолоох эбит. Улаха-
на 7 саастаах, орто оҕото 4-тээх, кырата
биһрдээх үһү. Бу иннинэ босуобуйаны
ыла иликтэр эбит. “Босуобуйаҕа тиксии
ахсаан-суот, өй үлэтэ. Мин ол туһугар
1,5 сыл «үлэлээтим», – диэтэ. Салгы
манньк кэпсээтэ:

– Элбэх оҕолоох билэр ыалларым
“оччо харчыны ыллыбыт, бачча харчы
түстэ” диэн кэпсииллэрэ. Мин остуо-
растыбын. Кэргэним үөрэх тэрилтэти-
гэр ас астыра, билигин оботун көрөн
дьиэбэ олорор. Биһигиннээбэр ордук
балаһыаннаһаах ыаллар хапсалларын
сөбөрүм. Биһиэхэ аккаас кэл да кэл
буолара. Дьибит да суох. Биһр эргэ
массыаналаахпыт. Баанҕа уурдары
харчы, биллэн турар, суох. Биһрдэ билэр
киһибэр иннээ диэн мунгатыйбыппар:
“Хамнаскын үчүгэйдик суоттаа. Ыйдаабы
тиһинэн олоруу алын кээмэйттэн төһө
солкуобайынан тахсарын бил уонна ону
дохуоккуттан сотторо сатаа”, – диэтэ.
Буһаалтыр идэлээх кылааһынньыкпын
була охсон, дьэ, суот-учуот бөбөтүн
онордубут. 1 245 солкуобайынан дохуоп-
пут тахсар эбит. Аны “дьэ, хайдах гынан
бу харчыны сотторобунуй?” диэн толкуй-
га түстүм. Эмиэ туораттан сүбэлэтиллэр.
Кинилэр сүбэлэрин туһанан манньк
дьаһаным.

Дьуһуруустубам сорох күнүн биһргэ
үлэлиир киһибэр көһөртөрдүм. Оннук
үлэлээн баран, сыл аһаара ааспытын
кэһнэ сайабылыаннаһабын ыйыттым.
Үөрүөм иһин, бэбэһээ 90-ча тыһ. кэлэн
биһрдэ лас гына түстэ!

Онон хамнаһы эптэрэ сатаабакка,
төттөрүтүн, аччаттара сатыахха наада
эбит. Хамнаскын сылга биһрдэ 3000
солк. эппиттэрэ дуу эбэтэр ый аайы 45
000 солк. босхо кэлэн түһэрэ дуу?

Быһаары.

Босуобуйа аһанна да, ый аайы
оҕо ыйдаабы тиһинэн олорор хар-
чыта толору түһэр диэн буолбатах.
Ыал дохуотуттан көрөн 50 %, 75
% уонна 100 % көмө быһытынан
биһрэллэр. Саха сирэ 2 зонаҕа
арахсар. Ыйдаабы тиһинэн олоруу
алын кээмэйэ: **1 зонаҕа (Дьокуу-
скай, Илин Энгээр, Бүлүү бөлөх,
сөбүрүү улуустар) – 23 325 солк.,
2-с зонаҕа (Арктика улуустара
уонна Мииринэй Айхал, Удачнай
нэх. пууннара) – 27 847 солк.** Хо-
лобур, 50 % аһамыт буоллабына,
ыйга 11 662,5/13 923,5 солк. түһэр.

Иккис түгэн

Мария, Мэнэ Хаҕаластан:

– Саҕа дьыэ туттан киһирбит ыалла-
ахпыт. 4 оҕолоохтор. Улаханнара – 3-с
кылаас, кыралара 2 саастаах. Дьэ, бу
ыалларбыт босуобуйа ылаары түөрт оҕо
тухуры саахсаламмакка олороллор. Са-
ахсалара суоҕа диэн кыра, докумуонҕа
аһалара суобунан сылдыар. Ол аата,
дьахтар – түөрт оҕолоох соботох ийэ, ну-
уччалыы эттэххэ, “мать-одиночка”. Ыйга
80–90 тыһ. солк. ылар курдук этэллэр.
Чуолкайын билбэтим эрэри, түөрт оҕо
итиһчэ харчы тахсара буолуо.

Манҕай саахсаламмакка эрэ кыыс
түргэн бабатыйык хат буолан хаалбыта.
Онтон утуу-субуу оҕолоһон, түбүккэ да

баттатан буолуо, саахсаламмакка олор-
буттара. Кэлин харчыны “амтаһыан”,
саахсалана да сатаабаттар. Биһрдэ биһр
ыалбыт кыыс “ыаллылар” диэн мунһан
остуол тардыбытыгар аһыы олорон:
“Тобо саахсата суох олоробутуй? Саах-
саланаар былааннааххыт дуо?” – диэн
үтэн-анһан ыйыппыппыт. Онуоха “аныгы
үйэбэ өйдөөхтүк олорор баҕайыта” диэн
кэбиспитэ. Бу уку-суку олохтоох, иһэр-
аһыыр, тиһиммэт ыал буолбатах. Тыа
сирин орто, сэнэх ыала.

Босуобуйа ылаары билигин саахсалам-
макка олорон оҕолоһор ыал элбэх.
“Иккис оҕобун эмиэ саахсаламмакка
оҕолоһон. Орто кээмэйдээх ыйдаабы
хамнас тахсар. Мин хамнаһым үрдүк,
илиибэр 70 тыһ. солк. ыларым. Ол иһин
үлэбэр табыстахпына, босуобуйам со-
туллар. Онон үлэбэр тахсыбытым кэһнэ
саахсаланаарга быһаарынныбыт”, – диэн
эдьийим дьүөгэтэ кэпсээн турар.

Үһүс түгэн

Сакааһынан миэбэл онгорор тэрилтэ
да, биһрдиилээн дьон да билигин элб-
бэх. Былырыын баанна хоһугар ыйанар,
бороһуок энгин курдук ол-бу бытархай
сээкэйи угар пуолкалаах дьобус ыскаа-
бы төһөбө онгороллорун ыйыталаһа
сылдыбыттаабым. Уонча тыһыынча
буолуо диэбитим тэрилтэлэр сыана-
лара ботуччу эбит: 20–25 тыһ. диэн
сөһүппүттүр. Иннээ гынан, биһрдиилээн
дьонтон ыйыталаһтыым.

Биһр маастар, кутан-симэн саҕарбыт
киһи, кэпсээнэ дэлэй буолан биһрбитэ.
Мин тэрилтэ дьибитигэр дуу, бэйэм бас
билэр кыбартыбар дуу сакаастаахпын
баҕарарбын хаста да төхтүрүйэн ыйып-
пыта. “Тобо ыйытабыный? Ити олус
суолталаах дуо?” – диэбиппэр, манньк
хоруйдаабыта:

– Мин тэрилтэлэри кытта үлэлэспэ-
пин. Тобо диэтэххэ, икки оҕобор оҕо бо-
суобуйатын ылабын. Сотору үһүстэнээри
сылдыабыт. Ол иһин ИП онгорторботуом,
чиэги кыайан биһрбэппин. Билигин үлэтэ
суобунан сылдыабын, ол иһин чааһынай
дьону эрэ кытта үлэлиибин. Мин сыанам
быдан чэпчэки.

Кэргэнэ бүддьүөт тэрилтэтигэр үлэ-
лиир үһү. Соц. бакыаттаах, икки сылга
биһрдэ бырайыаһа төлөнөр үһү. Ол иһин
кэргэнэ тэрилтэбэ үлэлиир, киһи – суох.
Үлэ көрдүүр да санаата суох быһыылаах.
“Урут кыһыннары-сайыннары тутууга
үлэлээн эрэй бөбөтүн көрбүтүм. Быыс
булларбын эрэ таксылыбын. Баайдык-
тоттук да буолбатар, харчы наадабыты-
гар тиһиэр”, – диэн кэпсээн турар.

Маныаха сыһыаннаах эмиэ биһр
түгэни билэбин. Эбээн Бытантай Арк-
тика улуһугар киһирэр буолан, манна
ыйдаабы тиһинэн олоруу алын кээмэйэ
арый үрдүк.

Слепцовтар ыал 3 уол оҕолоохтор.
Улаханнара – 6-с кылаас, кыралара –
түөрттээх. Ийэлэрэ балыһаҕа сиэстэр-
элиир. Үс оҕолоругар ый аайы 83 541
солк. босуобуйа ылаллар. Аһалара үлэтэ
суох. “Хачыгаарынан үлэбэ киһирэм”,
– диһрин ийэлэрэ буолуммат үһү. Хачы-
гаар хамнаһа – 38 000 солк. Босуобуйа
харчыта дуу, хачыгаар хамнаһа дуу?
Бэйэбит тэнгээн көрүң.

Түмүк

Мантан ураты өссө да элбэх түгэн
баар эрэри, уһаан-тэһиэн хаалан,
сороҕо кыайан баппата. Биллэн ту-
рар, кинилэри ким даҕаны “сөптөөх
суолу тутуспуттар” диэн хайбыы,
сөбө санаабат буолуохтаах. Бу ман-
ньк саарбах албастар “ааннара аһы-
лыннабына”, сокуон иннигэр эппиэккэ
тардыллыахтарын сөп.

Баҕарбыт эрэ ыал барыта босу-
буйа ылан, судаарыстыба харчыты-
гар күннээн-күөнэхтээн, ыһыах ыһан
олорор буолбатах. Манна элбэх кири-
тиэрийи көрөллөр, баайгын-дуолгун
(эйиэнэ буолбатах да буоллабына,
докумуонҕа суруллубут түгэнигэр) ба-
рытын ааһаллар. Холобур, учаастакка
самнайан турар эргэ ампаар эбэтэр
былыр үйэбэ алдыаммыт, сүүрбэт бу-
олбут матасыкыл суруллан, ыһыан
сөптөөх кыаммат-түгэммэт ыаллар
кыайан хапсыбаттар эбит. Ити – би-
ринэн. Иккинэн, төһө кыалларынан
аһыах ыал туһаннын диэбитти, сыл
аайы ону-маны толкуйдаан киллэр-
эллэр. Быйыл бэс ыйын 1 күнүттэн
ыал буола сылдыбыт, арахсыбыт
оҕолоох дьонго (элимизни суутунан
ылбат түгэннэригэр) дохуоттарыгар
ыйдаабы тиһинэн олоруу алын кэ-
эмэин 25 %-нын (аҕа эмиэ оботун
иитиһиэхтээх диэн матыыптаан)
эбии ааҕар буолаллар. Оччоҕо, бил-
лэн турар, дохуот үрдээн көстөр,
ол түмүгэр хапсыбат ыал элбиһр.
Дьингэ, элимиз диэни үйэлэригэр
төлөөбөтөх, төлүүр да санаата суох
аҕа хара баһаам...

Диана КЛЕПАНДИНА.

АРАМААН аатын ааттатааччылар

Анна уонна Александр

Роман уонна Марина

Өрөбүллэргэ “Өрөгөй” успуорт киинигэр олимпийскай чөмпүйүөн Роман Дмитриев сырдык кэриэнигэр көңүл тустууга норуоттар икки ардыларынаабы турнир буолан ааста. Аабааччыларбыт “Роман Михайлович оҕолоро туох дыарыктаах, үлэлээх-хамнастаах дьонуй?” диэн интэриэһиргииллэрин биллэрдилэр, иннэ гынан күрэхтэһии кэмигэр түөрт оҕотун төрдүөннэрин көрсөн кэпсэттим, санааларын иһиттим, олохторун-дьаһахтарын билистим.

АЛЕКСАНДР:

– Ийэбит төһө да уустук хараахтардаабын, абабытыгар утары туруора сатаабытын иһин, аҕам туһунан үтүө эрэ өйдөбүллээхпин. Оскуолаба киирэр сылбар дьонум арааһыбытара. Тэлэбиисэринэн дөрүн-дөрүн көрөөччүбүт. Ирантан Джавадины кытта тыңааһынаах киирсиитэ өйдөнөн хаалбыт. Балтыбын кытта дыарыкка илдьэ сылдьааччы. Көбүөргэ үлэлиир улахан тири махыаттарынан оонньурум. Оҕо сааһым умнулубат түгэннэрэ тустуу саалаларыгар аастахтара буолуо, бириэмэбин наһаа үчүгэйдик атаарар этибит. Аны Эдыгээнгэ баран кэлбипитин олох умнубаппын! Мин онно 3–4 саастаарым буолуо, Аня кыра буолан өйдөөбөт. Онно хас да хаттык таҥаска суулаан, табанан хатааһылаппытара. Хоту дойдуга сыһааннаабы саныыр буоллааха, абабыт куулунан куһу

бултаан ыытара. Биһиги күлэ-үөрэ кустартан доруобунньуктары хостуур этибит (күлэр). Кини миэхэ, бастатан туран, аҕа. “Олимпийоник, норуот киэн туттуута” диэн санаабаккын буоллаба дии кыра сылдьан. **Абабыттан сыалга дьулуһуу дьобура бэриллэбит буолуон сөп.** Успуордунан утумнаахтык дыарыктаммабатым эрээри, ушу-сандааба сылдыбытым, онон көбүөргэ тахсар диэн тугун билэбин. Абабын кытта мин улаатан, оҕолонон баран, дьэ, үчүгэйдик билсиппит. Саха быһабын бэлэхтээбитэ, олус күндү бэлэх. Хаартыскатын ууран турабын. Киһи-киһи араас, төрөппүттэри кытта уустук сыһан диэн эмиэ баар. Ким эрэ аҕалаах буолан баран, тулаайах кэриэтэ санар. Мин үөрэрим диэн – аҕалаахпын, кини биһигини бырахпатаба, умнубатаба. Москубаа олоробун, кэргэннээх-

пин, 15, 13 саастаах икки уоллаахпын, мурун бүтэ 4 саастаах кыстаахпын. Кэргэним – логопед, уһууаанга үлэлиир. Айти эйгэтигэр баарбын, операционнай систиэмэни таҥабыт. Абабыт баарыгар, аймахтарын кытта билсэбит этибит, арай бу кэнники сылларга билсэр, суруйсар буоллубут. Ийэбит өр ыалдыбыта, былырын суох буолбута. Мин публичнай киһи буолбатахпын, ол иһин манньк улахан тэрээһиннэргэ сылдьарбын соччо сөбүлээбэппин. **Ол да буоллар аҕам туһунан сырдык өйдөбүллээхпин, онон аҕам дойдутугар кэлэр ытык эһим дии саныбын.** Биллэн турар, турниры тэрийии улахан сыраттан, үлэттэн тахсар. Күрэхтэһии таһыма үрдүүр, хачыта, манньк сааска уолаттарга ытыллар күрэхтэһии ханна да суох. Тэрийээччилэргэ биһигини умну-бакка ыгыралларын иһин махтанабын!

АННА:

– Биирдэ, 3-с кылааска үөрэнэ сылдьан, улахан бабайытык ангиналаатым, кыраадыһым табыста. Аны Челябинскайга көтөхтээх этибит. Оччолорго билиэти төнүннэри эгин диэн суох, онон ыалдыа сылдьар оҕону илдьэ бардахтара. Өй-төй айаннаабыппын быһыылаах, арыый бэттэх кэлэн бараммын, ийэбиттэн “икки сөмөлүөтүнэн көппүпүт дуо?” диэн ыйыппытым. Челябинскайга диэри икки эрэ чаас көтөр буоллаахпыт. Ону кэнники санаатахпына, оҕо сааспар Эдыгээнгэ көппүт түгэммит өйбөр “тиллэн” кэлбит быһыылаах. Онно балтараалаах этим. Биир сөмөлүөттэн түспүт курдук саныбын, наар абабар көтөхтөрөн иһэrim, улахан хонуунан балай эмэ хааман, кыра сөмөлүөккэ кирибиппит. Ону даҕаны үдүк-бадык өйдүүбүн, арай ол ыалдыбыппар, урукку кэмим хартыына курдук көстөн кэлбит эбит. “Аҕалаахпын” диэхпин үчүгэйдик билбэккэ хааллабым дии. Оҕо сылдьан, хаартыскаба, кинигэбэ эрэ көрөрбүт. Хойукка диэри бобуу-хаайыы этэ.

“Аҕаа” диэн сангарарбыт, дынгэ суох курдук, атын оҕолор курдук, “аҕаа, пирибиэт” диэбэт буоллаахпыт. Биирдэ эмэ кэллэбинэ, ийэм үүрэн ыытара. Биһигини хоспугар хаайан кэбиһэрэ, аан туттаба туллан, кыра хайаҕас баарынан эрэ кыҥастаарым. Аҕам хос диэки көрөн аһара да, сонно тутта ийэм көхсө бөлүккүрү. Биирдэ абабыт кэһи бөлөлөөх кэллэ, оонньуур арааһын аҕалыт: хангы, сомбреро. Мин остуолга оонньуур хаккыайы ордук сөбүлээбитим! Муостаба хоккеистарбытын иилитэли олордохпунуна, ийэбит кэлэн, күө-дьяа эйгэбитин ыһан кэби-спитэ. 3-с кылааска үөрэнэ сырыттаахпына, тэлэбиисэргэ күрэхтэһии көстө турара. Күрэхтэһээччилэри, тустууктары көрдөрдүлэр. Онтон хаамыра хараба уһун остуолга олорор дьонго хатанна, олор былыстарыгар абабыт көстөн ылла. Ол кэмгэ ийэбит үлэттэн кэлбитэ. Тэлэбиисэри сонно араардаба дии. Эбэбит барахсан абабыт олобуттан биир мүнүүтэни бэлэхтээн турар... Онон аҕам урут хаһан эрэ көрбүт киинэм курдук буолан хаалбыта. Арай эһэбит

аҕалаахпытын санатара, “умнуман” диэрэ. Аҕалаахпын умнубат этим буолан баран, бу диэн хайдах сирэйдээбэ-харахтааба өйбөр хатанан хаалбатах... Улаатан баран, биирдэ арыый чу-гаһастаахпыт дии. Ону да хас эмэ сыл буолан баран, улааппыт, сиппит-хоппут оҕобун кытта кэпсэтэр, арааһа, уустук собуу буолуо. **Ол эрээри аҕам кыра эрдэхпинэ төбөбүттэн имэрийэр илиитин сылааһа биллигин да биллэр.** Мин фрилансердыбын. Москубаа физкультурнай үөрэҕи бүтэрбитим. Реабилитологпын, ыарахан ыарыһахтары кытта үлэлиибин: ДЦП-лаах, аутизмнаах дьону кытта. Фитнес тириэ-эрин быһытынан, бассэйингта да үлэлиэхпин сөп. Ону сэргэ докумен-тальнай киинэлэри устабын – икки үлэм киинэ бэстибээлигэр кыттыбыта. Саҥа сүүрээһини тобула сатыбын. Хас да бырайыактаахпын: сорботор уһуллубута, сорботор төбөбөр идийэ быһытынан сылдьар. Архып матырыйаалларын кытта үлэлэһэр былааннаахпын. Дьү-рускэн хомус туһунан документальнай киинэ устуохпун баҕарабын.

РОМАН:

– Аҕам туһунан олус истинг өйдө-бүллээхпин. Тапталын, аҕалыы сылаас сыһанын барытын анаабыта. Күүс-уох өттүнэн сайыннара сатыра, абаарын сөбүлүүр буолан, киэн билиилээбэ. Интэриэһинэи аахпыт буоллабына, хайаан да сүбэлиирэ. Поэзияны ордо-ро, чуолаан Сергей Есенин хоһоон-норун абаара. Күрэхтэһэр, эриччилэр түмсүүлэргэ сылдьар кэмигэр, биллэн турар, абыахта көрөрбүт. Оннук сылдьар кэмнэригэр би-ирдэ ийэм кыбартыыраны бэйэтэ өрөмүөннээбитэ. Аҕам өр кэмнээх дыарык кэннэ кэлэн “атын дьыбэ киирдим дуу?” диэн соһуйбут этэ. Ыраах айаннаары гынабына, миигин саныы сылдьарын курдук, суумкаты-гар кинигэлэрбин угарым. Дьинэн абабыт кэлэрин олус күүтэрит: өрө көтөбүллүү, үөрүү, долгуйуу тыына өрүү баар буолара. Улахан турнир-

дартан элбэх өйдөбүннүүгү, кэһини, оонньууру аҕалара. 2004 сыллаабы Олимпиадаба (Афины, Греция) Саха сириҥ былааба ойуулаах путбуолканы, бейсболканы кэтэ сылдыбыт уонна биллэр спортсменнартан илии батта-тан ылбыт. Билигин ол автографтаах путбуолката, бейсболката биир ура-ты, сэдэх өйдөбүл курдук хараллар. Японияба ытыллыбыт аан дойду чөмпүйөнээттигэн путбуол хонуутун курдук наһаа үчүгэй будьуунньуктаах чаһы аҕалыбытын өйдүүбүн. Оонньоон да биэрэrim. Абабыттан өйдөбүннүк мал-сал элбэх хааллаба дии. Холобур, бүгүн саарпыгын баанан кэлбитим. Саха биллэр уһун быһабын бэлэхтээ-битэ, ол бэлэгин олус күндүтүк саныы-бын. Күн айы туттабын. Абабыттан ми-эхэ холку майгы бэриллэбит диэхпин сөп. Кини өрүү “олимпийскайды холку буол” диэрэ (олимпийское спокойствие). **Туохха барытыгар толкуйдаан,**

холкутук сыһааннаһарга, тиһэбэр диэри тиэрдэргэ, бэриммэт буоларга үөрэппит эбит. Билингэ диэ-ри аҕам үгүс хаачыстыбатын холобур оҕостобун. Бу соторутаабыта түһэн көрбүтүм, түүлүн соччо өйдөөбөппүн эрээри, арааһа, хайа эрэ муораба сын-ныана сылдыбыт быһыылаах. Тыынна-ах, аттыбар баар курдук этэ. Мин ВШЭ юридическайын бүтэр-битим. Билигин норуоттар икки арды-ларынаабы айти хампаанньаба ба-арбын. 7-с сылбын юристыбын. Москубаа үлэлээбитим, сыл аҕаара Казахстанга үлэлээтим. Кэргэннээх-пин. Саха сиригэр сылга биирдэ-ик-китэ кэлэн барабын. Дьокуускайга кэл-лэхпинэ, оҕо сааспын саныбын. 3-с, 7-с кылаастарга манна үөрэммитим. Ол эрээри улахан уларыыы барбат курдук, Ярославскайга дьыэбит таһа, “Универсам” маҕаһын кыра эрдэхпинэ хайдах этилэрэи да, оннук тураллар.

МАРИНА:

– Абабыт кыра эрдэхпитинэ биһигини кытта наһаа оонньоура. Күрэхтэһиигэ, дыарыкка барсааччы-бын: онно дыалатыгар бэринии-лээх, идэтин олус да таптыыр диэн көрөрүм. Тириэньэрдиир да эрдэбинэ, онтон судаарыстыба структуралары-гар үлэлииригэр эмиэ бэриниилээх, норуотун туһугар кыһамнылаах этэ. Манна кэллэхпинэ, элбэх киһи аҕам туһунан үтүө тылынан ахтар. Москубаа урут бары-кэли хаай-тарыылаах буолара, дьон сөмөлүөт көппөккө сир-халлаан икки ардыгар хаалаллара. Ол дьону билбэтэр да, сүүрэн-көтөн, хонор сирдэрин булар-га-таларга көмөлөспүтэ элбэх.

Кыраныысса таһыттан интерак-тивной муусукалаах, аангылыаһы тыллаах, олус дьэрэкээн ойуулардаах кинигэ кэһиилээх кэлэрэ, Сэбиэскэй Союуска оннук кинигэлэр өссө тахса иликтэрэ. Олимпиадаттан аҕалыт бэлиэлэрин мунньар этибит. “Бу сырыыга ханнык оонньуур кэлиэй?” диэн таайарбыт. Бэйэбитигэр баар наҕараадалара көстөр сиргэ ыйанан тураллар, доботторум күүлэйдии кэллэхтэринэ, “дьебүт бэйэтэ түмэл курдук” диэн астыналлар, сэргии көрөллөр. Ийэм сылларынан, кэмнэ-ринэн көрөн, хартыыналары ыйаабы-та. Ол эмиэ бэйэтэ туһунан эйгэлээх, ураты көстүүлээх.

Абабын киэн көбүстээх, сымнабас, үтүө майгылаах киһи диэн сыаналыы-бын. Хаһан даҕаны барыс туһунан толкуйдаабат, өрүү кимихэ эрэ көмөлөһөр санаалааба. **Билингэ хаптыалыһым кэмигэр итинник дьону дэһнэ көрсүллэр.** Оскуолаба даҕаны, университетка даҕаны миигин “олимпийскай чөмпүйүөн кыһа” диэн билбэттэрэ, бэйэм да биллэ-көстө сатаабат этим. Чу-гас доботторум, дьүөгэлэrim эрэ биллэлэр. Ким эмэ албас истибит буоллабына, олус соһуйар. “Сүүстэ мээрэйдээн баран быс”, “хаһан да ыксаама” диэн сүбэлиирэ. **Бэйэтэ олоххо, дьонго сыһаныгар эмиэ толкуйдаан эрэ баран, хамсана-ра.** Саха быһабын ытыктыра, ураты сыһааннааба. Оҕо сырыттаахпына арай биирдэ кыһырыттаах: быһабы соппокко уурбут этибит. Онтон атын кыһыра, тымта сылдыарын, мөбөрүн олох өйдөөбөппүн. Түүлбэр үксүн сангарбат, ол эрээри сылааһынан илгийэр, өрүү бу баар курдук, “ол иһин даҕаны, аҕам тыыннаах диэн билэр этим” диэн толкуйдаах уһуктан кэлэrim. Никита Аржаков киинэ усту-ох буолла. Билигин киинэни дьон кинигэттэн ордороллор, онон долгуйа күүтэбит.

Кэргэннээхпин. МГУ путбуолга күрэхтэһиигэр биир аймаҕым били-ниннэрибэт (кэргэним МГУ-га мех-макка үөрэммитэ). Үрдүк үөрэххэ үөрэнэр кэмнэрбэр биир дойдула-ахтарбар тардыстытым, эдэр ычат саайтын көрөн, сахалары кытта булсу-бутум. 2013 сыллаахтан Дьокуускайга олоробут. Экэнэмиис үөрэхтээхпин (Экэниэмикэ үрдүкү оскуола-та – ВШЭ), араас хампаанньаба үлэлээтим: Москубаа “М-видео” аналитика, былаанныыр салааба, Дьокуускайга “Нижнеленское”, Ин-новация сайдытын пуондатыгар, “Саха сирэ” венчурнай хампаанньаба. Онтон уурайан, фрилансерды-бын: биисинэс-былааны, үп суотун оҕоробун, Москуба консалтердарын кытта үлэлэһэrim. Кыһым Алиса 5 саастаах. Эһэтин туһунан 3 сааһыттан кэпсиибит. Биирдэ стадион таһыгар турар пааматынныгы “бу эн эһэн” диэбиппитигэр “мин эһэм даа, ол аата хайдах?” диэн чобулччу көрбүтэ бу баар (күлэр). Дьыбэ хаартыскатын эрэ көрөр буоллаба дии, эһэтэ улахан пааматынныкка кутулан турарын илэ көрөн, наһаа соһуйбута.

Оттон билигин барытын өйдүүр. Көңүл тустуу диэн тугун, күрэхтэһии күүрэһин билэр.

Бэлэмнээтэ
Айаана ЛАРИОНОВА.

ИРИНА ЕЛИЗАРОВА. “УРАТЫ” – куолаһа, мөссүөнэ, айымньыта...

Оо, сулустар миигин ыңыраллар,
Оо, сулустар миигин угуйаллар...

Мустубут дьон Ира айылбаттан бэриллбит ураты куолаһын, олоххо көрүүтүн, түһүлээх-тахсыылаах олобун кэпсэтиллэр. Ону истэ олорон, бу Орто дойду мөңгүннээх олобур, чохчы, даһаны “ураты” киһи кэлэн, “түннүгүнэн чыычаах элэс ғынан ааһарыны” кылгас эрэри, эрирдээх- мускуурдаах уустук олобу олорон ааспытын санаан, үөһэ тыынабын, айманы курус тыыныгар ылларабын. Баара-суоһа 46 сааһыгар сирдээби олобун түмүктээбиттэн курутуйабын.

Ырыатыгар да ыллырыны, Ира – СУЛУС. Чабылхай сулус, дьэңкир курустаал куоластаах Ира ырыалара саха дьонун сүрбээр, өйүгэр-санаатыгар үйэлэргэ инэн хааллахтара.

“Ийэм киинэҕэ үйэтитиллэрэ буоллар...”

Уола РУДОЛЬФ:
– Ийэм уйан дууһалааҕа, айылҕаны кытта алтыһарын сөбүлүүр. Кэпсээнэ-сэһэнэ дэлэй буолара. “Ёк-макарёк” диэн сөбүлээн туттар тылааҕа. Бойо-буй киинэҕэ уһуллуон олус баһара. Айыы Уолугар аналлаах уус-уран киинэ уһуллубутун бары билэбит. Мин эмиэ “ийэбэр анаан киинэ таһара буоллар” диэн баҕа санаалаахпын. Кини уобараһынан, дьыңгнээх олоххо буолбут көстүүнэн. Чугас дьоно пааматынньык онгорон үйэтитиэхпитин баһарбыппыт да, уустук собүс быһыылаах. Онон, саатар, куар кодтаах “ыллыыр ыскамыайка” онгордорбут диэн санаа кыыма баар.

Рудольф идийэйтин эпипитин мустубут дьон сэнээрэ иһиттилэр. 2000 сыллар саҕаланан ыларыгар Саһыл бөһүөлэгэ ууга бара сылдыбыттаах эбит. Онон Ира оҕо эрдэбинээҕи хаартыскалара, болокунуокка суруна сылдыбыт ырыалара дьыһи уу ылбытыгар барбытын, ону харыһыан кэпсииллэрин харааста истэбин.

“Ира индийэли ырыаттан саҕалаан, аан дойду ырыатын барытын ыллыыра. Оскуолаҕа үөрэнэр кэмнэригэр пуорматын истээх ыстааныгар симинэн кэбиһэр. Ол курдук, дьыһиттэн былаачыйалаах тахсан, оскуолаҕа тийэригэр ыстаанын иһигэр симинэн кэбиһэр идэлээбэ”, – диэн кэпсииллэрин манньыйа истэбин.

Татьяна ВОРОГУШИНА, алын кылаас учуутала:

– Наһаа долгутуулаах киһэ буолла. Ира биһиэхэ, Скрябиннар аймаха, Аайабытыгар оҕо буолан иитиллэ кэлбитигэр бары даһаны үөрбүппүт, бырааһынньык кэриэтэ буолбута. Оччолорго өрүс үрдүгэр турар улахан баҕайы түннүктэрдээх, испиэскэлээх дьыһэ олобруттара. Эдьийбит Аяа сүрдээх чэнчиһэ, дьаһаллааҕа. Мин эбэ-

Саха эстрадатыгар чабылхай суолу-иһи хаалларбыт СИРИНА ЕЛИЗАРОВА төрөөбүт дойдутугар, Томпо улуһун Саһыл нэһилиэгэр, кулун тутар 9 күнүгэр киинэхэ ананан тахсыбыт “УРАТЫ” кинигэ биһирэмэ үрдүк таһымга буолан ааста.

Бу күн Ираны аймах-билэ дьоно, табаарыстара, биир дойдулаахтара истинник-иһирэхтик ахтан-санаан аастылар. АГАТУ 3-с кууруһугар үөрэнэр устудьуон уола Рудольф ийэтин ырыаларын бар дьонугар бэлэхтээт. Ийэтин утумнаан, ырыа киэн эйгэтигэр суолун сэмэйдик саҕалаан эрэрин мустубут дьон сэргии-сэнээрэ иһиттибит. “Ийэн туйабын хатаран, этэнгэ сырыт!” – диэн сэмэйдик албаатыбыт.

биниин оҕо “суууугутар” сылдыбыппын өйдүүбүн. Оччолорго 3 саастаах оҕону иттэ ылбыттара. Сүүрэн-көтөн, сүрдээх сытыы оҕо этэ.

**Кырыымпаны санатар
Көмүс куолас суох буолла,
Аны манньык куолаһы
Хаһан, ханна истэбит?**

Полина ПОБЕДА.

**Өннөөх түүлэрин
кэпсиирэ**

Ольга ОХЛОПКОВА, фольклор учуутала:

– Оробут Ираҕа анаммыт тэрээһингэ Дьокуускай куораттан тийэ кэлбит ыалдьыттарытыгар махталбытын биллэрэбит. Бэйэм манна 1980 сыллаахха алын кылааска учууталлы кэлбитим. Абыйах сүл үлэлээн баран, муусука оскуолатыгар фольклор учууталынан үлэлээбитим.

Ира оҕо эрдэбиттэн ис-иһиттэн эпипит-тыыммыт, ыллаабыт-туойбут оҕо этэ. “Түһээн, мэлдьи халлаанынан көтө сылдыһарын” кэпсиир буолара. Арай биридэ кэлэн: “Ольга Степановна, наһаа муода түүлү түһээтим. Өннөөх түүл диэн эмиэ баар буолар эбит. Күп-күөх хонуу устун, тыа сабатынан сүүрэкэлибин уонна ыллыы-ыллыы, көтө-дайа сылдыһарын”, – диэн, ол түүлэ туох суолталаабын интэриһиргээн ыйыппытын өйдүүбүн.

Рудольф, ыллырын тупсан иһэр, бэркэ ыллыыр буолбуккун. Ыллыы тураргын, ийэбэр майгынныыр хамсаныларгын көрөн, уйадыан ыллым. Суолун арыллан истин, барыта этэнгэ буоллун, үчүгэй доботтордон. Бу биригэ кэлсибит эдьийдэргин тутуһа сырыт, кинилэр сүбэлэрэ-амалара эийэхэ туһаны эрэ аҕалыаҕа.

**Киһи дьылбатын быһаарар
бириэмэни
Эргиппэккин, тохтоппоккун,
Сыһаларгыттан куоппаккын.
Дууһам ытамныйар,
Харабым уута сүүрэр
Бу суруйбут хоһооммор...**

Ирина ЕЛИЗАРОВА.

Фёдор ОХЛОПКОВ, кулууп дириэктэрэ: “Кинигэ табыста. Онон Ира аата ааттана туруо диэн биир дойдулаахтара үөрэбит”.

Лариса БУЛДАКОВА, бизнсий-лээх: “Айылбаттан айдарыылаах, айыл-

баны кытта чугас, талааннаах дьон эрдэ бараллар быһыылаах. Олохторо оннук түргэн. Ира мин быраатым кикбоксингга аан дойду 3 төгүллээх чөмпүүөнэ И.Макаровтыын биригэ үөрэммиттэрэ, сүрдээх табаарыстыылара”.

**Кинигэ аата
олус табыллыбыт**

Марианна НАУМОВА, чугас дүөгэтэ, “Аэропорты Севера” ФКП юриһа, Дьокуускай куорат:

– Чугастык билэр, алтыспыт киһинг, дьүөгэнг суох буоллаҕына, биллэн турар, үйэтитии туһунан санаа киирэр. Дьон-сэргэ Иринаны элбэх ырыа ааптара, 90-с сыллардааҕы Саха эстрадатын чабылхай сулуһа, ырыаһыт диэн билинээлэр. Оттон кыһамныылаах истинг добор, амарах ийэ быһытынан абыйах киһи билэр буолуохтаах. Мин Ираны дьонго-сэргэҕэ, истээччилэригэр, сүгүрүйээччилэригэр хайдах курдук чараас, уйан дууһалаабын, дьонго истинг, ыраас сыһыанын, оботугар эрэлин, о.д.а. өрүттэрин билиһиннэрэр санааттан кинигэҕэ үйэтитэр санааламмытым.

Ирабыт барбыта сыл курдук буолбутун кэннэ, 2023 сыл сааһыгар, Лидия диэн Аммаҕа олорор дьүөгэтэ “Галина Нельбисова ылсыан сөп” диэн биллэрбитэ. Ол кэнниттэн бары көрсөн, кинигэ хайдах буолуохтаабын быһаарсан, санаабытын үллэстибиппит. Ол кэмтэн ахтыһы, хаартысканы хомуйуу саҕаламмыта. Ира аймахтарын, биир дойдулаахтарын, доботторун, учуутала О.С. Охлопкованы кытта Ира баарыгар билсэн, наһаа үчүгэй сыһыаннаахпыт. Хас бырааһынньык ахсын эбэрдэлэһэр, бэйэ-бэйэбитигэр өйөбүл, сүбэ-ама, көмө да буолар этибит. Онон “киингэ матырыйаал көрдүүбүн” диэбиппэр, кылгас кэм иһигэр ахтыһаларын суруйан, араас кэмнээҕи хаартыскалары булан ыталаабыттара.

Ирабыт суох буолбутугар, уола Рудольфы кытары малларын дойдутугар, аймахтарыгар илдьибиппит. Онон бэйэтэ хомуйбут, тиспит урукку интервьюлара, хаартыскалара бааллара. Олор миэхэ улахан көмө буоллулар уонна “Ира бэйэтэ күөс-көмө буолла” диэн Үрдүк Айыларбар махтанабын. Хомуллубут ахтыһалары, хаартыскалары, матырыйааллары суруналыыс, суруйааччы Г.Нельбисоваҕа

хомуйан ытар этим.

Ааспыт сыл муус устар 14 күнүгэр уола Рудольф Саха тэлэбиидэньэтин “Уонна хаһан?...” биэриитигэр кыттан олорон: “Ийэм туһунан ахтыы кинигэтэ бэлэмнэнэ сылдыар”, – диэн эппитэ. Ол кэнниттэн “Айар” национальнай кыһаттан: “Биһиги кинигэ тахсарын бырайыак быһытынан ылаахпытын сөп”, – диэн миэхэ төлөпүүнүн эрийбиттэригэр, олус үөрбүтүм, долгуйбутум. Ол иннинэ “хантан үптэнэн таһаартарарым буолла?” диэн төбө ыарыыта буола сылдыбытым. Интэриһинэйэ диэн, ити күн иннинэ “киингэни биллэр-көстөр кинигэ кыһата таһаарыа” диэн түүлбэр Ира үөрбүт-көппүт мөссүөнэ көстөн, биллэн ааспыта. Дьэ, дыкти... Инньэ ғынан, кинигэбитин “Айар” кыһа таһаарар буолла. Хаста даһаны уола Рудольф, Г.Нельбисова, эрдээктэр О.Янцен буолан көрүстүбүт, сыымайдаатыбыт.

Кинигэ “УРАТЫ” диэн аата олох табыллыбыт дии саныбын. Ирабыт, чохчы даһаны, ураты киһитин, ураты куолаһын, киһи быһытынан ураты мааны майгытын кинигэтин аата да туоһулуур.

Баһабын ыйын 11 күнүгэр уола Рудольф уонна “Айар” кыһа илии баттаһан, кинигэбит бэчээккэ барбыта. Онон ыла кэтэһии долгутуулаах кэмэ саҕаламмыта. Испэр сэмээр астык кинигэ буолан тахсарын саарбахтаабат этим. Өрөспүүбүлүкэҕэ биллэр-көстөр кинигэ кыһата Ирабыт туһунан кинигэни таһаартарар санааламмыта хайбаллаах, махталлаах дьыала. Барыта Ира бэйэтин курдук чэпчэкитик, дьоһуннук табыллыбыта. Сэтинньи 7 күнүгэр “киингэ кэллэ” диэн күүтүүлээх икки тылы бассаппар туппутум. Онон бары биир сомоҕо буолан, ылсыбыт үлэбит үтүө түмүгэ, чохчы, “УРАТЫ” кинигэ буолан табыста. Барыгытыгар махтал, үгүрү-сүгүрү буолуохтун!

“Судургуту суох уустук олобум туһунан сценарийы суруйан, киинэҕэ уһуллуу – ыра санаам. Киинэҕэ уһулларга ыңгыраллара буоллар, дууһабын барытын биэрэн туран оонньуом этэ...”

Ира туолбатах ыра санаата...

**Баҕа САНААлар:
ыллыыр ыскамыайка,
уус-уран киинэ...**

Ирина Елизарованы үйэтитэн, кинигэтэ табыста, мантан сиэттэрэн киинэ даһаны онгоһуллан тахсара саарбахтаммат. Билигин Саха киинэтэ аар-саарга аатырда, аан дойду таһымыгар табыста. Сүрдээх кыахтаах режиссёрдар, сценаристар баар буоллулар. Онон, баһар, инникитин “ким эмэ бу дьыалаҕа ылсыһара буоллар” диэн эрэниэххэ. Маны тэнгэ кинигэ биһирэмигэр “Гитаралаах ырыа күрээ тэриллэрэ буоллар” диэн бүчүм санааларын эмиэ эттилэр.

**Сылдыбытын
сурукка тистэ
Саргылаана
БАҒЫНАНОВА,
Дьокуускай-
Саһыл (Томпо)-
Дьокуускай.**

“ВЕРОНА” хампаанньа – Нам пансионатын хаачыстыбалаах миэбэлинэн хааччыйда (Намнаабы кырдыбаастар уонна инбэлииттэр олорор дьиэлэриттэн хаартысканан репортаж)

Соторутаабыта “ВЕРОНА” миэбэл онгортон таһаарар хампаанньа генеральной дириэктэрэ С.Е. Фролову кытта Нам улуугар кырдыбаастар уонна инбэлииттэр олорор пансионаттарыгар тийэ сырыттыбыт.

Бары истэн билэрбит курдук, Намна кырдыбаастар уонна инбэлииттэр өрөспүүбүлүкэтээҕи дьиэлэрэ ааспыт сыл сэттинньитигэр 65 миэстэлээх икки этээстээх 4785 м² иэннээх тутуу “Демография” национальной бырайыак “Аҕа көлүөнэ” федеральной бырагырааматын чэрчитинэн тутуллан кирибит.

“ВЕРОНА” миэбэл солуона өрөспүүбүлүкэ улуустарыгар уонна Дьокуускай куоракка социальной хайысхалаах бырайыактарга ылсан үлэлиир биір бөдөн хампаанньаттан биір дэстэрэ буолар. Куорат, улуус, нэһилиэк тэрилтэлэрэ – оскуолалар, оҕо уһуйааннара, балыһалар, араас хайысхалаах социальной эбийиэктэр – билинҕи кэм ирдэбилигэр эппиэттиир “креативнай” ис тутулаах миэбэллэри “Веронаттан” сакаастыыр эбиттэрин илэ көрөн итэҕэйдит.

Дириэктэри солбуйааччы Анастасия Заболоцкаяны кытта кэпсэтэбин.

– Саҕа интэринээппитигэр бырайыак миэбэлин үксүн кэриэтэ олохтоох үлэһиттэр онгордулар. “Бэс Мас” тэрилтэ батарыйаларыт сабыытын үргүлдүү долбуур курдук, аныгылыы көрүнгүөн онгортон биэрдилэр.

Оттон “Верона” миэбэл хампаанньата миэбэли барытын онгортон, туруоран биэрдэ. Бибилэтиэккэ сүрдээх үчүгэй стеллажтары онгортон туруордулар. Манна быыстапка курдук саҕа тахсыбыт кинигэлэрбитин сааһылаан уурабыт. Өнгө-дьүһүнэ барыта бэйэбит “бренд” өнгүтүтүн табыста. Дьиэбит ис-тас өнгө барыта – манган уонна от күөх (махан). Бу өнгөрү туһанан, остуолларбыт барыта, көрөрүгү курдук, муус манганнар уонна олохтоох бэйэбит айылбабыт маһынан онгоһуллубуттар.

Бибилэтиэкэбит дизайна олус табыллыбыт. Көрбүт-истибит дьон бары ыскааптарбытыгар ымсыырдаллар, сөбөллөр. Бибилэтиэкэ иһигэр кинигэни харайар анал хос баар (книгохранилище). Бу хоско наһаа үчүгэй хаачыстыбалаах долбуурдар онгоһулуннулар. Көрө-көрө астынабыт. Онно тахсарга-түһүргэ анал дьобус кирилиз (стремянка) онгортон биэрииттэрэ.

– Ол аата, тэрилтэ миэбэлин үксүн онгортон биэрдэхтэрэ.

– Пансионатпыт 33 хохун миэбэлин – остуолуттан саҕалаан оронугар, ыскаабыгар тийэ барытын – онгортон биэрдилэр. Ол курдук, хас биірдии хоско утууар орон, остуол, туумба, ыскаап туруордулар. Хампаанньа үлэһиттэрэ ыйы-ыйдаан сытан, барытын онгортон, танган биэрииттэрэ. Хас биірдии тэрили гаайкатын, буолтатын тангар дьээн манан үлэ буолбатаҕа биллэр. Миэбэл онгоһутугар биһиги баҕа санаабыт учуоттанан, бэркэ онгоһулунна. Кэли миэбэли туһаммыппыт эбитэ буоллар, санаабыт хоту буолбакка, ханан эрэ кыра, ханан эрэ кээмэйэ улахан буолуон сөп этэ.

– Онгорторбут миэбэлгитин астынан олоробут дуу?

– Онук бөҕө буоллаҕа. Саамай астынарбыт – олохтоох онгортон таһаарар хампаанньаны өйөөһүн. Кинилэр хаачыстыбалаах үлэлэрин сыаналаан, инникитин сакаастара элбээ турдаҕа. Холобур, ити “Бэс Мас” хампаанньалар тас ырыынакка Данияҕа тахсыбыттарын истэн билэбит. Онон “Вероналар” эмиэ тас дойдуга тахсан, ааттара-суоллара сурабырарыгар баҕарабыт. Кинилэр онгортон биэрибит миэбэллэрин наһаа астынныбыт, хайа да омук миэбэлиттэн итэҕэһэ суох тупсабай көстүүлээхтэр, хаачыстыбалаахтар. Көрбүт эрэ барыта “кэли, омук миэбэлэ дуо?” дьээн сэнгээрэн ыйыталаһар. Ону “бэйэбит дьоммут, саха уолаттара онгорор миэбэллэрэ” дьэтэхпитинэ, соһуйаллар.

– Саха былыр-былыргыттан мындыр уус буоллаҕа.

– Онук. Бэйэбит уолаттарбыт ылсан үлэли сылдыһалара, таһымнара үрдүгэ сөбүмэр.

“ВЕРОНАЛЫЫН” биіргэ буолуң!

Дьэ, ити курдук “Верона” миэбэл хампаанньатын идэтигит үлэһиттэрэ хайа да уустук бырайыагы хаачыстыбалаахтык үрдүк таһымна онгороллорун илэ көрөн итэҕэйдит, сөхтүбүт-махтайдыбыт. Ол курдук, дьэиттээҕи куукуна, ыскаап миэбэлигэр эрэ буолбакка, үгүс тэрилтэ офистарыгар, аты-эргээн кииннэригэр дизайнерды тус көрүүлэрин олоххо киллэрэллэр эбит. Социальной эбийиэктэри: оскуолалары, оҕо уһуйааннарын, офистары, балыһалары, о.д.а. тэрилтэлэри 100% хаачыстыбалаах миэбэлинэн хааччыйар биір тутуу хампаанньа эбитин биллибит.

Онон “ВЕРОНАЛЫЫН” биіргэ буолуң!

Кырдыбаастар дьиэлэрин көрдө-иһиттэ Саргылаана БАҒЫНАНОВА, Дьокуускай-Нам-Дьокуускай.

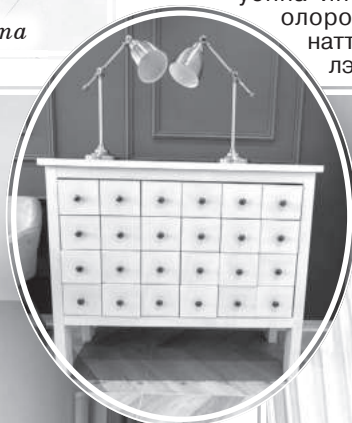
Пансионат устун экскурсия...

Семен ФРОЛОВ:

– Бибилэтиэкэ хохугар баар остуоллары, стеллажтары онгордубут. Миэбэл куорпуста ДСП матырыйаалынан онгоһуллан, икки хос эмаль кыраасканан сотуллубута. Остуоллар бэһинэн, ааннар МДФ матырыйаалынан онгоһуллубуттара. Пансионат иһинээҕи миэбэл барыта “Ксения Ник” дизайн бюро бырайыагынан онгоһуллубута. Биһиги өрөспүүбүлүкэҕэ тутулар социальной эбийиэктэргэ барытыгар миэбэлинэн хааччыыга мэлдьи кыттабыт. Бүгүн бу Намнаабы кырдыбаастар уонна инбэлииттэр олорор пансионаттарыгар кэлэн турабыт.

Бибилэтиэкэ – пансионат дьэ киэн туттуута

Хас биірдии хоско кылбаа бэйэлээх маңан ыскаап, остуол

Икки киһи олороругар анаммыт тупсабай хостор

Сатабылы кэлэр көлүөнэбэ хааллараары

Чороонньут маастардары кытта

“Чороон XXI үйэ” сахалыы иһити онгоруон таһаарар тэрилтэ кэрэ оһуордаах-мандардаах онгонуктары онгорор. Бу маҕаһыынҥа киһи ылбычча тиийбэт, анаан атыылаһардыы, сакаастыырдыы тиийэр эбиккин. Болдьоһон баран тиийэ сырыттым. Хаһаайка Софья Трофимовна үөрэ-көтө тэрилтэтин, мастарыскайын, маҕаһынын, сахалыы балаҕанын – барытын кэритэ сылдьан көрдөрдө. Атах тэпсэн олорон астына-дуоһуя сэхэргэстибит. Манна бири бэлиэтии санаатым, дьэ чахчы, саханы саха дэтэр туой иһиттэрбит барахсаттар айыллан тахсар сирдэрэ эйгэлиин истин, сахалыы ураты тыыннаах эбит. Хайдах эрэ бу чорооннор толору дьолунан угуттаан, киһи сүрэбин-быарын ортотунан ураты сылаастык сылаанныйан киирэллэр эбит.

Күөсчүт кистэлэнэ

– **Софья Трофимовна, туой иһити онгорууну Саха сиригэр, сыыспат буоллаҕына, аан бастаан эн киллэритин.**

– Дьинэ, бу идэбит “күөсчүт” диэн ааттанар эбит. Мин күөсчүт быһыытынан сангардыы дьарыгырар кэммэр **Эдьий Дора** элбэхтик арчылыыра, ыраахтан да көрө-истэ, арангаччылыы сылдьара. Эдьийбит туох эмэ диэн санаатын эттэбинэ, миэхэ тутта өйбөр-санаабар Үөһэттэн этиттэри курдук кутуллан киирэрэ. Онто түүн утуйар-утуйбат ыккардынан нуктуу сыттаҕына кутуллара. Арыт ой-ууну, оһуору, иһит быһыытын-таһаатын көрдөрөр, соробор онто иһитиннэри курдук кэлэр. Дьэ, ойон туран тугу көрөрбүн уруһуйдаабытынан, тугу истибиппин суруйбутунан барабын. Инньэ гимматым да, сарсыарда умнан кэбиһэбин. Урут билбэтим-көрбөтүм хара баһаам буоллаҕа. Уопсай турукпун курдары көрө да сырыттаҕа. Ол иһин кыралаан эмп курдук биэрэ сырыттаҕа буолуо. Дьэ, онтон үс сылтан бэттэх, Эдьий Дора мимгин кытта олох аһаҕастык кэпсэтэр, туох албаһы онгорбуппун, онгоробун, өссө тугу гыныахтаахпын этэр буолла. Көстүбэт эйгэнэн Кытай салгына кэлэр.

– **Ээ, тобо Кытай салгына?**

– Иһипитин Кытай собуотугар онгортубут. Кытайдар – аан дойдуга иһиккэ хас эмэ үйэни унурдаабыт норуот. Фарфор төрөөбүт дойдута – Кытай. Устуоруйаны да үөрэттэххэ, бэл, кытай маастардара бу фарфор састаабын ылычпы кистэлэнгэ туталлар эбит. Ону билээри урукку үйэлэргэ бэйэ-бэйэлэрин утары кыргыһаллар, өлөрсөллөрүн да кэрэйбэт дьон. Кэнники олохторо сайдан, ол састааптарын тарбатан билигин аан дойдуга биллэр. Билигин аан дойду үрдүнэн фарфор 94 бырыһыана Кытайга оһоһуллар.

– **Отгон сахаҕа туой иһит хантан кэлбитэ буолуой?**

– Сахалар нууччалар кэлиэхтэрин инниттэн бэйэлэрэ туой иһиттээх этилэр. Нууччалар кэлиэхтэриттэн 16–17 үйэлэртэн хатынтан мас чороону онгоруон киирэн барытара. 2004 сыллаахха Василий Попов хаһыытан атаҕа туллан кэлэр дыккы чороону булбута. Бу чороону кини күөс иһитин кытта ханыылы көрбүтэ. Күөһү үтүгүннэрбит буолан,

Екатерина Романовалыын

чороон атабын тууллан кэлэр гынан онгороллор эбит. Былыргы сахалар көһөллөрүгэр чорооннорун атахтарын тууран баран, иһигэр уган кэбиһэллэр. Күөс иһитин аллараата эмиз сымыыт курдук төгүрүктүнү. Ону үтүгүннэрэн аллараатын төгүрүктүнү гиммыттар. Аны туран, атабын тобо эрэ үс гиммыттар. Тобо түөрт буолбатаһый? Үс сыппара сахаҕа – үс кут, үс атахтаах остуол... Үһү наһаа ытыктыыр сыппаралара. **Туойунан иһити онгорор киһини күөсчүт диэн ааттыыллар. Күөсчүттэр үйэлээх састарын тухары күөсчүт буолаллар, дьахтар өттүнэн дьиз кэргэнгэ утум быһыытынан бэриллэн иһэр. Кинилэр мэлдьи дьизлэригэр үлэлииллэр эбит, онно дьиз кэргэн дьыно көмөлөһөллөр. Күөсчүттэр бири үксүн күн уһаабытын кэннэ үлэлииллэр. Күөс арааһа элбэх: улахан үүт оргутар күөс, эрдэбэс күөһэ, сүөгэй көһүйэтэ уонна түптэх.** Кэнники тимири, алтан иһит дэлэйэн, туой иһит умнууга хаалар.

– **Уопсайынан, күөсчүттэр тустарынан ким эмэ үөрэппитэ дуо?**

– Чинчийээччи, учуонай Андрей Андреевич Саввин үөрэппитэ. Бу киһи 1948 сыллаахха Чурапчыга оройуон түмэлин тэрийбитэ. Кини эбэтэ былыр күөсчүт дьахтар эбит. Ол иһин эбитэ дуу, Хатылынан, Болтоһонон сылдьан иһиччиттэри чинчийэн үөрэппитэ, элбэх матырыйаал хомуйбута. Бу киһи өлбүтүн кэннэ, кэлин устуоруйа билимин дуоктара Екатерина Назаровна Романова кини матырыйаалларын үөрэтэн 2022 сыллаахха “Гончарное ремесло у якутов” диэн кинигэ таһаарбыта.

– **Мээнэ киһи күөсчүт буолбат. Ол аата, эн эмиз туох эрэ айдарылаах буоллаҕың дуу?**

– Суох. Дьинэ, кыра туох эрэ баар

да, бэйэм бабарбатабым, көннөрү бүтэй киһи буолуохпун баҕарабын. Эдьийим курдук ылынар Эдьий Дорам, аҕам курдук саныыр **Мандар Уһурум** арангаччылыы, сүбэли-амалыы сылдьаллар. Билигин кэлэн санаатахпына, атахпар үктэниэхпиттэн, хардыы оноруохпуттан туой буорга булкуллан, ол бадарааныгар батыллан кэлбит эбиппин. Бэл, ооньуурдарым, кэппит маскарааттарым барыта олоҕум бэлиэлэрэ эбит. Кырабар омук көстүүмнэрин кэтэ-кэтэ үңкүүлээбиппин, кэнники ол сирдэрбин барытын кэрийдим.

Сахалыы куттаах эрэ киһи ылынар

– **Софья Трофимовна, билигин бородууксуйабын онгорорун таһынан үөрэх кыһаларыттан устудьуоннары, бабалаах дьону-сэргэни үөрэтэбин. Тоҕо?**

– Саха сиригэр дьингээх идэти-бит керамист суох. Куоракка уонна улуустарга аҕыйах дьарыгырааччы эрэ баар. Ол гынан баран олохтоохтук дьарыгыран оҥолору эгин үөрэппэттэр. Бу кэлин оскуолаҕа эбии үөрэхтээһин курдук киллэрбиттэрэ биэс-алта эрэ сыл буолла. Өрөспүүбүлүкэбэ үрдүнэн үөрэх кыһаларыгар анал туттар тэрил, буһарар оһох бөбөтүн ылбыттар да, үксүлэрин кизэнэ уһуйар, үөрэтэр исписэлиис, маастар суох буолан, таах тураллар. Күөсчүт дьарыгар үөрэтэргэ бастаан туой састаабын, быраабылатын, кистэлэнтин эгин үөрэтиллиэхтээх. Дьэ, ол кэннэ биридэ эрэ маастар үөрэтэр оботугар, кийитигэр туойу сатаан туттар үөрүйэҕи, сатабылы, маастарыстыбаны ингэриэхтээх. Уһуйулар киһи ол бада-

Маастар Мухуддин Набиев

рааны нэдиэлэбэ биридэ-иккитэ эрэ буолбакка, күннэтэ дьарык онгостуохтаах. Оннук үөрэнэбинэ эрэ, тугу эрэ айан, онгоруон таһаарар. Дьэ, манньк сатабылга дьингээх маастар эрэ уһуйар кыахтаах. Ол иһин, бэл, оччолортон бу кыһалбаны өйдөөн 2012 сыллаахха Узбекистанга бара сылдьан, анаан-миннэн керамика маастарын көрдөөбүтүм. Дьэ, уонна Ташкентан олохтоох маастары Мухуддин Набиевы көрсөн, манна көһөн кэлэригэр тылбар киллэрэн, илдэ кэлбитим. Бу киһи күн баччатыгар диэри миэхэ үлэли, оҥолору уһуйа сылдьар. Хамсык эрэ кэмигэр дойдутугар үс аҕаар сыл буолан кэлбитэ. Ол кэмгэ, бэл, олохпут кытта тохтообут курдуга.

– **Орто анал үөрэх кыһаларыгар устудьуоннары үөрэтэллэригэр “айыҥ-тутун” диэн үрдүттэн ирди-иллэр эрэ быһыылаах.**

– Дьинэ, оҕоҕо сахалар төрүт былыргы устуоруйабытын, төрүт дьарыкпытын, култуурабытын, үгэспитин кэпсээн, иһит устуоруйатын билиһиннэрэн сахалыы тыыны киллэрэн баран уһуйуохтаахтар. Бастаан оҕо сахалыы өйүн-санаатын уһугуннарыахтаахтар, ол эрэ кэннэ тугу эрэ ирдиэхтээхтэр. Биһиэхэ оннук буолбатах. Билингини оҥолор нууччалыы чобугуруу сылдьаллар. Мин бу оҥолору, ыччаты, улахан дьону кытта хас да сыл үлэлээри бири кэтээн көрдүм. Дьиктитэ диэн, сахалыы сангарар эрэ оҕо, ыччат үчүгэйдик уруһуйдуур, иистэнэр, уһанар, айар, онгорор буолар эбит. Кэнники сылларга анаан-миннэн каадыр боппуруһунан дьарыгырабын. Хамсык иннинэ түөрт аҕаар сыл иһигэр колледжтар 286 устудьуоннарын үөрэттибит. Отуттуу оҕону ытан үөрэттэрэллэр. Нэдиэлэбэ икки паара буор босхо үөрэппиппит. Ол оҥолорбут ким эрэ көмүсчүт, ким эрэ муосчүт, ким

эрэ уруһуйдуу салааларыттан кэлэллэр. Кэтээн көрөрбүнэн, тохсус кылаас кэннэ колледжга киирбит оҥолоро наһаа мэниктэр, өйдөрө-санаалара өссө да ситэ, уһукта илик буолар. Оннук оҥолору кытта хайаан даҕаны уу сахалыы сэхэргэһэбит, арааһы эргитэн кэпсэтэбит.

– **Тыйы, оҥолоргутун олус бэрт ньыманан үөрэтэр, уһуйар эбикки.**

– Манньк эрэ гынан оҥолорго сахалыы тыыны киллэрэбит, өйдөрүн-санааларын сааһылыбыт. Бу колледж оҥолоро миэхэ үс аҕаар сыл дьарыктаммыттар. Дьарык бүтэһигэр оҥолорбут сирэйдиин-харахтыын тосту уларыян, дьоһун дьон буолаллар. Дириэктэрдэрэ оҥолорун кэтээн көрөн баран: “Дьэ, чахчы, оҥолорбут эһиги дьарыккыт кэннэ тосту уларыян хаалаллар, боччумураллар, дьоһунналар”, – диир. Ол аата, биһигини кытта уу сахалыы сэхэргэһэн, бу оҥолор өйдөрүн-төйдөрүн туталлар, уһуну-киэнги толкуйдуур, анаарар буолаллар. Ол эрэ кэнниттэн кинилэри туойунан онгоруу маастарыстыбатыгар, сатабылыгар уһуйабыт. Дьэ, чахчы, өйүн-санаатын бүтүннүү ууран, ис сүрэбиттэн ылларан туран дьарыгырбыт үөрэҕи ыччат ылынар. Кэнники бэйэтэ маастар да буолуон сөп.

– **Улахан дьонго эмиз маастар-кылаастары ытабыт дуу?**

– Биһиги үзбек маастарыты туойунан онгоруу маастарыстыбатыгар кими баҕарар уһуйуон сөп. Ол иһин оҥолорго туттар ньымабытынан кэлбит дьону-сэргэни кытта бастаан уу сахалыы сэхэргэһэбит, оһуордар, харысхаллар ис суолталарын кэпсибит, үөрэтэбит. Ол кэннэ маастарыт, кинилэри туой кистэлэнгэр киллэрэн, туойунан сатаан туттуу сатабылыгар уһуйар. Сөбүлээбит дьон хаста даҕаны кэлэн дьарыктаныахтарын, үөрэниэхтэрин сөп.

Чороон – үйэлэргэ хаалыахтаах

– **Дьэ, чахчы даҕаны, сатабылгытын, маастарыстыбагытын кистэлэнгэ туппакка, кэлэр көлүөнэбэ тарҕата, тиздэ сатыыр мөккүөрдээх үлэли-хамсыы сылдьар эбикки.**

– 2021 сыллаахха Путин гранын ылбытым. Ылбычча киһи кыайбат эбит. Саха сиригэр бастакы чааһынай тэрилтэ ылбыт эбиппин. Бэйэм финансист үөрэхтээх буолан, докумуонун, суотун, отчуотун кыайа туттабым. Дьэ, бу кэннэ үлүгүрдээх үлэни ыппыппыт. Чороон хас да хайысхалаах: мас чороон, керамика уонна илиинэн уруһуй чорооно. Мас чороону уһанааччылары уруккуттан билэтиибин. Афанасий Лопатин, Василий Лопатин, Василий Протопопов, Фёдор Чэзэрин уонна да атын өрөспүүбүлүкэбитигэр аатырбыт чороонньуттар бааллар. Бу дьон бары алта уоннарыттан тахсыбыт дьон. Кинилэр сатабылларын, кистэлэннэрин, билиилэрин-көрүүлэрин эдэр ыччакка хаалларар үлэ барыахтаах эбит. Бу маастардары кытта “АНО центр сохранения и развития народного ремесла “Чороон” диэн киһини тэрийбиппит. Кыттыбыт маастардары барыларын хамнастаабытым. Улуустары кэрийэ сылдьан сыһыаннаах дьонго маастар кылаас бөбөтүн ыппыппыт.

– **Чороон сахалар баар-суох өрө тутар, кизн туттар иһиппит буоллаҕа. Маастардары, уустары түмэн кинилэр сатабылларын, кистэлэннэрин ыччакка билиһиннэрбикки олус хайбабыллаах.**

– Бу үлэлиирим тухары Орто Азияны кэрийдэбим аҕай ди. Хас тиийбит сир-бигигэр тумус туттар иһиттээх буолаллар. Онтуларын туохтааҕар да өрө туталлар. Ол сылдьан кэтээн көрдөххө, төһөнөн бэйэтин иһитин өрө тутпугт норуот сайдар эбит. Биһиги чорооммутун эмиз хайдах курдук өрө тутабытый?! “Чороон мээне иһит буолбатах, ылбычча киһи манан дьарыгырбат”, – диэн Эдьий Дора этэн турар. Киэн сиригэр тэлэһийэн сырыттаха, дириг сиристээх-мутуктаах дойдуга олоҕорбутун өйдүүгүн. Дойдугун, бэл, бадараангын кытары убаастыыр буолабын. Биһиги ураты дойдулаахпыт, устуоруйалаахпыт, үгэстээхпит, култууралаахпыт, тыллаахпыт.

– **Софья Трофимовна, бириэмэ анаан сэхэргэспиккэр, кэспэппиккэр барҕа махтал. Эйигин кытары киһи күнү быһа да сэхэргэһэ олоҕуох курдук. Кэспэтибитин барытын тистэхэ, бүтүн кинигэ буолс.**

Сэхэргэстэ Туйаара СИККИЭР.

Атахпыт тымырын уопуттаах хирурга эрэниэххэ

Аныгы кэм биир үтүө өрүтүнэн киһи бэйэтэ билэн-көрөн, булан-талан элбэхтэн үчүгэйин ылан туһанар кыахтаабы буолар. Ол курдук, мэдиссиинэ да эйгэтигэр дьон үчүгэй килииньикэни, уопуттаах бырааһы булан көрдөрөр буоллулар. Ол курдук, атах тымырын эмтиир «Варикоза нет» килииньикэ Арассыыйа үрдүнэн кизэник биллэр буолла. Бэл диэтэр, манна Сахабыт сириҥ араас мунунар, хоту улуустарга тийэр, отуттан тахса сыл хирурдаабыт улахан уопуттаах быраас уонна икки тылынан айар дэгиттэр суруйааччы Анатолий СЛЕПЦОВ үлэлиир. Бүгүн кинилиин кэпсэтэбит.

ВАРИКОЗА НЕТ
сеть клиник лазерной хирургии

– Анатолий Игнатьевич, эйигин суруйааччы эрэ быһыытынан истэн билэр эһим. Манна кэлэн хирург-флебологунан үлэли сүлдьаргыҥ көрөн соһуйдум даҕаны, үөрдүм даҕаны. Сүрүн тиэмэҕэ киириэхпит иннинэ, аабааччыларбытыгар хайдах хирург уонна суруйааччы буолбуккун кылгастык билиһиннэриэххэ эрэ.

– Училище кэннэ мэдиссиинэ институтун кыһыл дьупуломунан бүтэрэн бараммын, госпитальной хирургияҕа ординатураны ааспытым. Ону бүтэриэхпиттэн уон биэс сыл устата Таатта киин балыһатын хирургиятыгар сәбиэдиссэийинэн үлэлээбитим. Ол кэмгэ кэллиэгэм, поэтесса Мария Решетникова-Арылы Дуйдаах «Араҥас Сулус» диэн айар холбоһук бөлөһөр киллэрбитэ. Кинилэри кытта Дьяангы диэки айанга сүлдьан бараммын бастакы уусуран айымньыбын суруйбутум. Оттон үлэм ыстааһынан биэнсийэҕэ тахсаат, Москубатаабы литэрэтиирэ институтугар икки сыллаах үөрэххэ барарга санаммытым. Улахан үөрэхтээх суруксут дьону кытта соботох дэриэбинэ бырааһа буһан-хатан кэлэммин, идэбэр төннүбүтүм. Хоту улуустарга хирурдаан бараммын, киин куоракка кэлэн олохсуйбутум. Урут наар бүргэс үрдүгэр сүлдьан үлэлээбит уонна айар-тутар киһи быһыытынан, аны арыый холку уонна чөкө үлэни ордорор буолбуппун өйдөөбүтүм. Онон, бу «Варикоза нет» килииньикэҕэ атах тымырын лазерынан эмтиир аныгы

ньыманы баһылаан, баҕам хоту үлэли сүлдьабын. Түүннэри аймыыр төлөпүн тыаһын, буут быстарынан сүүрэр үлэни дьэ умнан эрэбин.

– Аны, кэпсэтиибит сүрүн тиэмэтигэр киириэххэ. Эн санааҕар атах тымырын ыарыһа тоҕо наһаа элбээтэ? Хайдах сэрэтиэххэ сөбүй?

– Киһи атаҕа икки көрүҥ тымырдаах – бастакыта түгэх сытар тымыр уонна иккитэ – тири аннынаабы күөх тымырдар. Түгэх сытааччыны быччыҥ тутар буолан, варикоһунан дэбигис ыалдыбат. Оттон тири аннынаабылары туох да туппат буолан, киһи тугу гынарыттан тутулуктанар, дэбигис уунар, кэнгиир, ыалдьар. Биллэрин курдук, варикоһунан сүннүһүн дьахтар аймах ыалдьар. Ол биир үксүн оболоноругар кизлитэ (матката) хорук тымыры баттыырын кытта ситимнээх. Уонна аныгы кэмгэ компьютер иннигэр уһуннук олоруу элбээбитэ дьайар. Өссө варикоһу сэрэтии үчүгэйдик барбатыттан буолуон сөп. Дьон урут эластичнай биинтэттэн атыны билбэт этэ. Ону сыһа эринэн баран сүлдьааччы элбээбэ буолуо. Билигин компрессионнай чулку диэн баар. Көннөрү чулку курдук саныыллар даҕаны, туһата улахан. Ону ылан кэтэр ордук. Ол эрэри хаһан хайдагы кэтэри быраас эрэ быһаарар кыахтаах. Оттон олорон үлэлиир дьон кэммиттэн кэмигэр туран хамсана эбэтэр атахтарын үөһэ ууран олоро түһэллэрэ ирдэнэр.

– Варикоһу эмтэммэккэ баалатан кэбиһи туохха тиэрдэбит сөбүй?

– Бастатан туран, кэнгээбит тымырҕа хаан хааты-аланан, бөлөхсүйэн тромбаны үөскэтиэн сөп. Ол хаһан баҕарар туллан үөһэ тахсан тымыр устун барыан сөп. Иккиһинэн, эмтэммэтэх тромб иһэн тахсан тромбофлебит диэн ыары үөскээн тымыры барытын бүлөтөн кэбиһиэн сөп. Варикозтаах тымырҕа тромбофлебит түргэнник үөскүүр диэн сэрэтэбин. Үсүһүнэн, варикоз үөскээбит сиригэр кирдээх хаан баттааһына үрдээн, хорук тымыр (артерия) хаанын үтүрүйэн барар. Оттон сылтаан, тиригэ салгын тийбэккэ тири хараарыта эбэтэр язва үөскүөн сөп. Биһиги, атах тымырын бэйэбит УЗИ аппарака көрөр буоламмыт, ити ыарылары тута быһаарабыт уонна эмтэни аныыбыт. Мантан тромбофлебиттаах хас да киһини «Суһал көмө» массыынаһынан

стационарга ытан турардаахпын. Тромбофлебиты эмтэни кэннэ икки ый буолан баран биір дэ лазерынан эмтиибит.

– Эһиги атах тымырын лазерынан эмтиир ньымабыт урукку ньыматтан туох уратылаабы уонна ордуктаабы?

– Урукку ньыманан ыарыһа атаһын узига түһэрэн баран, тири аннынаабы күөх тымыр (вената) кэнгээбитин быһаараллар уонна эпэрээссийэҕэ ыталлар. Хирург ыарыһа быттыгын таһынан тириитин хайытан варикоһтаах тымырын булар уонна төрдүн быһан баран, хаалар өттүн тигэн кэбиһэр. Оттон ыалдыбыт тымырҕа синньигэс тресс угар уонна ол көмөтүнэн тымыры хоһоон ылар. Бу, биллэн турар, ыарыһаах, онон киһини бүтүннүү эбэтэр сиһинэн утутан баран оҥоһулар. Ол эбэтэр, ыарыһа балыһаҕа сытан эрэ эмтэнэр. Оттон биһиги лазерынан эмтиир ньымабытыгар анал аппарааты туһанабыт. Бу тэрил кыл курдук синньигэс сарданҕаны онгортон таһаарар. Ыалдыбыт тымыры УЗИ-нан көрөн тураммыт тымырыгар иннэни угабит уонна ол нөһүө лазер сарданҕатын ытабыт. Ыалдыбатын диэн, тымыр устун анал убаһаһы хачайдыбыт. Онон наркоз ирдэммэт. Ыарыһаха процедура кэннэ компрессионнай чулку кэтэрдэбит уонна дьэитигэр ытабыт. Урукку ньыманан эпэрээссийэ кэннэ ыарыһах сытыахтаах буоллабына, лазерынан эмтэни кэннэ төттөрүтүн биір чаас устата хаама сүлдьара ирдэнэр. Сарсыныгар «склерозант» диэн укуолу тымырыгар туруоран ситэри эмтиибит. Биір тымыры эмтииргэ күнгэ чаас аһаара – биір чаас барыан сөп.

– Манник лазерынан эмтэни киһиэхэ барытыгар барсар дуо?

– Биллэн турар, хайа баҕарар эмтэни хаачахтаах буолуон сөп. Киһи уопсай туругун, анаалыстарын көрөн, ыарыһаларын билэн баран биір дэ эмтиибит. Биһиги ньымабыт киһиэхэ барсыбат буоллабына, үгэс буолбут ньыманан эмтэнигэ ытабыт.

Ити курдук, бэриниилээх хирург уонна үс кинигэлээх, хас да улахан бириэмийэлээх суруйааччы Анатолий Слипцов кытта бэрт кылгастык кэпсэтибит. Түс бэйэм, дорубуйабын манник бырааска уонна үтүө киһиэхэ бүк эрэниэм этэ диэн санаалаах табыстым. Күндү аабааччыларбыт, киһиэхэ эмтэниэх-хитин баҕарар буоллаххытына, +7 (4112) 31-90-19 нүөмэргэ эрийэн суруйтарыҥ.

Кэпсэттэ КҮНДЭЛИ.

ИСПИСЭЛИИС СҮБЭТЭ БУЛГУЧЧУЛААХ
Төлөбүрдээх матырыйаал.

«Виктори-клиник»: МРТ-киһи 10 сыла

Аныгы мэдиссиинэҕэ ыарыһы кыайы эрдэ уонна сөпкө диагноһтыыртан быһаччы тутулуктаах. Оттон ол аныгы тэрил баар буоллабына, кыаллар. «Виктори-клиник» курдук куорат биір саамай улахан килииньикэтигэр аныгы тэрилинен сәбилэммит МРТ-киһи үлэлээбитэ быйыл 10 сылын туолар.

Бу киһи сәбиэдиссэйэ, рентгенолог-быраас, МРТ исписэлиһэ Надежда Владимировна Винокурова кэпсиір.

Диагностика:
уопут уонна билии

Ханна да суох,
ураты чинчийи

– 10 сыл анараа өттүгэр биһиги килииньикэ 1,5 төс-салаах (кыамтатын кээмэйэ) General electric пиірмэ эспир кылаастаах МРТ аппараатын ылбыппыт. Оттон ыла 10 сыл ааста. Биһиги ити кэм устата оболорго, улахан дьонго МРТ араас чинчийиитин онгортон кэлибит: мэйиигэ, ис уорганнарҕа, сүһүөххэ, төбө уонна сүннүү тымырдарыгар, таас уорганнарыгар уонна уңуохха. Биһиги киіммит сылга ортотунан 7500–8000 чинчийиини онгортон.

Саамай элбэх чинчийи мэйиигэ уонна сискэ тиксэр. Ол өйдөнөр – мэйи да, сис да ыарыһа, эчэйиһэ олус элбэх. Бу чинчийи барыта киһиэхэ туох да куттала, ыарыһа суох оҥоһулар.

Биһиги ураты, ханна да оҥоһуллубат МРТ-чинчийи онгортон буолбуппун хас да сыл буолла. Ол – «Тотал боди» диэн киһи этин-сиһин барытын чинчийи. Биір сеанс иһигэр МРТ ньыматынан туох-баар уорганнары, ону кытта, иһири, ньиэрбэни, тири аннынаабы сыаны, лимфатическай узеллары – быһата, этин-сиһини «сымнаһас өттүн» (мягкие ткани) барытын хаһар саамай наадалаах чинчийи бырагырааматын талбыппыт. Эти-сиһи бүтүннүү чинчийи номнуо 1600 тэҥнэстэ. Бу чинчийиини ордук түүн онгортон табыгастаах. Бүгүн оннук диагностикаҕа лаппа уопутурдубут уонна онон киһи туттабыт. Соробор, киһи туга да ыалдыбат да кэмигэр, этин-сиһин барытын бэрэбиэркэлээн, кыра даҕаны уларыһы саҕаланан эррин көрөн, булан, эмтээн саҕалаан, ыарыһабы быһыһаах сөп.

Ол эрэри, дьон үксэ ыалды сүлдьан эбэтэр ыарыһын баалатан баран биір дэ көрдөрө кэлэр. Онон бэйэ дорубуйатыгар эпипэтинэстээхтик сыһаннаһар туһунан санатан туран, биһиэхэ кэлэн көрдөрөгө ыңырабыт.

Төл.: 32-80-80
8-924-593-80-80
Лермонтов уул., 25/2а дьэитэ

Лицензия № ЛО-14-01-002565 от 22 июля 2019 года

Облачное хранилище медицинских исследований

CLOMED

Отличная замена традиционным способом хранения медицинских "снимков"

Забудьте о старых способах хранения

Легко обменивайтесь файлами со своим врачом

Скачивайте файлы с CLOMED

CLOMED облако – саҕа өһө

Бүгүҥү туругунан биһиги киіммит ханна да суох өһөҥү олоххо киллэрдэ. Билигин ханник да флешкэ, диискэ, пүлүөҥкэ наадата суох. Чинчийи түмүгэ төрүт куттала суох сиргэ хараллар – «облакоҕа». Ону хаһан баҕарар төлөпүөҥнэ, көмпүүтэргэ көрүүххэ, хачайдаан ылыахха уонна атын хайа баҕарар исписэлиһкэ, атын куоракка даҕаны ытыахха сөп.

CLOMED облакоҕа чинчийи түмүгүн барытын ылыахха уонна харайаахха сөп.

• CLOMED облако – файллари урукку курдук харайыһы солбуйар бэртээхэй ньыма. Облаконы атын исписэлиһтэр көрөллөр-истэллэр. Төрүт куттала суох, алдыһа-кээһэниэ диэн долгуйбаккын. Дааннайдары көмпүүтэр «жесткай диискэтигэр» угар эбэтэр атын тэрили туһана сатыыр наадата суох.

CLOMED снимоктары, диискэлэри, флешкалары туһанардааҕар үчүгэй өрүтэ элбэх:

• Флеш-накопители (манна дааннайдар сүтэн хаалыахтарын сөп) туһана сатыыр наадата суох.

• Иккиһинэн, облакоҕа харайар сир файллари-нан судургутук атаһаһар кыабы биэрэр. Бырааска бэйэбит сикэтитин (ссылкабытын) ыттаххытына, киһи файл ис хоһоонун киірэн билиэн сөп. Киһи ол дааннайдары бэйэтин көмпүүтэригэр хачайды сатаабат, смартфон эбэтэр планшет баар буолла да, сөп. Эһиги снимоктарытын барытын киірэн көрүөҕэ.

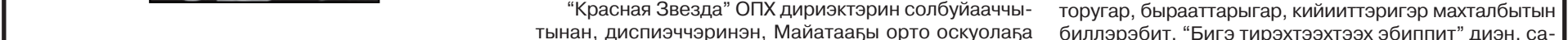
• Үсүһүнэн, ханна да сырыттаргын (үлэбэр эбэтэр суолга), файллариҥ эн туттар тэрилгэр «синхронизацияланан», хаһан баҕарар арыллан, туттуллан барар кыахтаахтар.

• Төрдүһүнэн, эн туох баар снимоккын көмпүүтэргэ хачайдаан ылыаххын син.

ИСПИСЭЛИИС СҮБЭТЭ БУЛГУЧЧУЛААХ
Төлөбүрдээх матырыйаал.

Ытык-мааны кэргэним Илья Прокопьевич Бугаев сырдык кэриэнигэр

үс сүл сулууспалаан, 1968 сүлгә кәлбитә. Кәргәнә үерәбин ЯФКТ бүтәрән. Майтатабы Госбаанга кийииттәрә, урукку хомсомуоллара, бииргә үерәммит ободорбүт кәдизгәдәрбит кәмәләспүттәрә. Оңу

78 саарыгэр чарахан нарынтан күн сириттэн үлэлээбитэ. Хорообут сельсоветыгар судаарыстыба тарилталарыгар сыраласпытá Комдрагмекка үлэлииним ис санаатын суруйан хаалларбытын чиэстээхтик салгыахдыт. Олус сүөгүттүбүт, саныныбыт

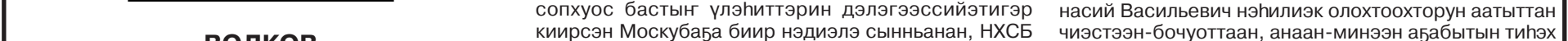
Илья Бугаев 1945 сүл ыям ыйын 3 күнүгэр Буга-эспэдиитэрдээн, улууска аан бастакынан хоту ыраах өртөр дьыа көргөһүө сээмэй кыра, элтин үөл бөһөн сиргэ таас оркуола түтүтүгэр, бастакы интерниэт

Бэйэтэ этэринии, үөһэ-аллара тахсыылаах, эриир-

Хорообукка төрөөбүт алааһын буора сымнаҕас тэллэх, сылаас суорҕан буоллун. Быраһаай.

Аҗабыт, эһэбит, хос эһэбит Волков Моисей Гаврильевич сырдык кэриэһигэр

1999 сыллаахха биһиэхэ чугааан, улахан кыыстара Валентинаба. Баишевтар дьиз кэргэннэригэр Чүрүп-

85 сааһыгар сылдьан күн сириттэн күрэммитэ 40

Абабыт 1939 сýллаахха сэтíньнè 22 кýнүгэр Бүлүү улууһун Тобус нэрийдэгэр Свeрдлов (Айлан)

Оскуоланы бүтэрэн холкуос-сопхуос кытаанах үлэтигэр оройунан түспүтэ. Ити үлэлиир кэмнэ-ригэр хомсомуол сэкирэтээринэн талыллан, эдэр ычаты сомоолоонунга күүскэ ылсыбыта. Биригэ-дьиir көмөлөһөөччүттэн сабалаан биригэдьиir- тынан, сопхуос үлэтигэр оробуочайтан сабалаан, салайар үлэҕэ таһаарыылаахтык үлэлээбитинэн киэн туттабыт.

Ийэбит Матрена Капитоновналыын 59 сыл бииргэ олорон, 1969 сыллаахха Балабаччыга көмүс уйа- быраһаай, тапталаах аҕабыт Моисей Гаврильевич.

Кыргытара Валентина, Людмила, уола Гавриил.

Ийэбит Матрена Капитоновнаһын 59 сыл бииргэ олон, 1969 сыллаахха Балаҕаччыга көмүс уйа-

Дьоммут олохторун үс оболоро, сэттэ сиэн
оҕо, элбэх хос сиэн салгыыбыт. Быдан дьылларга
быраһаай, тапталлаах аҕабыт Моисей Гаврильевич.

Өрүү сүрэхпитигэр баар буолуон

ИВАНОВ
АЛЕКСАНДР НИКОЛАЕВИЧ

1965 с. бэс ыйын 24 күнүгэр Сунтаар оройуонун Той-бохой нэһилиэгэр учууталлар Николай Григорьевич уонна Нюрбина Петровна Ивановтар дьиэ кэргэннэ-ригэр төрдүс оронон төрөөбүтэ.

1-кы кылааска Уус Алдан оройуонун Курбунах орто интэринээт-оскуолатыгар үөрэнэ кирибитэ. Саша оҕо сааһыттан элбэҥи ааҕара, билэрэ, үөрэбэр мэлдьи бастыгнар кэккэлэригэр сылдьара.

Орто оскуоланы 1982 сыллаахха төрөөбүт Той-бохойугар бүтэрбитэ уонна үөрэммит оскуолатыгар үлэлээн киирэн барбыта.

1984–1989 сс. СГУ историко-филологической факультет исторической отделениетыгар үөрэммитэ. Устудьуоннуур сылларыгар уопсастыбаннай үлэбэ көхтөөхтүк кытара.

Устуоруйа учууталын идэтин баһылаан, 1989–1992 сс. Орджоникидзевской оройуон Ой орто оскуола-тыгар учууталлаабыта.

1992–2000 сс. Саха Өрөспүүбүлүкэтин Култуу-ратын министиэристибэтигэр, Дьокуускай куорат дьаһалтатыгар уонна Үөрэх министиэристибэ-тигэр эппиэттээх дуоһунастарга ситиһиилээхтик үлэлээбитэ.

2000 сылтан олобун тиһэх күннэригэр диэри эбии үөрэхтээһин тэрилтэтигэр хаһаайыстыбаннай ди-риэктэринэн үлэлээбитэ.

Александр, устуорук идэлээх буолан, төрөөбүт дойдутун устуоруйатын, литэрэтиирэтин, саха төрүт үгэстэрин сэнээрэрэ, өрө тутара. Сайын аайы дьыэ-нэн сахалыы таннан-симэнэн ыһахтыыллара. Оҕо сылдьан көнгүл тустуунан дьарыктана сылдьыбыт буолан, Саша тустуу улахан сүгүрүйээччитэ этэ.

Төрөөбүт тылын толору баһылаабыт буолан, араас тиэмэбэ ахтыы суруйара. Хас да дьонуннаах кинигэни хомуйан таһаартарбыта, эрдээксийэлээ-битэ. Бэйэтин дьыэ кэргэнин, оҕо сааһын, олобун аргыстарын туһунан истинг-иһирэх тыллардаах дьобус кинигэни суруйан, чугас дьонун, табаарыстарын киэн сэнээриитин ылбыта. Саша суруйбутун аахпыт дьон бары кини айылбаттан суруйар талааннаабын бэли-этии көрбүттэрэ.

Төрөппүттэрин утумнаан дьыалабыай суругу-бичиги сатабыллаахтык толорон, элбэх дойоругар көмөлөспүтэ. Олус үчүгэй буочардааба, уруһуйдуура. Тарбабар талааннаах мындыр киһи этэ.

Саша киэн эрудициялааба, баай фантазиялааба, киһини тардар кэрэ кэпсээннээбэ, киһи болбомтотун бэйэтигэр тардар ураты уйулҕалааба. Кырдыаҕаһы кытта кырдыаһас, оҕону кытта оҕо буолар уратылааба. Бэйэтигэр аҕа саастаах дьону олус убаастыыра. Дьон туһунан куһаҕаннык сангарбата, төһө да хо-мойбут түгэннэрдээбин иһин, мэлдьи аан бастаан киһи үчүгэй өрүтүн чорботон бэлиэтиирэ. Албын-ныры-сымыйалыыры сөбүлээбэтэ, akkaастыыры сатаабат элэккэй, сайаһас майгылааба. Кыраттан да үөрүннээнэ, дьон ситиһииттэн тэбис-тэнгэ үөрсэрэ.

Дьингнээх саха эр бэрдэ буолан, айылҕаба сыл-дьарын, бултуурун, сир астыырын сөбүлүүрэ. Бы-лырыын Чурапчыга эдьиийдэригэр тийиэн, астына дьэдьээннэн кэлбиттэрэ, үгэстэринэн, чугас дьон-норугар бэрситэлээн үөрдүбүттэрэ. Булт абылангар ылларан, улахан убайыгар – Орто Халымаба, тастын быраатыныын Эдьигээн улуугар тийэ бултуу бара сылдьыбыта. Кыра убайыныын, дойотторунун кэтэх учаастагар улахан гараас тутан дьэндэппиттэрэ, дьыэ туттаары бырайыак онгортон бэлэмнээбитэ.

Александр элбэх дойордооҕо, олус аймаҕымсаба. Сунтаарга, Чурапчыга олорор аймахтарын ситим-ниир, бииргэ түмэр туттаах киһилэрэ этэ. Бииргэ төрөөбүттэригэр эрэллээх эркин, баар-суох дурдала-ра-хахалара этэ. Сиэн бырааттара, балыстара олус истинник саныыр убайдара, таайдара.

Ийэтинэн аймахтарыгар Саша улахан өгөлөөх: эһэлэрэ Кардашевская Петр Николаевич 1941 с. Аҕа дойду Улуу сэриитигэр бастакы хомуурга түбөһөн,

уоттаах сэриигэ хорсуннук кыргыһа сылдьан сураба суох сүппүт аатырбытын Александр дьаныһан туран, дойду араас куоратын архыыптарын, матырыйаалла-рын көтөбөн, суруйсан үлэлээбитэ түмүктээх буолбу-та. Ол курдук, эһэтэ ыараханлык бааһыран Казахстан госпиталыгар эмтэнэ сытан сырдык тыына быстан, көмүс уңуоба онно кистэммитин кэллиэгэтэ Петр Акимов көмөтүнэн булан ылбыта. Эһэтин уңуобар баран, төрөөбүт Чурапчытын буорун илдьэн ууар баба санаалааба.

Александр ситэ олорботох олобун салгыыр уол-лаах, икки кыыстаах. Кэргэнэ Варвара Ивановна – Ис дьыала министиэристибэтин бэтэрээнэ. Дьыэ кэргэнгэ эрэллээх кэргэн, тапталлаах аҕа, күндү күтүөт этэ.

Александр Николаевич өр сыллаах үлэтэ сөпкө сыаналанан, манньк наҕараадалардаах:

– Саха Өрөспүүбүлүкэтин үөрэбириитин туйгуна;
– Арасыйа Федерациятын Үөрэбириитин уонна наукаба министиэристибэтин Бочуоттаах кыраама-тата;

– Арасыйа Федерациятын үлэтин бэтэрээнэ.
Мань таһынан энкилэ суох бэриниилээх үлэтин, олоххо актыыбынай позициятын туоһулуур элбэх Махтал суруктаах, кырааматалаах.

Инникигэ элбэх былааннааба. Туолбатах баба санааларын таптыыр кэргэнэ, кэнчээри кэскилэ – оҕолоро, чугас дьоно олоххо киллэриэхтэрэ. Саша туһунан үчүгэй, сырдык, ыраас эрэ өйдөбүл биһигини кытта хаалыаба.

Ыарахан кэммитигэр күүс-көмө, өйөбүл бу-олбут бар дьоммутугар, Александр Николаевич бииргэ төрөөбүттэригэр, кылааһынныктарыгар, табаарыстарыгар, кэллигэлэригэр, аймахтарбы-тыгар, ыкса ыалларбытыгар, бииргэ төрөөбүттэрин кылааһынныктарыгар, дойотторугар, кэргэнэ Вар-вара кылааһынныктарыгар, бииргэ устудьуоннаа-быт табаарыстарыгар, кэллигэлэригэр, ийэ кынна Мария Никоновна кылааһынныктарыгар, Бороҕон түөлбэтин олохтоохторугар, ыкса ыалларбытыгар, аймахтарбытыгар, Уус Алдан бэтэрээн спортсменна-рыгар истинг махталбытын тиэрдэбит. Барыгытыгар доруобуйаны, үтүөнү баҕарабыт.

Күндү кэргэним, аҕабыт, бырааппыт Александр Николаевич сырдык олобун туһунан кинигэ бэлэм-ниирбигигэр хаартыскабытын уонна ахтыгытын ыытаргытыгар көрдөһөбүт. Манньк **э/п variv71@mail.ru, с.т. 89142683872** күүтэбит.

Кэргэнэ, оҕолоро,
бииргэ төрөөбүттэрэ.

Холобур буолар олобу олорон ааста

2024 с. кулун тутар 7 күнүгэр улаханлык ытык-тыыр, сүгүрүйэр, Саха сирэ барыта киэн туттар Далбар хотуна, Саха АССР үтүөлээх учуутала, РСФСР норуотун үөрэбириитин туйгуна, Арасыйа Федера-циятын Бочуот оордьанын кавалера уонна “Граждан-ская килбиэн” бэлиэлээх, Боруулаах нэһилиэгин, Верхоянской куорат, Дьаангы улуунун бочуоттаах олохтооҕо, тыыл, үлэ бэтэрээнэ, улуустаабы кыраайы үөрэтэр “Тымныы чыпчаала” түмэл тэрийээччитэ

КИРИЛЛИНА
ВАРВАРА ЗАХАРОВНА

93 сааһыгар Дьокуускай куоракка ыарахан ыарыыттан күн сириттэн букатыннаахтык барда.

Варвара Захаровна 1931 сыллаахха балаҕан ыйын 25 күнүгэр Бүлүү улуунун II Күүлэт нэһилиэгэр төрөөбүтэ. 1950 сыллаахха Бүлүү педучилищетын бүтэрэн баран, эдэркээн 19 сааһыгар, төрөөбүт төрүт буоруттан арахсан, Таастаах Дьаангы сиригэр дьылбатын түстээбитэ, Дьаангыны иккис төрөөбүт дойдутунан аахпыта. Учуутал үлэтин Варвара Заха-

ровна Боруулаах оскуолатыттан саҕалаабыта, онно – 17 сыл, онтон Верхоянской орто оскуолатыгар 23 сыл ситиһиилээхтик үлэлээбитэ. Ол курдук учуутал сыралаах үлэтигэр биология, химия биридимизт-тэрин үөрэппитэ, итиннэ барыта олобун 40 сылын анаабыта. Варвара Захаровна Боруулаах оскуола-тыгар үлэлии сылдьан, олох эдэр сааһыгар, түмэл диэн олоххо улахан суолталаабын өйдөөн, былыргы дьон туттубут сэптэрин-сэбиргэллэрин хомуйан Боруулаах түмэлин маннайгы акылаатын түһэрбитэ. Онтон Верхоянской орто оскуолатыгар үлэлии сыл-дьан, оскуолаба кыраайы үөрэтэр кыракый муннугу ылан, үөрэнээччилэри, учууталлары көбүлээн оску-ола түмэлин эспэнээтинэн байыппытынан барбыта. Ити сылларга кыраайы үөрэтэргэ оҕолору уһуйан, Дьаангы устун похуоттарга сырытыннарбыта. Итинник сырыларга элбэҥи билэн-көрөн, араас эспэнээ-ти булан кэллэлэрэ. Кэнникинэн булбут маллара кэнгээн, 1976 с. оскуола түмэлигэр кубулуйбута. 1990 сыллаахха ити түмэл пуондатыгар олобуран, Верхоянской куоракка улуустаабы кыраайы үөрэтэр “Тымныы чыпчаала” диэн ааттанан, үлэтинэн-хамнаһынан, баай пуондатынан өрөспүүбүлүкэбэ уонна Арасыйаба биллэр тэрилтэ буолбута. 1997, 1999 сылларга II, III Красноярскайдаабы түмэл би-енналарыгар ситиһиилээхтик кыттыбыттара. III Биеннале түмүгүнэн биһиги түмэлбит гранынан наҕараадаланан, 2000 сылга Штутгарт куоракка (Германияба) РФ түмэллэрин “Сибирь не так холодна” диэн быыстапкаларыгар кыттыбыттара. Онон биһиги түмэлбитин өрөспүүбүлүкэбэ, Арасыйаба эрэ бу-олбакка, омук сиригэр эмиэ билбиттэрэ. Варвара Захаровна салайытынан хас да буклеты, Дьаангы устуоруйатын туһунан олус дириң ис хоһоонноох дьобун кинигэлэри бэчээттээн таһаарбыттара. Вар-вара Захаровна тэрийбит түмэлэ Үөһээ Дьаангы оройуонун култуурунай, духуобунай олобор эрэ буолбакка, бүтүн Саха сиригэр суолтата олус ула-хан. Ааспыт олобу, устуоруйаны баай ис хоһоонноох

эспэнээттэр материальной култуура буолан дьону үөрэтэ, кэпсиити тураллар. Варвара Захаровна бу түмэл арыллыабыттан ыла 27 сыл устата тэрийээч-чи, салайааччы-дириэктэр быһытынан билиитин-көрүүтүн, күүһүн-уобун куорат сайдарын, тупсарын туһугар анаабытын Дьаангы дьоно куруук махталынан ахталлар. Ол да иһин олохтоохтор бары биир санааба кэлэн, үтүө дьыала үйэтитилилээхтээх диэн, Дьаангы оройуонун дьокутааттарын Сэбиэтин быһаарытынан (108-4 №-дээх) кини аатын төрүттээбит түмэлигэр 2019 сыллаахха ингэрбиттэрэ. Варвара Захаровна, олобун бүтэһик сылларыгар Дьокуускайга да оло-дор, таптыыр Дьаангытын, Верхоянской куоратын кытары сибээһин быспатаба. Аата ингэриллибитин холкутук, дьонуннаахтык истибитэ, бар дьонугар мах-талын эппитэ. Улуус, Верхоянской куорат олохтоохто-ругар элбэх үтүөнү онгорбут, ыраас майгылаах, киэн дэлэгэй дууһалаах, энтузиаст, саха биир уһулуччулаах үлэһит дьахтара, олобун бүтүннүүтүн уопсастыбаннай үлэбэ анаабыт, оҕо-кутун туппут убаастабыллаах учуутал, ыраас суобастаах, нарын амарах сүрэхтээх тапталлаах ийэ, эйэбэс эбэ, аан дойдуга аатырбыт-сурабырбыт кыраайы үөрэтэр “Тымныы чыпчаала” улуустаабы түмэл тэрийээччитэ Варвара Захаровна Кириллина баай ис хоһоонноох олобу олорон ааста. Кини олоххо, үлэбэ сыһыана үйэлэргэ сырдык суол-дьут буолара саарбаба суох. 67 сыл устата үлэни өрө тутан, ситиһиилээхтик, айымньылаахтык үлэлээн бар дьонун ытыктабылын, убаастабылын ылабын ылбыт, сүгүрүйэр сүдү киһибит сырдык аата умнуллоо суоҕа.

Быдан дьылларга быраһаай.

В.З. Кириллина аатынан
оройуоннаабы кыраайы үөрэтэр
“Тымныы чыпчаала”
түмэл үлэһиттэрэ.

Күндү киhibит туһунан сырдык өйдөбүл умнуллоо суоҕа...

2024 сыл олунньу 2 күнүгэр кэргэним, оболорум ийэтэ

**КОРОТОВА
МАТРЕНА МИХАЙЛОВНА**

соһуччу бу олохтон барда...

Мотя Уус Алдан оройуонун Курбуһах нэһилиэгин Уус Күөлэ бөһүөлэгэр 1953 сыллаахха атырдьах ыйын 8 күнүгэр иис идэтигэр оболору уһуйар үтүкэннээх киһи Ульяна Васильевна Пестрякова уонна Аба дойдуга Улуу сэриитин бэтэрээнэ Михаил Петрович Решетников дьиэ кэргэннэригэр иккис кыыһынан күн сириҥ көрбүтэ.

Оскуоланы бүтэрэн баран, олохтоох балыыһаҕа сиэстэрэлээбитэ. 1975 сыллаахха ыал буолбуппут, Мичил уонна Сардаана диэн оболордоммуппут. Курбуһах интэринээт-оскуолатыгар, Нам Үөдэйигэр, Бүлүү Дьөккөнүгэр, Сунтаар Тойбохойугар эмиз интэринээт-оскуолаҕа, оҕо дьиэтигэр, Дьокуускай Хатаһыгар сабыылаах оскуолаҕа үлэлээбиппит. Матрена Михайловна барыга бары дьобурдаах буолан, ханнык да үлэттэн толлон турбат хоһуун үлэһит, хайа

бабарар кэлэктиипкэ бэйэ киһитэ буолан, уопасты-баннай тэрээһиннэргэ көхтөөхтүк кыттар. Бииргэ үлэлээбит дьоно кинини дириҥник ытыктыыллара, истинник сөбүлүүллэрэ. Бэртээхэй асчыт уонна иистэнньэн, эйэбэс, ыалдытымсах хаһаайка этэ. Үүнээйи арааһын үүннэрэрэ, дьүөгэлэрин кытта айылбаҕа сынньанарын, сир астыырын сөбүлүүрө. Дьиэбит мэлдьи ыалдыттардаах буолара, устудьуон аймактарбыт ололорлоро, хонолоро-өрүүллэрэ. Биһиги аҕабыт Пётр Павловичы ыарахан ыарыыга ыллара сыттабына, бүтэһигэр диэри көрбүтэ-харайбыта. Кинини билэр дьонго Матрена Михайловна бэйэтин туһунан сырдык, ыраас өйдөбүлү хаалларан барда. Өрүү өйдүү-саныы сылдыахпыт...

Күндү таптыыр киһибитин тигэх суолугар атаарарга күүс-көмө буолбут, кутурбан тылларын тиэрдибит бары аймактарбытыгар, араас кэмгэ бииргэ үлэли, алтыһа сылдыбыт дьоммутугар махталбытын тиэр-дэбит.

**Кэргэнэ Владислав Коротов,
Дьокуускайтан, Сунтаартан аймактара.**

Сир ийэ биһигэр бигэнэн,
Күн күбэй ийэбит, нухарый,
Айылба илгэлээх тыынынан
Үйэ-саас биһиэхэ мичилий...

Баар үтүө, үчүгэй барыта
Эн өйдөөх хараххар көстөрө,
Төгүрүк бу сирбит кэрэтэ
Эн намыын саҕабар саһара...

Сайа.

Күн күбэй ийэбит, таптыыр күндү киһибит, маама-быт соһуччу биһигиттэн барбытыттан куппут-сүрбүт көтөн туран, аһыбыт-хомолтобут мунгура суобун биллэрэбит. Ийэбит барахсан саамай эйэбэс, саамай үөрүнньэн, ханнык да ыарахаттартан куттаммат, олобун тухары биһиги эрэ үчүгэй, дьоллоох буоларбыт туһугар кыһанара. Мин бастыҥ доборум, олох устун санаабын, олобум быһыытын өйдүүр-өйүүр, мэлдьи күүс-көмө, өйбүл буолар киһим... Дыҥ са-халы муударай, ол гынан баран саҕа олох хаамы-тынан сайдыылаах, түргэн, сытыы толкуйдаах эн эрэ этинг. Эн күлэ-үөрэ сылдыар мөссүөнүг ололорбут

тухары биһиги сүрэхпитигэр хаалыаҕа. Эйиэхэ мах-талбыт уонна тапталбыт мунгура суох.

Оболорунг Мичил, Сардаана.

Күндү эдьийбит Матрена күн сириттэн соһуччу баран, барыбыт сүрэхпитин аймаата.

Бу ыарахан күннэрбитигэр көмө-тирэх буолбут аймактарбытыгар, дьүөгэлэригэр, бииргэ үөрэммит кылааһын оболоругар махтанабыт.

Эдьийбитин тигэх суолугар атаара кэлбиттэр бары Матрена Михайловна дьонго барытыгар эйэбэс, аһыныгас майгылаабын, миньигэс астаах хаһаайкатын, күүстээх санаалаабын ахтан-санаан аастылар.

Эдьийбит барахсан, кырдык, оннук киһи этэ...

Эн оболуу үөрүнньэн, өрүү үгүс кэпсээннээх, итии чэйдээх, дэлэй астаах, кыра сиэн оболору куруук тапты, хайгы сылдыар майгыгын умнуохпут суоҕа.

Эйигин куруук сылаас сүрэхпитинэн ахта-саныы сылдыахпыт.

**Эдьийинг Лидия Окомова, балтыларын Пе-
лагей Васильева, Галина Олесова, Валентина
Дорофеева, быраатың Михаил Решетников
дьиэ кэргэннэрэ, оболоро, сиэннэрэ.**

**Кини туһунан тигэх ахтыы умнуллуннабына, ол
киһи букатыннаахтык бу олохтон барар.**

Дириҥник ытыктыыр, таптыыр эдьийбит Мат-рена Михайловна сырдык, үтүө санаалаах, олус чизһинэй киһи этэ.

Кини суох буолбутун туһунан хомолтолоох сурабы билигин да итэбэйбэппин. Кини курдук соһуччу олохтон барбыт киһи букатыннаахтык өлбөт, биһиги сүрэхпитигэр, өйбүтүгэр-санаабытыгар өрүү баар буолуо дии саныбын. Кинини хаһан да умнуохпут суоҕа.

Эдьийбит соһумардык барбыта биһиэхэ барыбы-тыгар киһи олоҕо хайдах курдук кэбирэбин көрдөрөр, онон бу Орто дойдуга баар кэммитигэр чугас дьом-мутугар төһө кыалларынан тапталбытын этэ, тигэрдэ турарбыт сатанар. Эдьийбитин мэлдьи суохтуохпут, курутуйа ахтыахпыт...

Сиэн балта Дия Дорофеева.

Күндү киһибитин суохтуубут, ахтабыт, саныыбыт

Күндүтүк саныыр тап-таллаах аҕабыт, эһэбит, хос эһэбит, тыыл, үлэ бэтэрэ-энэ, Саха Өрөспүүбүлүкэтин, Бүлүү улуунун, Бөкчөҥөө нэһилиэгин бочуоттаах олох-тооҕо, РФ Суруналыыста-рын сойууһун уонна Саха сириҥ Литератордарын ас-социациатын чилиэнэ, Саха Өрөспүүбүлүкэтин култуу-ратын туйгуна, "Саха омук иннигэр аарыма үтүөлэрин иһин" бэлиэлээх, норуот ырыаһыта, бэйиэт, мэлэдьиис, хо-муньуус, Бөтүҥ нэһилиэгин ытык олохтооҕо

**ИВАНОВ
КИМ ИВАНОВИЧ**

90 сааһыгар күн сириттэн букатынна-ахтык барбыта бу дьыл кулун тутар 9 күнүгэр биир сылын туолла.

Ким Иванович-Чингнээҥи Бүлүү улуунун Бөкчөҥөө нэһилиэгин Бөтүҥ сэлэиэннэтигэр 1932 сыллаахха от ыйын 12 күнүгэр күн сириҥ көрбүтэ.

1939 сыллаахха биир көстөөх Акы оскуолатыгар маннайгы кылааска үөрэнэ кирибитэ. Күн айыы сатыы сыл-дьан үөрэнэр этилэр. Үөрэбэр баҕа-лаах, дьобурдаах буолан, үчүгэйдик үөрэммитэ.

1946 сыллаахха Бөтүҥ 7 кылаа-стаах оскуолатыгар үөрэнэ сылдьан, Геннадий Семёнович Донской хас да сыл тэрийэн, салайан үлэлэппит "Ыллык" диэн литэрэтиирэ куруһуогар кыттан, хоһоон айар абыллар ыл-ларбыта. Онтон ылата хоһоонноро, публициката, ыстатыйалара, атын да суруйуулары ситимин быспакка оройуонун, улуунун, өрөспүүбүлүкэтин хаһыаттарыгар тахсаллара. Ааҕааччы киэн сэнээриитин ыла.

1951 сыллаахха төрөөбүт Бөтүҥэр ааҕар балаҕан сэбиэдиссэинэн үлэтин саҕалаабыта. Онтон ыла сүүрбэттэн тахса сыл олохтоох, дьобурдаах киэн актыыпка тирэбирэн, култуура эй-

гэтигэр айымньылаахтык үлэлээбитэ. «Ньургун Бо-отур» олонхону барытын, Т.Сметанин «Лоокуут уонна Ньургунун» дырааматын, Суорун Омоллоон «Күкүр Ууһун», С.Ефремов «Ини-би-итин», А.Софронов «Таптал», М.Эверстова «Күөрэгэйин» ситиһиилээхтик толорон, дьон биһирэбилин ылбытта-ра. Элбэх дьон кыттыылаах тэрээһиннээх кэнсиэрдэр буолаллара.

Ким Иванович-Чингнээҥи оҕо сааһыттан ылларбыта оһуокай этэ. Аан маннай 1945 сыллаахха алтыс кылааска үөрэнэ сылдьан "17 комсо-молец" холкуос ыһаҕар, Хомустаахха, оһуокай этэн чоргутуун ахтан-сана-ан ааһааччы... Бүлүү улуунугар оһуокай сайдарын туһугар элбэх сыратын биэрбитэ. Өрөспүүбүлүкэ биллэр оһуокай этээчилэриттэн биридэстэрэ этэ. «Норуот ырыаһыта», «Аан Дархан» үрдүк ааты анаабыттарыгар аҕабытын, эһэбитин дьонго-сэргэтэ үөрэ, киэн тутта көрсүбүппүт.

Аҕабыт, эһэбит барахсан төрөөбүт айылбатын олус таптыыра, сүгүрүйэрэ. Байанайдаах булчут этэ. Үлэһит үтүөтэ, 90 сааһын томточчу туолан ааһыар диэри оттоон, сылгыларын көрөн-истэн, айылҕалыын алтыһан сылдыбыта.

Олобун устата чөл олобу тутуһан, дьонуннаах чабылхай олобу олорон, биһиэхэ – оболоругар, сиэннэри-гэр – үтүө өйдөбүл, холобур буолан хааллаҕа...

Аҕабыт, эһэбит, хос эһэбит Ким Иванович-Чингнээҥи сырдык мөссүөнэ, дьонго-сэргэбэ үтүө сыһыана, сана-ата ырааһа, кэрэтэ сүрэхпитигэр, өйбүтүгэр чабылхай сулус буолан өрүү баар буолуо.

Суохтуубут, ахтабыт, саныыбыт баар-суох күндү киһибитин.

**Оболоро, сиэннэрэ, хос сиэннэрэ,
аймах-билэ дьонго.**

Чугас доборбут, ыкса табаарыспыт

**ЛИ-ФУ
АЛЕКСАНДР
СЕРГЕЕВИЧ**

Орто дойдуга олобуттан арахсыбыта кулун ту-тар 9 күнүгэр биир сылын туолла. Биһиги кинини таптаан, уба-астаан "Сааска" диэн ааттыырбыт. Биридэ бэриллибит олобун Александр Сергеевич ситиһиилээхтик уонна дьоллоохтук олорон аа-ста дии саныыбыт. Кэр-гэннэнэн, оболордонон, бытырыыс курдук "эһээ" дии-дии батыһар си-эннэр миньигэс сыттарын сыллаан, итии тапталларын билэн дьоллоноро. Үөрэбин бүтэриэбиттэн Ньурбаҕа олобун тигэх күннэригэр диэри энкилэ суох үлэлээбитэ. Ньурба улуунугар доруобуйа харыстабыла сайдыытыгар сүҥкэн улахан кылаатын киллэрбитэ. Түөрт уонтан тахса сыл устата ула-хан да, кыра да эпэрээссийэ, түүн да, күнүс да буоллун, Александр Сергеевич суох барбат этэ. Кини үрдүк профессионализма, ыарыһа-ха ураты болжомтото элбэх дьону өлөр өлүүттэн быһаабыта. Норуот барҕа махталын бэлиэтэ – "Ньурба улуунун бочуоттаах олохтооҕо", "СӨ үтүөлээх бырааһа" диэн үрдүк ааттар ингэриллибиттэрэ. Кэлэктиип олобор актыыбынайдык кыттар, көрү-нары көбүлээччи буолара, Киһи, эмчит быһыытынан кэлэктиип үрдүк убааста-былын ыла. Күндү доборбут байаа-нын тарда-тарда ыллаан доллоһутара, күлэн сатарытара билигин да иһиллэр курдук. Оттон доботторун ортоту-

гар араас тэрээһини көбүлээччи, эргэ да буоллар, эрэллээх УАЗ массыынатыгар оло-дон ханна бабарар тиэрдээччи, көрү-нары тардааччы кылаабы-най киһибит эмиз кини буолара. Доботтор түмүстэхпитинэ, эр-гийэр киин, тутаах киһи Сааска этэ. Кини баар буолла да, үөрүү-көтүү, күлүү-салыы, көр-нар, ырыа-тойук дьизэрэйэ түһэрэ. Алек-сандр Сергеевич эдэр дьонго үтүө холобур буолар олобу олорон

ааста диэн астынабыт. Төһөлөөх элбэх эдэр медиги үлэ үөрүйэбэр үөрэппитэ, баай уопуттун күннэтэ үллэстибитэ буолуой! Кэллиэгэлэрэ мэлдьи ах-та-саныы сылдыаллара, үлэлээбит отделениетыгар кини аатын биэрэн, үйэ-саас үйэтиппиттэрэ биһигини үөрдэр. Доборбут ыарахан ыарыттан өссө да олоро түспэккэ барда диэн олус хомойобут. Ыалдыа да сырыттар, ыарахан ыарыыны кытта турууласпыта биһиэхэ эмиз холобур буолар.

Биһиги, кини чугас доботторо, табаарыстара, муста түстүбүт да, Са-аскабыт туһунан ахтыбакка, санаабак-ка ааспаппыт. Күндү табаарыспытын ахтабыт, суохтуубут. Үтүкэн доборбут Александр Сергеевич тыыннаахпыт тухары хаһан да умнуохпут суоҕа...

**Табаарыстара: Егоровтар,
Михайлова Р.И., Михайловтар,
Климовтар, Арбыкиннар,
Афанасьевтар, Солтуевтар,
Тимофеевтар, Жирковтар.**

Ахтабыт, саныбыт, суохтуубут...

Тапталлаах күн күбэй ийэбит, эйэбэс эбэбит

**ИВАНОВА (ХАМАРОВА)
АНИСИЯ ГАВРИЛЬЕВНА**

ыарахан ыарыыттан Орто туруу дойдуттан букатын-наахтык барбыта кулун тутар 14 күнүгэр 40 хонугун туолар. Үөһээ Айыылар анаан ыппыт далбар хотун-нара, киһи буолан килбэйэн, саха буолан сандааран, 82 сааһын туолан баран бараахтаата...

Анисия Гаврильевна 1942 сыллаахха Үөһээ Бүлүү улуунун Ороһу нэһилиэгэр холкуостаах дьиэ кэргэнгэ күн сири 5-с оҕонор көрбүтэ. Оскуоланы

бүтэрэн баран, Үөһээ Бүлүүгэ 1960 с. судаарыстыбалыы тыйаатыр арыллыбытыгар, «үөрэнээччи артыыс» быһыытынан үлэтин саҥалаабыта. Бу тыйаатыр сабыллыбытын кэннэ, 1966 сыллаахха, Ньурбатаабы көһө сылдьар драмтыйаатырга үлэли кирибитэ уонна ханна да халбарыйбакка, бизнсийэбэ тахсыар диэри ситиһиилээхтик үлэлээбитэ. Бастаан хассыыр-контролёрунан саҥалаан баран, парикмахер сыабын сэбиэдиссэинэн аһаммыта. Күн бачаанҥа диэри Анисия Гаврильевна онгорбут париктара туһаныла сылдьалларын билигин тыйаатыр үлэһиттэрэ истинник ахталлар.

Ийэбит тапталлаах тыйаатырыгар парикмахерынан эрэ буолбакка, сыанаа артыыс быһыытынан эмиз ооннуура. Олордон дьон биһирэбилин ылбыт «Ийэ сүрэбэ» испэктээкилгэ эмээхсин оруолун ааттыахха сөп. Анисия Гаврильевна тыйаатырга үлэлиир кэмигэр «Үлэ бэтэрээнэ» мэтээлинэн, Култуура министиэристибэтин Бочуотунай кырааматаларынан, о.д.а. наҕараадалааммыта.

Күндү киһибит илиитигэр олус талааннааба: иистэнэрэ, быысыбайдыра, алмаас мозаиканан элбэи онгорбута. Бу үлэлэриттэн оҕолоругар, сиэннэригэр бэлэхтээбитэ. “Эбэбит оноруктара чугас дьонун харыстыы, араҥаччылы сылдьахтара” диэн эрэнэбит.

Ийэбит олус үчүгэй хаһаайка этэ. Сайын айы элбэх обуруот аһын, сибэки араас көрүнгүн сөбүлээн олордорго. Чааһы чааһынан обуруотугар тахсан түбүгүрэрэ. Ону таһынан миннигэстик да астыыра. Бэрэскитэ, алаадыта, бөрүөктэрэ ураты миннигэстэрэ, тотоойулар. Ону ким умнуой!

Ийэбит барахсан чугас аймахтарыгар дууһалыын ыалдьара, кыаба тийэринэн көмөлөһөрө, сүбэлиирэ-амалыыра.

Аҕабыт Саха Өрөспүүбүлүкэтин үтүөлээх артыыһа, ССРС култууратын туйгуна Дмитрий Егорович Ивановтуун 48 сыл дьоллоохтук, биригэ олорон, 3 оҕону төрөтөн үөрэхтээх, үлэһит дьон онортообуттара. Хомойуох иһин, аҕабыт бу олохтон 2010 сыллаахха ыарахан ыарыыттан күрэммитэ.

Күндү дьоммут, бизнсийэбэ тахсан баран, ийэбит дойдутугар, Ороһу нэһилиэгэр, кэлэн, үтүө-сырдык санааларынан нэһилиэк сайдытыгар сүнгэн кылааттарын киллэрбиттэрэ.

Анисия Гаврильевна нэһилиэккэ кырдыабаастар сэбиэттэрин салайбыта. Кэлэр көлүөнэ ыччаттара өбүгэлэрин мөссүөннэрин көрүөхтэрэ-истиэхтэрэ диэн, 20-чэ кырдыабаһы видеоба уһултарбыта уонна нэһилиэккэ олорон ааспыт ыаллар тустарынан 200-чэ хаартыскалаах улахан фотоальбому онгорторбута. «Күбэйэ» эбэлэр уопсастыбаннай түмсүүлэрин бири бастааһын тэрийсбитэ.

Төһө даҕаны хомойбуппут, хараастыбыппыт иһин, Айыы Тойон таһара киһини Орто дойдуга ытар уонна төттөрү ылар айылгылаах. Онон иллэһэргэ эрэ тийэбит.

Тапталлаах күндү ийэбит, эбэбит, быдан дьылларга быраһаай! Эн сырдык мөссүөнүң, үтүө санааң, тапталың биһизгэ, оҕолорго, сиэннэргэр, өйбүтүгэр-сүрэхпитигэр өрүү тыыннаах буолуоҕа!

Оҕолоро, сиэннэрэ.

Күндү киһибит сырдык кэриэһигэр

Олунньу 5 күнүгэр күндү аҕабыт, эһэбит, хос эһэбит

**ИЛЬИН
НИКОЛАЙ
ВАСИЛЬЕВИЧ**

Орто дойду олобуттан 93 ытык сааһыгар кулун тутар 16 күнүгэр букатын-наахтык барбыта 40 хонугун туолар. Ньюкулай Хаҥалас улуунун Бастааҕы Дьөлөннө нэһилиэгин Тиит Эбэ бөһүөлэгэр олобун устата төрөөбүт дойдуттан тэйбэккэ

ыал буолан оҕо төрөтөн, хос сиэн миннигэс сытын сүрэбэр ингэринэн олус үтүө дьоллоох олобу олорон ааста. Дьылба-хаан ыйытынан икки оҕолоох оҕдообо дьон оччолорго дьон көмөтүнэн холбоһон, бири уол оҕолонон, алта оҕону иитэн кэргэнинэн Анна Филипповналыын 54 сыл бэрт эйэлээхтик олорон аастылар. Алта оҕону иитэн, үөрэхтээн, ыал онгорон дьылээн-уоттаан, сиэн, хос сиэннэри ньылбэктэригэр олордон, истин тапталларын ингэрэр дьолу билэн, олус үтүөтүк сананан, дьоллонон бу Орто дойдуттан бэрт чэпчэки олохтон туораан, биһиги үтүө-мааны дьоммутугар махталбыт, тапталбыт мунгура суох. Кэлэр кэнэбэски ыччаттарыгар сырдыгы сандардан барбыттара бу чахчы үтүө быһыы. Эһэбит Ньюкулай идэтинэн электрик, механик үөрэхтээх этэ. Үлэтин олус диригник билэрэ биһиги бөһүөлэккэ чопчу биһирэнэрэ. Бири бастың электрик, араас бэйэ-

лээх массыналары өрүмүөннээн бэрт сүдүгүтүк үлэлэтэрэ. Тарбаҕар талааннаах мас ууһа кини туппут, маастардаабыт дьылэһэрэ үгүс. Холуода, араама оноруута кини илиитин иһинэн аһара. Аҕабыт булка олус байанайдааба: кус, куобах, саарба, ону таһынан, улахан булка хаста да сылдьыһан, астынан кэпсиэрэ. Хатың мастан араас бэйэлээх ытыктары, туһуттан тууяастары, сайын

окко кыраабыллары бэрт кэбэстик онгорон үгүс дьон махталын ылан ыла. Бу сатабылын барытын уолаттара түһэрэн ылан, ингэринэн аҕа бэйэлэрэ механик инженердар, булчуттар, уһанары да сатыыллар. Сайын ахсын сиэн уолаттарын батыһыннара сылдьан биригэ отторого, ол сылдьан араас ньымаба үөрэтэрэ. Кэлин сааһыран сиэн уолаттарын, кыргыттарын араас бэйэлээх мааны массыналарыгар олорсон астынара, үөрэрэ. Бу билигин бэйэм аҕам сааска үктэнэн олорон, олус үтүө Махтал, Таптал тылларын аныбын күндү-мааны дьоммор – эбэбитигэр Анна Филипповнаба, эһэбитигэр Ньюкулайга. Ис сүрэхтэн ыраас сырдык сыһыаммын, тапталбын, махталбын билинэ.

**Күндү дьоммор кийиикит
Вера Михайловна Ильина,
Тиит Эбэ, Хаҥалас.**

Уус Алдан улуунун Өнөр орто оскуолатыгар уһун сылларга алын сүһүөх кылаас учууталынан үлэлэбит бэтэрээн учуутал, “СӨ үөрэбириитин туйгуна”, “Уус Алдан улуунун, Өнөр нэһилиэгин үөрэбириитигэр киллэрбит кылаатын иһин” бэлиэлэрдээх, Өнөр нэһилиэгин бочуоттаах олохтооҕо

**АТЛАСОВА
МАРИЯ ИВАНОВНА**

97 сааһыгар ыарахан ыарыыттан олохтон туораабытынан, оҕолоругар, сиэннэригэр, аймахтарыгар дириг кутурбаммытын тиэрдэбит.

Өнөр орто оскуолатын кэлэктиибэ.

Уолбут кэриэтэ саныыр, убаастыыр сыбааппыт

**НИКИФОРОВ
ВАЛЕНТИН ИВАНОВИЧ**

ыараханнык ыалдьан Орто дойдуттан барбытынан, кэргэнэ Александра Николаевнаба, кыһа Людмилаба, кийиитэ Натальяба, уола Иванҥа, балта Елизаветаба, сиэннэригэр, аймахтарыгар дириг кутурбаммытын тиэрдэбит.

**Евдокия, Владимир Литвиновтар
Дьокуускай куораттан.**

Улаханник курутууан туран, чугас аймахпыт, өр сылларга өрөспүүбүлүкэбэ ис дьыала уорганнарыгар үлэлээбит, милииссийэ подполковнига

**ЯКОВЛЕВ
ГЕОРГИЙ ГРИГОРЬЕВИЧ**

уһун ыарахан ыарыыттан биһиги кэккэбиттэн бу дьыл кулун тутар алтыс күнүгэр туораабытынан, тапталлаах кэргэнигэр, оҕолоругар, биригэ төрөөбүттэригэр, чугас дьонугар дириг кутурбаммытын тиэрдэбит.

**Дьокуускайтан, Ньурбаттан
Афанасьевтар, Ушницкайдар,
Хаандыгаттан Поповтар.**

Күндүтүк саныыр ийэм, хотуммут, эбэбит, хос эбэбит, Аҕа дойду сэриитин бэтэрээнин оҕдообото, өр сылларга Таатта, Чурапчы улуустарын бытовой кэмбинээттэригэр үтүө суоһаһынан үлэлээбит үлэ бэтэрээнэ, Тойтоон киэн аймах ытыктыыр саҥаһа

**МАКАРОВА
АННА МИХАЙЛОВНА**

92 сааһыгар бу дьыл кулун тутар 6 күнүгэр Дьокуускай куоракка ыараханнык ыалдьан күн сири олобуттан туораабытын курутууан туран иһитиннэрэбит.

**Уола, кийииттэрэ,
сиэннэрэ, хос сиэннэрэ.**

М.К. Аммосов аатынан ХИФУ педагогической институтун преподавателэ Мария Виссарионовна Осипова тапталлаах аҕата, өр сылларга Сунтаар улуунун Тойбохойдооҕо оҕо дьыэтигэр үлэлээбит, үөрэбириити үтүөлээх үлэһитэ, РФ үөрэбириитин бочуоттаах үлэһитэ

ОСИПОВ ВИССАРИОН ПЕТРОВИЧ бу дьыл кулун тутар 10 күнүгэр 67 сааһыгар олохтон туораабытынан, уола ИПКРО тутаах үлэһитэ Осипов Семён Виссарионовичка, сиэннэригэр, аймахтарыгар дириг кутурбаммытын биллэрэбит.

**ХИФУ педагогической институтун
кэлэктиибэ.**

Ааспыт нүөмэргэ Шапошникова Валентина Павловна некрологар 1980 сыл оннугар 1984 сыл диэн көннөрөн ааҕаргытыгар көрдөһөбүт.

ТӨЛӨБҮРДЭЭХ ӨНӨ БАРЫ КӨРҮНЭ:

эбэрдэ, кэриэстэбил, ахтыы, биллэри, махтал, сүтүк биллэриитэ, угуйук, кинигэ, сурунаал атыыта.

Биһиги аадырыспыт: "Бэчээт дьыэтэ", Орджоникидзе уул., 31, 111 хос,

төл.: 34-05-03, 8-924-367-01-56

КҮӨХ ЭКРАН “САХА НД” НКИХ Кулун тутар 18–24 күннэрэ					КЫЫМ
Бэнидиэнньик 6:00 Саҥа күн 6+ 9:00 Утро Якутии 6+ 10:00 Саха Сирэ 12+ 10:15 Саха сатаабата суох 6+ 10:45 Сайдыс 6+ 11:15 Күн дэлэйэ 6+ 11:45 Репортаж 12+ 12:00 "Якутия" информационная программа 12+ 12:15 Эйгэ 6+ 13:30 "Саха Сирэ-Якутия" информационная программа 12+ 14:00 Тэтим 6+ 15:00 Уонна...12+ 16:00 Актуальное интервью 12+ 16:15 Якутск сегодня 12+ 17:00 Исторические вехи развития парламентаризма в Якутии 12+ 17:15 Урбаан 6+ 17:45 Репортаж 12+ 18:00 Саха Сирэ 12+ 18:15 "Айуу, чэ!" телесериал 12+ 18:45 Дойдум дьоно 12+ 19:00 "Якутия" информационная программа 12+ 19:15 Олох үөһүгэр 12+ 20:30 "Саха Сирэ" информационная программа 12+ 21:00 "Омоон суоллар" телесериал 16+ 21:45 Якутия в деталях 12+ 22:30 Итоги дня 12+ 23:00 Эйгэ 6+ 0:15 Олох үөһүгэр 12+ 1:30 Якутск сегодня 12+ 2:15 Саха сатаабата суох 6+ 2:45 Тэтим 6+ 3:45 Сайдыс 6+ 4:15 Документальный фильм с субтитром 12+ 5:45 Клипмейкер 6+	9:00 Утро Якутии 6+ 10:00 Саха Сирэ 12+ 10:15 Саха сатаабата суох 6+ 10:45 Сайдыс 6+ 11:15 Асчыттар 6+ 12:00 "Якутия" информационная программа 12+ 12:15 Эйгэ 6+ 13:30 "Саха Сирэ-Якутия" информационная программа 12+ 14:00 Тэтим 6+ 15:00 Өркөн өй 6+ 16:15 Якутск сегодня 12+ 17:00 Аал-луук мас 6+ 17:45 Репортаж 12+ 18:00 Саха Сирэ 12+ 18:15 "Айуу, чэ!" телесериал 12+ 18:45 Дойдум дьоно 12+ 19:00 "Якутия" информационная программа 12+ 19:15 Олох үөһүгэр 12+ 20:30 "Саха Сирэ" информационная программа 12+ 21:00 "Омоон суоллар" телесериал 16+ 21:45 Дойдубут туһугар 12+ 22:30 Итоги дня 12+ 23:00 Эйгэ 6+ 0:15 Олох үөһүгэр 12+ 1:30 Якутск сегодня 12+ 2:15 Саха сатаабата суох 6+ 2:45 Тэтим 6+ 3:45 Сайдыс 6+ 4:15 Документальный фильм с субтитром 12+ 5:45 Клипмейкер 6+	12+ 12:15 Эйгэ 6+ 13:30 "Саха Сирэ-Якутия" информационная программа 12+ 14:00 Тэтим 6+ 15:00 Кэрэ кэпсээн 6+ 16:15 Якутск сегодня 12+ 17:00 Сэбэрэ 12+ 17:45 Репортаж 12+ 18:00 Саха Сирэ 12+ 18:15 "Айуу, чэ!" телесериал 12+ 18:45 Дойдум дьоно 12+ 19:00 "Якутия" информационная программа 12+ 19:15 Олох үөһүгэр 12+ 20:30 "Саха Сирэ" информационная программа 12+ 21:00 "Омоон суоллар" телесериал 16+ 21:45 Дойдубут туһугар 12+ 22:30 Итоги дня 12+ 23:00 Эйгэ 6+ 0:15 Олох үөһүгэр 12+ 1:30 Якутск сегодня 12+ 2:15 Саха сатаабата суох 6+ 2:45 Тэтим 6+ 3:45 Сайдыс 6+ 4:15 Документальный фильм с субтитром 12+ 5:45 Клипмейкер 6+	12+ 16:15 Якутск сегодня 12+ 17:00 Эр Бэрдэ 12+ 17:30 Күн дэлэйэ 6+ 18:00 Саха Сирэ 12+ 18:15 "Айуу, чэ!" телесериал 12+ 18:45 Дойдум дьоно 12+ 19:00 "Якутия" информационная программа 12+ 19:15 Олох үөһүгэр 12+ 20:30 "Саха Сирэ" информационная программа 12+ 21:00 "Омоон суоллар" телесериал 16+ 21:45 Документальный фильм 12+ 22:15 Дойдум дьоно 12+ 22:30 Итоги дня 12+ 23:00 Эйгэ 6+ 0:15 Олох үөһүгэр 12+ 1:30 Якутск сегодня 12+ 2:15 Саха сатаабата суох 6+ 2:45 Тэтим 6+ 3:45 Сайдыс 6+ 4:15 Документальный фильм с субтитром 12+ 5:45 Клипмейкер 6+	17:30 Документальный фильм 12+ 18:00 Саха Сирэ 12+ 18:15 Аал-луук мас 6+ 19:00 "Якутия" информационная программа 12+ 19:15 Өркөн өй 6+ 20:30 "Саха Сирэ" информационная программа 12+ 21:00 Уонна...12+ 22:00 Саха суола 6+ 23:00 Эйгэ 6+ 0:15 Өркөн өй 6+ 1:30 Якутск сегодня 12+ 2:15 Саха сатаабата суох 6+ 2:45 Тэтим 6+ 3:45 Сайдыс 6+ 4:15 Документальный фильм с субтитром 12+ 5:45 Клипмейкер 6+	1:00 Кэрэ кэпсээн 6+ 2:15 Саха Сирэ 12+ 2:30 Спорт сулустара 6+ 3:00 Сайдыс 6+ 3:30 Якутск сегодня 12+ 4:15 Документальный фильм с субтитром 12+ 5:45 Клипмейкер 6+
	Сэрэдэ 6:00 Саҥа күн 6+ 9:00 Утро Якутии 6+ 10:00 Саха Сирэ 12+ 10:15 Саха сатаабата суох 6+ 10:45 Сайдыс 6+ 11:15 Асчыттар 6+ 12:00 "Якутия" информационная программа 12+	Чэппиэр 6:00 Саҥа күн 6+ 9:00 Утро Якутии 6+ 10:00 Саха Сирэ 12+ 10:15 Саха сатаабата суох 6+ 10:45 Сайдыс 6+ 11:15 Асчыттар 6+ 12:00 "Якутия" информационная программа 12+ 12:15 Эйгэ 6+ 13:30 "Саха Сирэ-Якутия" информационная программа 12+ 14:00 Тэтим 6+ 15:00 Ума палата 6+ 15:30 Хотугу сулус 6+ 16:00 Актуальное интервью	Бээтинсэ 6:00 Саҥа күн 6+ 9:00 Утро Якутии 6+ 10:00 Саха Сирэ 12+ 10:15 Кыыс Сайын 6+ 10:45 Навстречу МСИ "Дети Азии-2024" 6+ 11:15 Асчыттар 6+ 12:00 "Якутия" информационная программа 12+ 12:15 Эйгэ 6+ 13:30 "Саха Сирэ-Якутия" информационная программа 12+ 14:00 Тэтим 6+ 15:00 Саха итэҕэлэ 12+ 15:30 Үлэ дьоно 12+ 16:00 Актуальное интервью 12+ 16:15 Якутск сегодня 12+ 17:00 Навстречу МСИ "Дети Азии-2024" 6+	Субуота 6:00 Сайдыс 6+ 6:30 Геван 12+ 7:00 Саҥа күн 6+ 9:00 Истинг илдьит 6+ 9:45 Парламентский вестник 12+ 10:00 Айар-тутар тыам сирэ 6+ 10:45 Кэрэ кэпсээн 6+ 12:00 "Якутия" информационная программа 12+ 12:15 Сэбэрэ 12+ 13:00 Күн дэлэйэ 6+ 13:30 Саха Сирэ. Күнтэн күн 12+ 14:30 Первенство РС(Я) по дзюдо среди юношей и девушек 2009-2010 гг. рождения 12+ 18:00 "Якутия" информационная программа 12+ 18:15 Истинг илдьит 6+ 19:00 Геван 12+ 20:00 Кыыс Сайын 6+ 20:30 Урбаан 6+ 21:00 Якутия. День за днем 12+ 22:00 Эн сулускун! 6+ 0:00 Клипмейкер 6+ 0:15 Күн дэлэйэ 6+ 0:45 Якутск сегодня 12+ 2:15 Саха Сирэ 12+ 2:30 Якутск сегодня 12+ 4:00 Документальный фильм с субтитром 12+ 5:45 Клипмейкер 6+	Өрөбүл 6:00 Сайдыс 6+ 6:30 Геван 12+ 7:00 Дойдубут туһугар 12+ 7:45 Айар-тутар тыам сирэ 6+ 8:30 Саха итэҕэлэ 12+ 9:00 Истинг илдьит 6+ 9:45 Наш университет. Лекции 12+ 10:00 Будем вместе 12+ 10:15 Хотугу сулус 6+ 11:00 Ума палата 6+ 11:30 Эр Бэрдэ 12+ 12:00 "Якутия" информационная программа 12+ 12:15 Аал-луук мас 6+ 13:00 Спорт сулустара 6+ 13:30 Якутия. День за днем 12+ 14:30 Первенство РС(Я) по дзюдо среди юношей и девушек 2009-2010 гг. рождения 12+ 18:00 "Якутия" информационная программа 12+ 18:15 Истинг илдьит 6+ 19:00 Геван 12+ 20:00 Кыыс Сайын 6+ 20:30 Урбаан 6+ 21:00 Якутия. День за днем 12+ 22:00 Эн сулускун! 6+ 0:00 Клипмейкер 6+ 0:15 Күн дэлэйэ 6+ 0:45 Якутск сегодня 12+ 2:15 Саха Сирэ 12+ 2:30 Якутск сегодня 12+ 4:00 Документальный фильм с субтитром 12+ 5:45 Клипмейкер 6+
Оптуорунньук 6:00 Саҥа күн 6+					

УГУЙУК

ТАБАГИНСКИЙ МЫС

БАЗА ОТДЫХА

“Табаҕа хайата” этнокультурнай комплекс —

дьиэ кэргэн сынньалангын, араас бырааһынньыктары, дьыалабыай уонна аралдьытар тэрээһиннэри ытарга саамай сөптөөх сир.

Биһиэхэ бааллар:

икки этээстээх толору хааччыллыылаах коттедж, банкеттыыр саалалаах, панорама түннүктээх, киэн террасалаах уорабай уонна этническэй ураһа.

Эһиэхэ эрэ анаан шашлыктыыр, хаартыскаҕа түһэр анал сирдэр, үөһэттэн көрөр площадка, бэсиэдкэлэр үлэлииллэр.

Бэнидиэнньиктэн чэппиэргэ диэри чэпчэтиилэр бааллар:

• дьизэлэргэ барыларыгар – 10%

• төрөөбүт күннээхтэргэ – 15%

• ыал буолбуттарга, выпускниктарга – 10%

• сурутааччыларбытыгар, Vkontakte сурутааччыларбытыгар баар чэпчэтиини кытары холбоон, эбии – 5%

Түгэни мүччү тутуман!

Туймаадабыт киэн хочотугар,

Өлүөнэ өрүс налыһан көстөр сиригэр

тупсабай уорабайдарбытыгар кэлин,

сылдыһыҥ, ыалдыгытаан!

Билсэр төл.: 8-964-416-93-34

Реклама

ЭБЭРДЭ

Таптыыр ийэбитин, күндү балтыбытын, убаастыыр эдьийибитин, СӨ үөрэбириитин туйгунун, СӨ мэтэдьиис учууталын

**Ирина Семёновна
Ивановна**

үбүлүүйдээх күнгүгүнэн итиитик-истинник эбэрдэлиибит!
Ахсаан уустук үөрэбэр үүнэр көлүнэ ыччаты умсугутан үөрэтэн, дириг билиини ингэрэн, сөптөөх идэни талалларыгар аартыктарын арийан бизэрэн, ситиһиилээхтик үлэлииргинэн, хас биирдии үөрэнээччигэр үтүө сүбэһит, истинг добор кэриэтэ чугас киһи буоларгынан киэн туттабыт!

Салайбыт кылаастарыг оболоро өрүү махталынан ахтан, билсэ-көрсө туралларыттан истэ үөрэбит, астынабыт!
Билингги сайдыы тэтимигэр тэнгэ үктэхэн, көмпүүтэр толору баһылаан, бар дьонгун үйэтитиигэ күүс-көмө буолан, кинилэр махталларын ылабын.

Күндү киһибит Ирина! Аймах-билэ дьонг-гор куруук өйөбүл, сүбэ-ама буоларыг иһин барба махталбытын тиэрдэбит!

Ыччат дьонун куруук үөрдэ турдуннар! Доруобай уонна дьоллоох буол!

Дьокуускайтан, Абыйтан, Тааттаттан, Маалыкайтан, Антоновкаттан, Ньурбаттан оболорун, бары бииргэ төрөөбүттэриг дьиз кэргэннэрэ, сиэн балыстарыг, бырааттарыг.

Күндүтүк саныыр, ытыктыыр, таптыыр аҕабытын, эйэбэс эһэбитин, хос эһэбитин, Таатта улуунун бочуоттаах олохтообун, ССРС, РСФСР Үөрэбириитин туйгунун, Учууталлар учууталларын, Арасыйыа бочуоттаах дуонарын, үлэ бэтэрээнин

Владимир Ильич Кононов

80 сааскын томточчу туолбут күнгүгүнэн, үбүлүүгүнэн, итиитик-истинник эбэрдэлиибит, сахалыы айхаллыбыт, ураанхайды уруйдуубут!

Олоххо муударай көрүүгүнэн, дьонго биир тэнг иһирэх, киһилии сыһыангынан, киэн-дэлэгэй майгыгынан, үлэ-лээбит үлүскэн үлэбинэн, дьонун олоххунан биһиэхэ холобур буолабын. Күндү киһибитигэр чэгиэн-чэбдик доруобуйаны, баҕа санаа бастыгын, үтүө санаа үтүмэнин аныыбыт, дьоллоох соргулаах ологу баҕарабыт!

Биһиэхэ тапталыг, кыһамныг, үтүө көмөг, өйөбүлүг иһин барба махталбытын тиэрдэбит. Тапталлаах аҕабыт, дьиз кэргэн аҕа баһылыга, олоххо дьулуургун ыһыктыбакка, кырдьыга бэриммэккэ, барыбыт тапталыгар угуттанан өссө да уһундук, үөрэ-көтө, дьоллоохтук этэнгэ олороргор баҕарабыт!

Баҕа санааг барыта барбара туолуохтун, алгыспыт үтүөтэ, санаабыт сырдыга эйиэхэ тийиэхтин.

Эбэрдэни кытта кыргыттарыг, күтүөттэриг, сиэннэриг, хос сиэннэриг.

Хангалас улуунун бочуоттаах олохтообо, СӨ тыа хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ, Арасыйыа тутуутун бочуоттаах үлэһитэ, билигин Булгунньахтаах сэлиэннэтигэр олорор күндү киһибит

Данил Данилович Куприянов!

80 сааскын туолар өрөгөйдөөх үбүлүүгүнэн итиитик-истинник эбэрдэлиибит!

Тапталлаах аҕабыт, эһэбит, убайбыт, биһигини иитэн-улаатыннарар, тус олохпутун онгосторбутугар мэлдьи сүбэ-ама, күүс-көмө, өйөбүл, тирэх буоларгыттан олус үөрэбит уонна барба махтал тылларын этэбит.

Эдэр сааскар, 1972 сылтан, Орджонокидзевскай, Амма оруйуоннарын нэһиликтэригэр элбэх оскуола, олорор дьиз, хотон тутуутун салайбытын. Покровскайга өрөспүүбүлүкэбэ аан бастаан арбалыт сыабын арийбытын, онтон өрөспүүбүлүкэ арбалыт кэмбинээтин улахан комплексын туттарбытын. Леспромхоз тэрилтэтин атабар туруорбутун, кэлин өр сылларга "Булгунньахтаах" сохуоһу салайбытын, Арасыйыага бастыгнар кэккэлэригэр таһаарбытын.

Ытык-мааны киһибит, кырдьыгыны кыйдаан, сааһырыны самнаран, сиэннэриг тапталларыгар уйдаран, уһун дьоллоох олохтоноргор баҕарабыт. Утүмэн үтүөбэр нөрүйэн туран мунгура суох махтанабыт. Чэгиэн буол дьиз баҕа санаабытын тиэрдэбит.

Эбэрдэни кытта кэргэниг Екатерина Семёновна, оболорун, сиэннэриг, күтүөттэриг, балтыларын.

АТОМИР

ПО САМОЙ НИЗКОЙ ЦЕНЕ

МИНИ-ТРАКТОР СИНТАЙ ХТ-244

С УСИЛЕННЫМИ ПЕРЕДНИМИ МОСТАМИ + ПТС

ул. Курнатовского 86
89142725063 W/A 89142784434

Реклама

**Уведомление о созыве
очередного общего собрания пайщиков
Кредитного потребительского кооператива
«Центр финансового содействия «Аргыскредит»**

Кредитный потребительский кооператив «Центр финансового содействия «Аргыскредит» (далее — кредитный кооператив), находящийся по адресу Республика Саха (Якутия) г. Якутск, уведомляет о проведении Общего собрания пайщиков.

Форма проведения общего собрания: собрание уполномоченных.

Дата, место и время проведения общего собрания: 11 апреля 2024 г., город Якутск, ул. Ойунского, дом 4 (здание ЭПЛ), 3 этаж, в 18:15 ч.

Повестка дня:

1. Избрание счетной комиссии Кредитного кооператива;
2. Утверждение годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности кредитного кооператива за 2023 г.;
3. Утверждение распределения дохода кредитного кооператива, выплаты начислений на паевые взносы или присоединения начислений на паевые взносы к паенакоплениям членов кредитного кооператива;
4. Утверждение отчета об исполнении сметы расходов за 2023 г.;
5. Утверждение сметы расходов на 2024/2025 г.;
6. Утверждение отчета Правления о работе в 2023 г.;
7. Утверждение отчета Председателя Правления о работе в 2023 г.;
8. Утверждение отчета Наблюдательного совета за 2023 г.;
9. Утверждение решений Правления, принятых в промежутках между очередными общими собраниями пайщиков;
10. Утверждение аудиторского заключения за 2023 г.;
11. Выбор аудиторской организации на 2024 год;
12. Утверждение отчета комитета по займам за 2023 год;
13. Утверждение нового состава Правления;

14. Разное;
15. Избрание лица, подписывающего протокол Общего собрания пайщиков, Договор с Председателем Правления КПК «ЦФС «Аргыскредит»;

С информацией (материалами) по вопросам повестки дня годового общего собрания, подлежащей предоставлению лицам, имеющим право на участие в собрании, можно ознакомиться на сайте Кооператива по адресу: argyskredit.ru и по следующим адресам офисов Кооператива, с понедельника по четверг с 9:00 до 18:00, в пятницу с 9:00 до 17:00:

- г. Якутск, ул. Аммосова, 1, каб. 206, тел.: 8-924-897-98-02;
- г. Якутск, ул. Ойунского, д. 4, 3 этаж, тел.: 25-83-25;
- г. Вилюйск, ул. Ленина, д. 59, 2 этаж, тел.: 8-984-112-03-02;
- г. Нюрба, ул. Х. Максимова 13, каб. 11, тел.: 8-914-276-00-12;
- г. Среднеколымск, ул. Навроцкого, 4а, 2 этаж, офис 20, тел.: 8 (41156) 41-9-25;
- с. Майя, ул. Сыроватского д. 3, 2 этаж, тел.: 8-965-994-46-04;
- с. Оленек, ул. Боевская, д. 10, тел.: 8-984-112-02-97;
- пгт. Батагай, ул. Аммосова, д. 4, офис 4, тел.: 8-961-869-76-75;
- пгт. Белая гора, ул. Ефимова, д. 8, офис 8, тел.: 8-924-765-90-25;
- с. Жиганск, ул. Аммосова 8, каб. 3, тел.: 8-924-870-83-25;
- с. Чурапча, ул. Ленина, д. 34, 2 этаж, тел.: 8-924-765-78-25.

Реклама

**МИР СЛУХА
ИСТИИ ЭЙГЭТЭ**

Билигин үчүгэй хаачыстыбалаах истэр аппараат элбэх көрүнгэ араас сыанаба атыыга баар. Олор тас көрүгүннэринэн туох да улахан уратылар суох.

Биһиги сыалбыт – мөлтөхтүк истэр киһиэхэ атын дьонтон итэҕэһэ суох алтыһарыгар, үлэлииригэр кыабы биэри. Кулгаабы эрчийэргэ, сөпкө истэргэ аналлаах Видэкс, Сигния, Отикон, Ресаунд бастыг аппарааттары сүбэлиибит. Кулгаах иһигэр да, тас өттүгэр да кэтэрдиеххэ сөп. Сэрээттиир тэриллээх эбэтэр батарыйаканан иитиллэллэр. Төлөпүөнтэн быһа салайар кыахтааххыт.

Киһи туох идэлээбиттэн, дьарыктаабыттан ханнык истэр аппарааты талара тутулуктаах. Аппараат тас көстүүтүгэр эмиэ быһаарар суолталаах: кулгаах таһыгар, иһигэр кэтэрдиллэр, тыаһын-ууһун улаатыннарар кыахтаах эбэтэр суох.

Тыаһы-ууһу үчүгэйдик тиэрдэр хаачыстыбатын төһөнөн ирдиигит да, оччонон араас технологиялаах буолар. Сүрүн технологиялары таһынан канаалын ахсаана элбэх. Бу технологиялар үлэлэрин алгоритма чуолкай буоларыгар аппараат систиэмэтин хас биирдии диапазонугар болжомто эрэйиллэр.

Дьокуускай, Хабаровскай уул. 19-на.
Билсэр тел.: 70-70-54; 70-50-47.
Уһатан төлүөххэ (рассрочка) сөп (ол иһигэр Сбербаан).
Былаастык каартанан төлөһөр кыахтааххыт.
Мэктиэтэ (гарантията) – 1 сыл.

Реклама

Ыраахтаабы фарфорун абылана

“Арассыяа норуоттара” сизэрийэттэн

Бу собуот оҥоһуга сэбиэскэй дьэ
кэргэнгэ барытыгар баар буолу-
охтаах. Чараас бэйэлээх бүлүүһэлээх
чааскылар, чаанныктар, үчүгэйкээн таас
оонньуурдар үксүн туттуллубакка, киэргэл
буолан тураллар. Санкт-Петербурдаабы
фарфор собуота (Императорский фарфо-
ровый завод), “Императорская”, “Ломоно-
совская”, “Ленинградская” диэн хаста да аатын уларыт-
тар, дойду киэн туттуута, ураты баайа диэн билиниллэр.

Ыраахтаабы тиңилэхтээһиниттэн сабаламмыта

“Неватаабы порцелиновой ману-
фактура” диэн тэрилтэни 1744 сыл-
лааха Бүөтүр I ыраахтаабы кыһа
Елизавета Петровна Нева өрүс үрдүгэр
төрүттээбитэ. Ол кэмтэн собуот ми-
эстэтин уларыппакка үлэлиир. Ити
сабана кыраныысса таһыгар фар-
фор муодата өрөгөйдөөбүтэ. Оттон
Арассыяаба өссө ким даҕаны ылса
илигэ. Ыраахтаабы бабата туолуохтаах.
Хамсааһын сабаламмыта. Германият-
тан ньиэмэс маастара кэлэн, үс сыл
үлэлээбит эрээри, тугу да ситиспэккэ,
төттөрү утаарыллыбыт. Кини кэнниттэн
Дмитрий Иванович Виноградов диэн
хиимик ылсан, туһааннаах миньэрээл-
лэри наардаан, булкааһык оҥорбут.
Онтун оҥоһо хатаран, Арассыяаба
аан маннай фарфор чааскыны оҥорон
таһаарбыт. Ити 1749 с. этэ. Ол кэннит-
тэн иһит, оҥоһук арааһа оҥоһуллан,
1765 с. тэрилтэ “Ыраахтаабы фарфорун
субуота” диэн ааттаммыт.

**Фарфор диэн курдаттыы көс-
төр чараас эркиннээх керамика**
көрүнгүн ааттыыллар. Туойтан,
коалин, шварц уонна хонуу шпата
диэн матырыйааллары булкупуйан
оҥоһуллар. Булкааһык манан, си-
эрэй уонна убаһас буолар. Бэлэм
оҥоһугу 100 кыраадыстан үөһэ
итиигэ хас да төгүл хатараллар.

Фарфор, күндү матырыйаалынан
оҥоһуллар буолан, сыаната ботуччу.
Онон бастагы сүрүн сакаасчыт, сэ-
рэйиллэрин курдук, ыраахтаабы дьэ
кэргэнэ буолбут. 1917 с. өрөбөлүссүйэ
сабаланабыттан собуот судаары-
стыба бас билиитигэр кирибит. 1925
с. фарфорга да, Петербурга да туох
да сыһыана суох Михаил Ломоносов
аатын ингэрбиттэр. 2002 с. собуоту
Николай Цветков диэн баай атылаһан,
“УралСиб” диэнгэ уларыта сылдыбыт.
Кэлин былыргы аатыгар төннөрүллүбүт.
Сылга 3 мөлүйүөн кэрингин оҥорон
таһаарар, 5 гаалаах сиргэ турар аарыма
субуокка 1200 киһи үлэлиир. Улахан
тэрилтэ хас да сыахтаах, маҕаһыннаах,
галереялаах, түмэллээх. Ону таһынан
маастар-кылаастары тэрийэр саалалаах.
Олортон собуот биир сүрүн сыаҕар
экскурсияба сырыттым. Ыраахтаабы
илэ бэйэтинэн хаама сылдыбыт, улуу
устуоруйаны саһыаран турар дьыһэ
үктэнэртэн киһи долгуйар.

Хас да түһүмэхтээх сыралаах үлэ

Фарфор кытаанах, сымнабас уон-
на унгуох курдук кылбаҕар (костяной)

диэнгэ арахсар. Барыта тус-туһунан
сыахтарга оҥоһуллар. Кытаанах фар-
фортан ойуута суох таас вазалары, ста-
туэткалары оҥорон таһаараллар. Итилэ-
ри Цельсий мээрэйнэн 1420 кыраадыс
итиигэ хатараллар. Сымнабас фарфор
1280 итиигэ хатарыллар. Итинтэн стату-
эткалары, имигэс быһыылаах маллары,
чараас иһити оҥороллор. Унгуох курдук
кылбаҕар дьэңкэрэн көстөр чараас.
Эрдэтээби икки көрүнтэн кыыл унгуобун
бытархайа эбиллэринэн уратылаах.
Унгуох күлүн булкааһын фарфора 1100
кыраадыс итиигэ хатарыллар. Бу маты-
рыйаалтан нарын бэйэлээх чааскылар,
бүлүүһэлэр, чаанныктар тахсаллар.

Кытаанах фарфор сыаҕар кири-
дигит. Уопуттаах үлэһит сизэрийэ
өһөөх бэлэм суурадаһыны гиипсэнэн
оҥоһуллубут халыыпка кутар. Бэрт
кылгас кэм иһигэр суурадаһын уута
гиипсэбэ ингэр, миньэрээллэрэ тарба-
нар, сойор. Оҥоһук төһөнөн улахан да,
сочонон суурадаһын өр тутуллар эбит.
Уустук оҥоһуктары чаас-чаас арааран
оҥороллор. Салгын ааһарын курдук,
хайбаастыыллар. 20-тэн тахса чаастан
турар оҥоһуктар кытта бааллар. Бэл,
быыкаа куукулалар түүппүлэлэрин ба-
анчыга туһунан кутуллан хатарыллар.
Олору оҥоһук ситэ хата илигинэ кили-
эйдииллэр эбит.

Маастар аҕыйах мүнүүтэнэн били
куппут суурадаһынын халыыптан
таһаарбытыгар, көрүөх бэтэрээ өттүгэр
үчүгэйкээн луо баар буола бууста.
Итини чаас аңаара туруора түһэллэр.
Онтон сиигин суокканан, киистэнэн
ыраастыыллар, тэҥниллэр. Сарсы-
ныгар эмиэ хаста да сотоллор. Ол
кэнниттэн оҥоһо хатараллар. Биир
сууккаба 800–900 кыраадыс итиигэ
турбут оҥоһук кытаатар. Ол кэнниттэн
“глазурь” дээр дьэңкир суурадаһынга
уган ыллаллар. Анал суурадаһынын
оҥоһук аллараа өттүн оҥоһо сыстыба-
тын курдук сотоллор. Ол кэнниттэн 1400
кыраадыс итиигэ икки суукка устата ха-
тараллар. Оҥоһо хатарыллыбыт оҥоһук
14 бырыһыан кыччыыр эбит. Дьэңкир
лаабынан сотуллубут оҥоһук кылабачы-
гас, оттон сотуллубатах маатабай диэн
буолар. Ол маатабайы “бисквит” диэн
ааттыыллар. Оҥоһук өссө чинг буоларын
курдук, салгыы тирэххэ олордон баран,
эмиэ оҥоһо угаллар. Ону эмиэ анал
массыыгканан сотон, тэҥнээн баран,
өссө төгүл хатараллар. Онук оҥоһо
биэстэ кириэн тахсар. Дьэ, ити курдук
хас да түһүмэхтээх куурдуу-хатарыы,
сотуу, тэҥнээһин түмүгэр ойуута суох
фарфор оҥоһуллан тахсар. Собуот
аныгы үйэ технологиятын туһаммакка,
үйэлээх устуоруйаба, уопукка олобурбут
ныыматынан аһа-тута, үлэли олооро,
илиинэн үлэни тарбатара хайбаллаах.

Оҥоһу сыаба олоочу – искипидээр
сыта. Киһи доруобуйатыгар буортута
суох. Сойуус кэмигэр үлэһиттэри үрүн
аһынан хааччыыр эбит буоллахтары-
на, билигин оннук өйөбүл суох эбит.

Бырагырааманан үлэлиир, уотунан
барар оҥоһтор “сынньана” тураллар.
Элбэх оҥоһугу анал сырабаа туруоран
баран, сүүнэ оҥоһторго угаллар. Оҥоһу
сыһыа сыһыар уонна хас да суукка
үлэлиир. Гаас оҥоһторго холооттоххо,
балар быыкаалар. Тохтоон ылар буол-
лахтарына, сүүһүнэн оҥоһук угуллар
гаас оҥоһтор тохтоло суох, үлэһиттэр
симизэнэн үлэлиллэр. Эттиллибитин
курдук, оҥоһук хас да төгүл хатарыллар.
Ол аайы кыраадыһа уларыар.

Ювелир үлэтигэр тэҥнээх

Собуот биир сүрүн үлэһиттэрэ –
худуоһунньуктар уонна живописецтар.
22 худуоһунньук оҥоһук ойуутун айлал-
лар. Бастаан кумаабыга уруһуйдууллар.
Онтон фарфорга түһэрэллэр. Саҥа
көрүҥ үлэ буоллабына, быластылыыны-
нан оҥороллор. Ону салгыы модельщик
ылан, гиипсэбэ кутар. Оттон бигэргэм-
мит ойууну 300 живописец фарфорга
уруһуйдуур. Быһаччы эттэххэ, куо-
пуйалыыллар. Дьэңкир лаах аннынан
уонна үрдүнэн уруһуйданар оҥоһуктар
бааллар. Лаабы аннынан уруһуйдуурга
живописецтар киистэнэн уонна “аэро-
граф” диэн кыраасканы ыһар тэрилинен
тутталлар. Оттон үрдүнэн үлэлииргэ
керамической кыраасканы туһаналлар.
Сорох оҥоһукка 10 бырыһыантан 90
бырыһыанга диэри көмүс солотуута
туттуллар. Көмүс лаах үрдүнэн эрэ
сотуллар. Худуоһунньук уруһуйдуу
олорор үлэтин илиитинэн таарыйа-
ра көҥүллэммит. Анал үктэл үрдүгэр
туруоран үлэлиир. Ити кырааскалар
хатарыллар эрэсиммнэрэ араас. Ки-
лийиэннэр, сүрүннээн, каталогу көрөн
сакаастыыллар эбит. Бэл, сыл аңаара
уруһуйданар оҥоһуктар бааллар.

Импэрээтэр собуотун уруһуйдуу-
буоларга ханна үөрэниэххэ сөбүй?
Худуоһунньуктар, сүрүннээн, уруккута
Мухин училищетыгар, билинтинэн Шпи-
лиц аатынан Санкт-Петербурдаабы су-
даарыстыбаннай ойуулуур-дьюһуннүүр
бырамыысыланнас академиятыгар
үөрэнэллэр. Оттон живописецтар
ханна баҕарар үөрэниэхтэрин, кэлин
үрдэтинизэхтэрин, эбинизэхтэрин сөп.
Фарфор уруһуйдуутун үлэтэ ювелир
үлэтигэр тэҥнээх. Сыаналаах маты-
рыйаалга уруһуйу үтүктэр, болдьоһо
хааччахтанар, наар хонтуруолга сыл-
дьар уустуга биллэр. Олус быыччык,
эпизитинэстээх үлэ буолан, үлэһин
баҕалаах аҕыйах эбит. Оттон хамнас
туһунан эттэххэ, ыраахтаабы собуотугар
хайдах да намыһах буолуон сатамат.

Чэй иһэр иһит кистэлэнэ

“Деколь” диэн ньыма элбэх боро-
дууксуяаба туттуллар. Ити оҕо кумаа-
быга, илиигэ түһэрэн ылар ойуутугар

майгынныыр. Холобур, лаабынан сотул-
лубут чааскыга, бүлүүһэбэ ууга илийбит
бэлэм халыыбы ууран ыллаллар. Ол
саныыр курдук судургу буолбатах эбит.
Халыып чааскыны иилээн, тутааҕар
кэлиитигэр ойуута сөп түбэһиэхтээх.
“Кобальт сизеккэтэ” диэн 1944 с. Анна
Яцкевич диэн Ленинград былакаадаты-
гар олобурт худуоһунньук айбыт, аатыр-
быт чэй иһэр сэрбиинин ойуута итинник
ныыманан оҥоһуллар. Сизеккэ көмүс
сулустарын анал халыыпка түһэрэллэр.
Маастардар итинник быыччык үлэни то-
лороллор. Оттон ити кэмпилиэк “тюль-
пан” диэн сизэрийэ чааскытын ойуута
биэс мүнүүтэ иһигэр түһэриллэхтээх.
Сөбүмэр. Ыраахтаабы собуотун ча-
анныга чэй быыбарката тумсунан
түспэтин диэн, иһигэр сизеккэлээбинэн
(биилтир) уратылаах.

Кобальт сизеккэтэ

Или оҥоһуга буолан, фарфор иһити
массыынаба сууйар көҥүллэммит.
Наар биир чааскытан истэххэ, ойуута
биллэ уларыыр эбит. Ол иһин испис-
элиистэр сэрбиис чааскытын уларыта
сылдьан иһэргэ биитэр дьоро күнгэ
эрэ туттарга сүбэлииллэр. Хас биирдии
оҥоһук анныгар икки төбөлөөх гизэрбэ
ойуута, собуот аата уонна оҥоһуллубут
күнэ-дьыла турар. Ити халыып хас
ыраахтаабы аайы уларыыбыт. Сойуус
кэмигэр эмиэ хаста да уларыыа сыл-
дыбыт.

Балерина уобараһыгар абылатан...

Тамара Карсавина

Ыраахтаабы фарфорун собуота таас
статуэткаларынан киэн туттуон туттар.
Маринская тыйаатыр балерината
Тамара Карсавина “Жизель” балек-
ка уобараһын Серафим Судьбинин
диэн скульптор фарфорга түһэрбит.
Анал тирэххэ аҕабын төбөтүгэр турар
балерина статуэтката физика сокуо-
нугар тирэбирэр. Хас биирдии чааһын
хомуйан сыһыарыыга маастар биир
толору үлэ күнүн аныыр. Ити кэннит-
тэн нэһилиэнньэттэн балериналар
Галина Уланова, Матей Плисецкая, бэл,
билигин даҕаны үгкүүлүүр артыыстар
уобарастарын оҥорорго сакаастар
кирибиттэр.

“Арассыяа норуоттара” сизэрийэ-
ни кэлиэксийэһиттэр хото ыллаллар.
Барыта 72 омук арааһа оҥоһуллубута
субуот түмэлигэр турар. Оҥо истэри-
гэр саха дьахтара уонна эр киһитэ
баалларын сорох ааҕааччыларбыт бил-
лэр буолуохтаахтар. Итилэри таһынан
кыыл-сүөл арааһа фарфорга түһэн,
дыкти кэрэ көстүүнү биэрэр.

Ыраахтаабы фарфорун собуотун
оҥоһугун үтүктэр кыаллыбат. Холонон
көрүүлэр баар да буоллахтарына, хас
эмэ үйэни нөҥүлээбит быраактыканы,
илиинэн оҥоһугу ким да хатылаабат.
Ол да буоллар ыраахтаабы иһитин анал
маҕаһынтан эрэ ылар ордук. Бүтүн
Арассыяа киэн туттуутун собуота ити
курдук тигинэчи үлэлиир. Ыраахтаабы
фарфора – хас хаһаайка баҕа санаата,
дьэ кэргэн тиксизэн сөптөөх баайа.

Оксана ЖИРКОВА,
Санкт-Петербург.

Хаңалас манъяга

Сылы быһа Захаровалар тустарынан туох да сурах иһиллибэт, аймахтара бэйэлэринэн ирдэһэ, сураһа сатаан баран, борокуратуураба туруорсан, дыа дыяланы көбүттэрэллэр. Тута өлөрүү ыстатыйатынан холуобунай дыяла тэриллэр, ол чэрчитинэн силиэдэбэт-эллэр ийэлээх кыыс билэр, алтыспыт дыонун доппуруостууллар. Ол эрэри кинилэр дыылбалара соннук биллибэт. Хаңаластаабы холуобунай ирдэбил үлэһиттэригэр көмө быһыытынан ИДьМ холуобунай управлениетын үлэһиттэрэ холбоһоллор. Ол да туох да түмүгү ажалбат, сокуон ирдииринэн, икки ый-ынан “холуобунай эпизиккэ тардыллар дыон биллибэтилер” диэн матыыптаан, дыяланы сабан кэбиһэллэр. Онтон ыла Захаровалар дыялалара 1996 сыл күһүнүгэр диэри быылга көмүллэр.

1993 сыл сэтиннытигэр Хаңалас борокуратууратыгар О.Т. Строева Елена диэн соторутаабыта И.Ивановка ойох тахсыбыт сиэн балта уонна кини эрэ сибээскэ тахсыбаттарын, сураба суох сүппүттэрин туһунан тыллаабыт. Ивановтар “малосемейка” тииптээх уопсай дыиэбэ олоһуоттар, Елена сэттэ ыйдаах хат сылдыбыт. Кинилэр кыбар-тылыларыттан Елена мала-сала сүппүт – нуорка бэргэһэ, куоптата, о.д.а. Ивановтар хара ыт оһолоро эмиэ сүппүт. Кэргэниилэр тус докумуоннара уопсай дыиэ кэмэндээнигэр хаалбыт эбит, онон кинилэр ханна да барар-кэлэр кыахтара суоҕа. Ыйы быһа Ивановтар ир суолларын ирдэһэллэр да, эмиэ туох да күттүүннээҕи булбаттар.

1996 сыл алтынньы 25 күнүгэр Ленскэйдээҕи РОВД оперативнай үлэбэ салаатын начаалынныгы сол-буйааччы Смирнов Хаңалас улуунун Бэстээбиттэн сылдыар, киһини өлөрүүгэ туоһу буолбут Людмила Наумованы доппуруостуур. Ол өлөрүүгэ уорбаланаар Вячеслав Воскобойников диэн киһи ИВС-тан Наумоваба “туох буолбутун кэпсээмэ, ол онугар “явка с повинной” суруй, инньэ гымматаххына, миигин суут уураабынан ытан кэбиһиэхтэрэ, оттон эйигин хайыа да суохтара” диэн саппыиска суруйан ыттар. Наумова, Воскобойниковы таптыыра бэрт буолан, улгүмнук сөбүлэхэр. Дьахтары тутта хаайаллар, оттон Воскобойниковы босхолоон кэбиһэллэр. Бастаан утаа Воскобойников дьахтарыгар ИВС-ка сотору-сотору сибидээһиннээбэ кэлэр эбит, онтон олох да сүтэн хаалар. Наумоваба “дьээдьэҥ көгүлгэ сылдьан номнуо атын дьахтардаммыт” диэн сурах кэлэр. Онтон кыһыйан, Наумова силиэдэбэтэли ынгыртарар уонна тап-

1992 сыл ахсынньы 12 күнүгэр Мохсоһоллоохтообу милииссийэбэ В. Захарова диэн дьахтартан аймаба Ольга уонна кини 12 саастаах кыһыа Олеся ууга тааһы бырах-пыттыы сүппүттэрин туһунан иһитиннэри киирэр. Дь-элэриттэн туох да мал-сал сүппүт сибикиһэ биллибэтэх, арай Ольга докумуоннара эрэ суох эбит.

Милииссийэлэр “Ольга кыһынын илдэ атын эрэгийиэнгэ үлэли барбыта буолуо” диэн, бастаан утаа холуобунай дыяланы көбүппэтэхтэр, сураба суох сүппүт дыон ир суолларын ирдэһэ барбатахтар.

тыыр киһитин туһунан барытын ыраас мууска ууран биэрэр.

1992 сыл сайыныгар Людмила Бэстээххэ Мохсоһоллоох кытаанах эрэ-сиимнээх холуонньатыттан босхолоон тахсыбыт Вячеславы кытта билсибит. Воскобойниковы Амыр уобалаһын Белогорскай оройуоннаабы суута ордук кутталлаах рецидивист диэн хаста да сууттаабыт эбит. Людмила хаайыылаабы өйө-төйө суох таптаан кэбиһэр. Олорор дыиэлэрэ суох буолан, иккиэн өрүс үрдүгэр турар хаарбах дыиэни онгостон олохсуйаллар. Ол өрөмүөнүгэр Людмила бэркэ билэр дьахтара Ольга Захарова дьүөгэтин кытары көмөлөспүттэр.

1992 сыл ахсынньы 11 күнүгэр Воскобойников көрдөһүүтүнэн, Людмила Ольганы ыалдыттата ынгырар. Ольга кыһыа Олесяны илдэ кэлээхтиир. Ыкса кизэһэ аһы утахтан туймаараллар. Онно сөп буолбакка, Воскобойников Людмилалаах Олесяны арыгы ыллара ыттар. Ольгаба ингээнниир. Ольга аккаастанан турбутугар, Вячеслав күүһүлүүр уонна быһахтыыр. Сыккырыыр тыына эрэ хаалбыт, хаанынан оҕуолуу сытар Ольганы оһох кэннигэр бырабан кэбиһэр. Ол кэмгэ “хомондьюроупкаба” барбыт Людмилалаах Олеся тиийэн кэлэллэр. Олеся “ийэм ханна баарый?” диэн ыйытар. Воскобойников туох да буолбатабын курдук “тиэргэҥгэ көбүрэттэ табыста, сотору кириэбэ” диир уонна үрүүмкэ ылан, Людмиланы арыгылаан бараллар. Олеся, ийэтин кэтэһэ сатаан баран, мүччү туттаран оһох кэннигэр барар уонна өлө сытар ийэтин көрөөт, часкыйар. Ол кэмгэ Воскобойников кыска саба түһэр уонна муомахтаан өлөрөн кэбиһэр...

Наумова, эриттэн ону эрэ кэтэспит курдук, быһылааны буолуохтаабын курдук ылыммыт, өлүктэри сарайга кистээн баран, салгы арыгылаан барбыттар...

Сарсыныгар Воскобойников өрүскэ ойбон алларар, өлүктэри онно тимирдэллэр. Людмила тохтубут хааны сылла сылдьан сууйан-сотон кэбиһэр.

Ити түбэлтэ кэнниттэн Людмилалаах Вячеслав Мохсоһоллооххо көһөллөр, ЯМУ-4 базатыгар үлэбэ киирэллэр. Вячеслав электэриичэскэй хамсатааччылары өрөмүөнүүр мастарыскайыгар баар хоско олохсуйаллар. Кинилэри кытары Уһук Илингэ хаайыыга олорор Людмила бастакы эриттэн икки оҕото олорсоллор.

Захаровалары өлөрүү кэнниттэн сыл кэрингэ аһар. 1993 сыл сэтинньы 4 күнүгэр Воскобойников уонна Наумова итирик туруктаах сылдьан, Людмила балта Елена Ивановаба ыалдыттыы тиийэллэр. Балтын эрин кытары арыгылаһан баран, Воскобойников Людмилатыныын этиһэллэр уонна тахсан барар. Наумова балтыгар хоно хаалардыы онгосто сылдьан, аны “дьиэлибин” диэн турар. Иванов атаара барар. Дьиэбэ тиийбиттэрин кэннэ, Людмила “миигин кытары киирис, бабар, Слава эмиэ кыынньан туруо, эн баар буоллаххына, тыгыта суоҕа” диир. Воскобойников көрсөн, салгы иһэргэ этии киллэрэр. Ол олорон, аны дьахтарын Ивановка күнүүлээн турар. Иванов Людмиланы көмүскэһэн турбутугар, Вячеслав быһабы ылар да, сүрэххэ анньан кэбиһэр. Өлөрөн баран, арыгыларын тобобун иһэ-иһэ, салгы хайдах дьаһаналларын сүбэлэһэллэр. Воскобойников “Елена – сүрүн туоһу, онон кинини суох оҕоруохха наада” диир. Людмила балтыгар тиийэн: “Эрин итирдэ уонна батымаары гынна, илдэ-иэн этэ”, – диир. Эрин кэтэһэн олорбут Елена ытын оҕотун батыһыннаран базаба тиийэр. Киирээтин кытары Воскобойников хат дьахтарга кэнниттэн кэлэн, муомахтаан өлөрөр, салгы ыт оҕотун эмиэ дьаһайар... Өлүктэри таһырдыа соһон таһааран ампаарга кистииллэр. Елена өлүгэр икки өттүнэн манган куулу кэтэрдэллэр.

Сарсыныгар Вячеславтаах Людмила ИТК-6 хомбуойа суох олорор хаайылаахтар бараактарыгар тиийэллэр уонна холуонньа самасыбаалыгар суоппардыыр Матвеев диэн билэр киһилэрин көрсөллөр. Наумова Мат-

веевы өлүктэри тиэйэригэр көрдөһөр: “Саша! Күн ый буол, бэбэһээ ити дьээдьэ миигин күүһүлээтэ, онтон көмүскэһэн быһахтаатым, ону дьахтара көрөн турбута, ол иһин муомахтаан өлөрдүм. Миигин хаайыыга сытытыахтара, оһолорбун, эрбин ким көрүөй?! Миэхэ көмөлөстөххүнэ, эйиэхэ хаайыыга быыстала суох бабарбыккын барытын тиэрдим, харчы биэриэм”, – диэн ытамныйар.

Матвеев, олороро да кыра хаалбыт киһи, Наумованы истэр. Ити кизэһэ Воскобойниковтыын ЗИЛ массыынанан өлүктэри тиэйэллэр уонна Звероферма бөһүөлэгин таһыгар, кыдыымахха кистээн баран, хаарынан көмөн кэбиһэллэр...

Ити быһылааннар кэннилэриттэн икки сыл аһар, Воскобойниковтаах Людмила 1995 сыл күһүнүгэр Ленскэйгэ көһөллөр. Людмила оһолорун бастакы эрин дыонугар – Биробиджангга – ыт-талыыр.

1996 сыл муус устар 4 күнүгэр Воскобойниковтаах арыгылыы сылдьан, маһаһын аттыгар биир киһини кытары билсэллэр. Ол киһи “бүгүн кыыс оһолоннум, сууйуохха!” диэн, үөрэн-көтөн дьиэтигэр ынгыртыыр. Онно Борисова Лена диэн дьахтардыын билсэллэр. Леналарын кытта түүннэри билэр дьахталларыгар бараллар. Ол баран

иһэн, Наумова, дьиэтин хатаабатабын өйдөөн, онно ыстанар. Аанын хатаан баран, тиийбитэ – Воскобойников Ленанын хоонньоһо сыталлар. Людмила күнүүлээн турбутугар, эрэ сирэйгэ сыр-батар. Онтон кыһыйан, Людмила хайа эрэ харабыллар хосторугар тиийэр уонна “эрим гарааска хайа эрэ дьахтары күүһүлүү турар!” диэн тыллыыр. Людмила гарааска төһүнүбүтэ – Вячеслав Ленаны өлөрөн баран, массыына өрөмүөнүүр дьаамаба бырабан кэби-спит. Харабынайдарга тиийэн милииссийэни ынгырталларыгар көрдөһөр.

Воскобойниковы сонно тутта ИВС-ка угаллар. Үөһэ суруллубутун курдук, Людмила бастаан утаа Лена Борисованы өлөрүүнү бэйэтигэр ылынар...

Ити курдук маньяк Воскобойников уонна киниэхэ көмөлөспүт Наумова харыларыттан харбаппытара. Ольга уонна Олеся өлүктэрэ соннук көстүбэтэбэ, “өлүк суох – дыяла суох” диэн этии баар. Ол эрэри, бу түгэҥгэ силиэдэ-бэтэл оһох муостатын көтүртэрэн, Ольга Захарова хаппыт хаанын булбута. Ольга тыыннааҕар бочуоттаах дуонар эбит, инньэ гынан кини карточкатыгар хаанын уратыларын туһунан иһитиннэри баара. Ол эспэртиисэ түмүгүн кытта толору сөп түбэспит. Маны таһынан Наумова Захаровтартан сүппүт малы-салы Биробиджангга, Мохсоһоллооххо, Бэстээххэ кистээбиттэрин булбуттара.

Ивановтары өлөрүү чахчытынан туоһу Матвеев (атын эрэгийиэнгэ эмиэ хос түбэһэн олорор) этабынан аҕалылыыта, өлүктэри кистээһиҥгэ кыттыгастаабын толору билиммитэ. Биробиджангга Наумова оһолорун доппуруостаабыттарыгар, кинилэр Ивановтар өлүктэрин көрбүттэрин кэпсээбиттэр. Дьинэ, Людмила оһолоро эбэлэригэр “чүөчэ Ленаны өлөрбүттэрэ уонна куулга кистээбиттэрэ” диэн эрдэ эппиттэр эбит. Ону “оһолор сымыйаны кэпсииллэр” диэн аахайбатахтар. Ивановтар өлүктэрэ көстөн, киһилии хараллыбытара.

Воскобойниковтаах Наумова бизэ киһини өлөрүүгэ, уорууга уонна да атын буруйу оҕорууга буруйдаахтара толору дакаастаммыта. СӨ Үрдүкү суута Воскобойниковы үрдүкү миэрэбэ – өлөрүүгэ – уураахтаабыта. Ол эрэри Воскобойников дьолугар өлөрүүгэ мораторий биллэриллибитэ, инньэ гынан, олобун тухары хаайыы киһитэ буолбута. Наумова уһун болдьооххо хаайылыыта, арааһа, билигин тыыннаах буоллабына, көгүлгэ көччүйэ сылдьар буолуохтаах...

Балаһаны Дмитрий ИВАНОВ бэлэмнээтэ.

Бастакы тапталтан хомойон...

Бастакы тунгуй таптал барахсан ырааһынан, кэрэ-тинэн үгүстүк ырыаба да ылламмыта, хоһоонго да хоһуллубута. Сорох таптал ис-иһиттэн ыраас, истинг, ис киирбэх буолар. Дьин тапталы билбит эдэр дьон кил-бик тапталлара үйэ-саас тухары истинг өйдөбүл буолан дууһаны ыллатар. Сорох таптал хараастыылаах, ааспыт ааспат амтана буолан, хойукка диэри дууһаны ытатар, сүрэҕи аймыыр. Бүгүнгү ыйытыкпытыгар бастакы тапталларын кэпсээбит дьоммут ааттарын-суолларын биллэр төрүөтүнэн уларыттыбыт.

Любовь МИХАЙЛОВА, 55 саастаах:

– Сэбиэскэй кэмнэ биир дэриэ-бинэттэн хаһыа да буолан Бүлүү эңээр сытар ыраах оройуонго, СПТУ-га үөрэнэ барбыппыт. Бу санаатахха, барбыт сирбит, эчи, ырааппытын. Дой-дубуттуттан хаһан даһаны ырааппатах дьон тийиэхтээх сирбитигэр кэмниэ кэнэбэс тийдибит. Хата, ол саһана сиринэн айан суох буолан, киһи барыта сөмөлүөтүнэн айанныыра. Тийбиппит улахан улуус киинэ буолан сайдыылаах, дьизэлэрэ-уоттара да сүрдээх, киһитэ да элбэх. Барыбытын үөрэнэр кыһабыт уопсайыгар олохтоотулар. Өрөспүүбүлүкэттэн элбэх ыччат кэлэн үөрэнэр сирэ буолан, чункуйбатыбыт. Икки этээстээх уопсай дьэни толору уол, кыыс. Киһэ ахсын кыргыттарга олохтоох уолаттар кэлэллэр-бараллар, билсэ сатыыллар. Биһиги бастаан утаа олохтоох уолаттар ыллаан эрэр курдук эңээритэр сагаларын өйдөөмүнэ, күлэр этибит.

Кыргыттарбар кэлэр ыччаты кытары биир боччумнаах көрүгүнээх, элбэх саһата суох сырдык хааннаах уол кэлэрэ. Орто уңуохтаах, кэтит сарыннаах. Кэллэҕин айы миигин тонолуп-пакка одуулуурун бэлиэти көрбүтүм. Кэнники тыл бырахсан кэпсэтэр буолбуппун, устунан добордоспуппун. Киһэ айы ол уолаттарбытын кытары киинэбэ, арыт күүлэйдии, субуотаба үткүүлүү барарбыт. Оннук икки сый-быт түргэн баһайтык ааһан хаалбыта. Биһиги бу дойдуну сөбүлээн, бары

ыччат пиэрмэтигэр үлэли хаалбыппыт. Ол уолбун кытары бодоруһан, добордоһубут устунан тапталга кубулуйбута. Пиэрмэбэ үлэлиир кэм-митигэр уопсай дьизэбэ олобуппун. Доботторбут күннэтэ кэлэн көмөлөһөллөрө, арыт киһэлэргэ дьизэбитигэр кэлэн аһаһалара, субуотаба бииргэ үткүүлүү барарбыт.

Кини миэхэ таптал миннигэс тылларын этэрэ. Оччоһо мин саба дьоллоох кыыс аан дойдуга суобун курдуга. Бэйэ-бэйэбитигэр тапталга билинэ-бит, түгүн быһа уулуссаба куустуһан баран хаамсарбыт. Биир киһэ сирэйэ холлон кэлбитэ. Аармыйаба бэбиэскэ тутан сулууспалы барар буолбут. Ол түгүн “тапталбыт үйэлээх буоларыгар иккиэн хайаан даһаны бэриниллээх буолуохпут” диэн, элэ-была тылбытын эпиппит. Кини сулууспалы сыйдыар чааһыттан күннэтэ сурук бөбөнү суруйар этэ. Мин хаартыскабын харандааһынан уруһуйдаан ыппыта. Ол суруктарга таптал миннигэс тыл-лара элбэхтик суруллара.

Биһиги пиэрмэбитигэр үлэлээ-биппит курдук үлэли сыйдыбыппыт. Кыргыттарга кэлэр уолаттар табаарыстара мэлдьи мин аттыбар буола сатыыра, ордук хос быһаарыта суох үлэбэр көмөлөһөрө. Миигин “атын киһилээх” диэн кимнээх эрэ таптыыр уолбар суруйа охсубуттар этэ. Уоп-пукатыгар кэлэ сыйдыан, миигиттэн куота-көтө сыйдыбыта. Биирдэ иһэн баран кэлэн, миигиттэн кэлэбитин туһунан суламмыта. Мин быһаара сатаабыппын ылымматаба. Саатар, ол кэнники көмөлөһөөччүбүн кытары кэпсэллэтигэр, анараата соруйан туох эрэ диэбит быһыылааба. Соннук арахсыбыппыт. “Итэҕэйбэтэ, ол аата миигин сымыйанан таптыы сыйдыбыт эбит” диэн санаа кирибитэ. Ытаан-сонгоон “бастакы тапталбын кытта букатыннаахтык быраһаайдаһан баран” били көмөлөһөр киһибэр эргэ тахсыбытым. Кини аармыйаттан да кэлэн баран, биирдэ эмэ көрдөбүнэ, ыраабынан куотара. Кэргэммин кытта оҕо-уруу төрөтөн, дьизэ-уот туттубуппун. Кини эмиз кэргэннэммит сурабын истибитим. Кэнники мин, кэргэммиттэн арахсан, оҕолорбун туттунан, дойдубар көһөн кэлбитим. Ол айыта онон. Кэлин биэс сыйлаабыта көрсөн, урут сыыспытын, кэмсинэрин, билигин да таптыырын туһунан эпиптэ да... Мин хайыы үйэ атын киһиэхэ кэргэн тахсыбытым. Биирдэ эмэ хам-хаадьа эрийэн хайдах ололорбун ыйыталаһар.

Николай ПЕТРОВ, 47 саастаах:

– Урукку кэргэммин кытары иккиэн биир дэриэбинэ этибит. Оччолорго ыччаттырбар кини өссө да оскуолаба үөрэнэрэ. Миигиттэн үс сый балыһа. Оччотооһу оҕолор бары уулуссаба мустан бииргэ оонһуурбун. Оскуоланы бүтэрэн аармыйаба барбытым. Икки сый буолан баран кэлбитим, уолаттар-дын көрсүбүппүн. Кылааспыт уолат-тара урут аба собус кыргыттары көрөр эбит буоллахтарына, бу сырыыга тоҕо эрэ бэйэбиттэн балыс кыргыттар-дын хампааньылаһар буолбуттар этэ. Верам олус да тупса улааппытын онно аан бастаан өйдөөн көрбүтүм. Тутта кэпсэтэн, үчүгэйдик билсэн барбыппыт. Миигин кытары биир кылааһынныгым эмиз кини дьүөгэтин кытары сыйдыра. Инньэ гынан икки паара буолан, киһэттин пааркаба баран дьаарбай-арбыт, уулуссаба хаамсарбыт, мата-сыыкылынан хатааһылырбыт. Кини оскуоланы бүтэрэтин кытары ыал буоларга санаммыппыт. Дьон утарба-тахтара. Дьиз туттан ололорбуппун, икки уол оболоммуппун. Верам кэтэхтэн

үөрэммитэ, дэриэбинэбэ үлэ суоҕа. Ол иһин кэлин куоракка көспүппүн. Оҕолорбутун эбэлээх эһэбит илдьэ хаалбытара. Куоракка иккиэн уоллаах кыыс курдук ололорбуппун. Мин куоракка үлэ булбакка, баахтанан үлэбэ барбы-тым. Вера дьизэтигэр хаалара. Оннук хаста даһаны кэлэ-бара сыйдыбытым. Верам киһилэммитин туһунан эпиптэ, арахсыахха диэн тыл көтөхпүтэ. Мин барбыт кэммэр соботох эдэр дьах-тар бииргэ үлэлиир киһитин кытары таптал уотугар умайыттар этэ. Оттон мин бырабыллыбыт, сириллибит киһи быһыытынан уолаттарбын кытта аһы утах иһэн, ытаан-сонгоон уоскутуна-рым.

Билигин иккиэн атын кэргэннээх ололорбут. Биирдэ эмэ бастакы тап-талбын, урукку ойохпун, оҕолорум ийэ-тин, санаан ылабын. Кэнники санаан көрдөхпүнэ, кини оччолорго оскуоланы бүтэрээт, олох дьэни билбэккэ да сый-дыан миэхэ кэргэн табыстаба. Кэнники атын олох, атын дьон баарын билэн баран, эдэр киһи хараба аһылыннаба.

Мария ДМИТРИЕВА, 46 саастаах, Дьокуускай:

– Мин бастакы тапталбын сэби-эскэй кэмнэ эрэпириэссийэ тыы-ныгар иитиллибит оскуола дириэк-тэрэ алдыаппыта. Кини тоҕо оннук быһыылааммытын – салайар үлэтин сүтэриэн куттанан дуу, уолум дьону-гар өстүйэн дуу – билбэппин. Арааһа, майгыта куһаҕаныттан буолуо...

Киниттэн сылтаан оччолорго тап-талга сыйһаным, олобу көрүүм, май-гым да уларыыта диэххэ сөп. Ол да буоллар өрүү туйгун үөрэнээччи, актыбыыс, лиидэр аатын ыһыктыбакка оскуолабын бүтэрэн, үрдүк үөрэххэ кириэн, бастакы таптал аһытын умна быһыытыбытым.

Уолум миигиттэн үс сый аба этэ. Сэттис кылааска (билинггинэн ахсыс) кылааска үөрэнэр сыйбар ситэтэ суох оскуолаттан үөрэнэ кэлбитэ. Кылааһым кыргыттарыныын кини кылааһын уолаттарын кытта улам оонһоһор, хаадылаһар, тыл бырахсар буолбуп-пун. Биир сылаас сайынгы киһэбэ дьүөгэбин кытта дьаарбайа сыйдыан албас кинилэри көрсүбүппүн. Онно уо-лум биһикки ардыбытыгар истинг, сы-лаас ийиһи үөскээбитин өйдөөбүтүм. Санаабар, кини барыларыттан сэмэй, ол эрээри хорсун уонна күүстээх уол этэ, кимтэн баһарар көмүскүөх курдуга.

Уолум миигин олус харыстыыр этэ, биирдэ даһаны кууһа да, сыйлыы да сатаабатаба. Наар кэпсэтэн тахсар-быт, харахпытынан эрэ таптаһарбыт. Ону баара мин, оскуола үөрэнээччитэ, кини сопхуос үлэһитэ буолан, элбэх харгыһы көрсүбүппүн. Дьон ортотугар араас хоп-сип тарбааммыта. Ону оскуо-лам дириэктэрэ бэйэтинэн тарбатара. Кини тоҕо эрэ биһиги сыйдыарбытын олус утарбыта. Дьоммутун көрүстэбин ахсын, оннооһор, төлөпүнүнэн эрийэн саһарара, куттуура. Биирдэ оскуола аттыгар көрсөбүтүн билэн, күлүүһүн анаан аһаһас хаалларан баран, сүүрэн кэлэн биһигини «алдыатан баран ки-ирэ сатаабыккыт» диэн буруйдаабыта. Оттон тутта педсовет тэрийэн, бүтүн кэлэктииби кытыннаран уолбуттан араарарга ылсыбыта.

Убаастыыр учууталларым бары тура-тура «бастыг үөрэнээччи, ак-тыбыыс сопхуос үлэһитин кытта (17 саастаах уолу) сыйдыара сатамат, кыргыттарга барыларыгар холобур буолуохтаах» диэбиттэрэ уонна ити сыйһаны тохторторбор модьуйбуттара, кумааһыга илии баттаппытара. 15 эрэ саастаах киһи тулуйбатаһым, аны ити уолу кытта сыйдыа суох буолан, илии баттаан баран тахсыбытым. Оттон тап-талбын таннарбыппын өйдөөн, түгүнү аттыгар туран дэлби ытаабытым.

Ити курдук уолбар тугу да эпэк-кэ, быһаарбакка, тэйэн хаалбытым. Эрийдэбинэ, дьоммор суох дэтэрим, көрсөр сирбитигэр кэлэн турарын көрдөхпүнэ, ыты-ыты сытар этим. Оттон кини аармыйаба баран буол-бута. Ол иннинэ кэпсэтээри, бэли-сипиэтинэн ардах аныгар өр да өр төттөрү-таары сыйдыбыта. Учутал-ларбар тылбын биэрбит буоламмын, тахсыбатаһым. Аармыйаттан кэлэн, онтон үлэһит буолан баран, эмиз билсэ сатаабыта да, мин номнуо атын өйдөөх-санаалаах тоңуй киһи этим.

Кэмниэ кэнэбэс ыал буолан, оҕо төрөтөн тупса олохтоммуппун да, ха-йабыт да киһэ табыллыбатаба.

Владислав ОСИПОВ, 57 саа-стаах:

– Ааппын суруйбаппын диэтин дуу... Чэ, оччоһо кэпсиим даһаны... Мин урут киһини өлөрүүгэ балыллан, сэттэ сый хаайыһа олорон тахсыбы-тым. Ол иннинэ устудьуннуу сыйдыан биир кыһы олус күүскэ таптаабы-тым. Танара табатын курдук кэрэ сөбөрлөөбэ, уурбут-туппун курдук, көнө быһыылааба-таһаалааба. Саха Туйаарыма Куота диэн кинини аат-тыахха сөбө. Лаана диэн ааттыахха. Барахсан сиртэн-буортан тэйбит, куорат ыалын мааны кыһа этэ. Абата милииссийэбэ улахан дуоһунастаах киһи этэ, ийэтэ – быраас. Оттон мин дьонум – тыаба көннөрү үлэһиттэр. Өссө миигин хайдах үөрэттэрэ ыып-

пыттарын сатаан санаабаппын. Ол саһана олимпиадаларга мэлдьи кыттар оҕолору үрдүк үөрэххэ быһа ылал-лара. Инньэ гынан, кириэн хаалбы-тым. Лаана миигин дьонугар илдьэн билиһиннэрибитигэр соччо ахсарбатах-ты сыйһаннаспыттарын, бэйэлэригэр тэгнээбэтэхтэрин тутта өйдөөбүтүм.

90-с сылларга улуунан арахсан охсуһар этибит. Онно улахан дьон да биһигини булкуйаллар быһыылааба. Мин төһө кыалларынан тэйиччи тутта сатыырым. Биирдэ пааркаба бөлөбүнэн охсуһуу буолбутугар биир уол өлбүтэ. Онно тоҕо эрэ миигин уган биэрбит-тэрин өйдөөбөккө да хаалбытым. Тьа уола хантан албакаат эһин диэни булуохпунуй. Соннук хаайыллан ха-албытым.

Лаанам бастаан утаа ытаабыта-сонгообута. Абатынан кэпсэтиннэрэ сатаабыта да, кыаллыбатаба. Баһар, кыһыттан тэйитээри кэпсэллээбэ, быһыы сатаабатаба буолуо дии саныбын. Лааналыын бастаан утаа суруйсар этибит. “Миигин кэтэһимэ, аны суруйума, мин тахсыам ыраах”, – диэн суруйарым. Миигин кэтэһэн олобун алдыатыа дуо?! Биирдэ ийэтэ суруйбута. Лаанам барахсан массыы-на саахалыттан комаба кирибитин, ый буолан баран сырдык тыһа бысты-бытын туһунан ыар сураһы аахпытым. Ол кэннэ дууһам хаанынан ытаабыта. Хаайыттан тахсыах да санаам кэлбэ-тэ. Кэлин тахсан баран, син олохпун онгостубутум. Лаанам уңуобар сый айы бара сыйдыбын. Кини биһикки кылгас тапталбыт, кини сырдык мичээ-рэ өйбүттэн-сүрэхпиттэн, дууһабыттан арахпат, мэлдьи саныбын. Кэнники ойохтоһон, оҕолоһон баран, умна быһыытыдым. Бириэмэ эмтиир эбит.

Ол да буоллар син биир баста-кы тапталбытын кэриэстээн, кини мөссүөнүн ким да тыппат сиригэр урууна сыйдыабын. Биирдэ эмэ ылан көрөбүн.

Балаһаны бэлэмнээтэ Туйаара СИККИЭР.

“Атабастабыллаах кырдьык”

Биһиги “КӨМҮӨЛ” кинигэ кыһабытыгар Г.И. Адамов-Сайдам “АТАБАСТАБЫЛЛААХ КЫРДЬЫК” диэн арамаанын киллэрбитэ. Тута төлөһөр үбэ-харчыта суоҕун да иһин, ааптардары өйүү, көмөлөһө сатыыр үгэспитинэн кинигэни бэчээттиргэ туруммуппут. Инньэ гынан, ааспыт сайыны быһа үлэлээн, 1000 ахсааннаах, дьонун көстүүлээх кинигэни Новосибирская куоракка бэчээттэтэн ажаллыбыт.

Саха аабааччыта, литэрэтиирэбэ диэххэ, улахан киэптээх уус-уран айымньыны кэтэспитэ ыраатта. Того диэтэххэ, норуот ааспыт олобун, быһыытын-майгытын, өйүн-санаатын ымпыктаан-чымпыктаан сэхэн, арамаан эрэ курдук жанрдарга хартыына курдук ойуулаан хаалларыахын сөп. Сэбиэскэй кэмгэ литэрэтиирэни судаарыстыба өйүүр эрдэбинэ, суруйааччыларга “суруйдуннар, айдыннар” диэн, анаан-минээн үһүн сынналаны, собуруу баар айар дьилэ-лэргэ ыйы-ыйдаан путевка бэриллэрэ. Ол кэмнэргэ А.Аччыгыя, С.Данилов, Н.Якутский, Б.Боотур, Далан курдук суруйааччылар саха олобун туһунан эпическэй айымньылар суруллан хаалбыттара. Онтон уларыы-тэлэрийи ииччэх-бааччах кэмигэр дьон сүрүн болжомтону күннээби олохторун дьаһанартан, аһыыр аһы булунартан соло булбат буолан, үһүн кээмэйдээх айымньы суруллар кыага суох этэ.

Уларыы-тэлэрийи кэнниттэн бастакы арамаанынан Е.Слепцова-Куорсуннаах “Аан талба” айымньытын ааттыаха сөп. Аһыах сыл анараа өттүгэр И.Иванов “Чуумпу Бүлүү” бөдөҥ арамаана тахсан, дьону-сэргэни сэргэхсиппитэ. Урукку суруйааччыларбыт эдэр саастарыттан улахан кээмэйдээх айымньыга ылсыбыт эбит буоллахтарына, билингги ааптардар – олобу билбит, үлэни үлэлээбит дьон.

Г.И. Адамов 1946 сыллаахха Чурапчыга, Эрилик Эристиин Дьабатын баһыгар, Эбэ (уруккута “Бэдэгээйи”) диэн алааска, төрөөбүтэ. Кэбээйигэ – учууталынан, дойдутугар Одьулууннаабы СКТУ-га дириэктэринэн, онтон кэ-

лин наар салайар үлэбэ сылдыбыта. Төрөөбүт норуотун туһугар ис сүрэхтээн ыалдьар, кыһаллар киһи ыччаты иити, сиэр-майгы тиэмэтигэр суруйар үлэтин сабалаабыта. Бастакы кинигэтэ “Үтүө баба санаам миэнэ” диэн майгы-сигили араас өрүтүн ырытыыга анаммыта. Ол кэнниттэн кинигэлэрэ тахсыталаан барбыттара, литэрэтиирэ куонкуустарыгар кыттыбыта. Бэйэтэ “Дэриэбинэ дьылбата – норуот дьылбата” ааптарыскай бырайыак толкуйдаан, өрөспүүбүлүкэ нэһилиэктэрин, дьонун-сэргэтин кытта үлэлээн киирэн барбыта. Төрөөбүт норуотун туһугар сааһыраы, сылайары умнан туран итинник үлэлиир, кырдьыгы кэпсиир бабата “Атабастабыллаах кырдьык” диэн бөдөҥ айымньыны суруйарга ажалла. Мин санаабар, бу арамаан саха олобун уустаан-ураннаан көрдөрөр литэрэтиирэбит бэлиэ айымньыларын кэккэтигэр тустаах миэстэтин булуоҕа.

Сахаба сир баайын хостооһунҥа мөккүөрдээх боппуруоһу аан бастаан сытыытык туруорбут киһи Н.Якутский буолар. Кини “Көмүстээх үрүйэ” сэхэнин Сэдьүк обонньор, Уйбаанча уобарастарын бары үчүгэйдик өйдүүбүт. “Көмүс эбэнки баайа буолбатах” диэн, илдьэн көмтөрөн кэбиһэр.

Сайдыы хаһан баҕарар икки өрүттээх. Сир баайын хостооһун норуот олобун укулаатын уларытыыта суох барбат. “Атабастабыллаах кырдьык” арамаанҥа 1960 сыллаахха алмаас бырамыысыланнаһын хааччыйарга Бүлүү ГЭС-ин тутуу сабаламмыта. Бу улахан тутуу бырайыагынан Туой Хайа, 500-кэ нэһилиэнньэлээх бөһүөлөк, уу анныгар хаалбыта, дьону-сэргэтэ көһөрүллүбүтэ.

Айымньы 60-с сыллардаабы саха ыраас, сырдык инникигэ эрэллээх олобуттан, эдэр ыччат үөрэххэ-билиигэ тардыһар ыратыттан сабаланаар. Садын сиirin Мэнкэр түөлбэттэтэн тардыылаах Туой Хайа дэриэбинэтин ыччата Сэмэн Мэнкээрэп 10-тан тахса хонуктаах унньуктаах айан кэннэ Дьоккуускай куоракка үөрэнэр, сайдар, киһи-хара буолар бабалаах кэлбитэ. Итиннэ дабатан эттэххэ, ити 50–60-с сыллар саха омок норуот буола үөскээһинин саҥа кэрди-ис кэмэ этэ. Ити иннинэ саха дьону үс аңгы түөлбэлээн, бэйэлэрэ бэйэлэригэр бүгэн олорбуттара. Дойдубут уста-туората биллибэт улахан, суол-иис суоҕа. Бүлүү, Сунтаар энээртэн уонтан тахса күн айаннаан кэлиэххэ сөп эбит буоллабына, хоту улуустарга олоорор буоллаххына, Дьоккуускай үйэҥ тухары көрөр кыабын суоҕа. 50–60-с сылларга училище, институт хото аһыллан, айан-ныыр, сылдыһар кыах түспөн, ыччат түмсөн, саҥаттан көрбүт курдук, бэйэ-бэйэлэрин кытта билсиптэн, таптаһан, ыал-уруу буолан, саха билингги көлүөнэ норуота төрүттэммитэ.

Сэмэн Мэнкээрэп Чурапчы училищетыгар үөрэнэ киирбитэ, устудьуон дьоллоох олобун толору амсайбыта. Ася диэн Чурапчы кэрэ кыһын кэргэн ылбыта. Эдэр Мэнкээрэптэр ыал буолан, холбоһон, уол төрөөбүт сиригэр, Туой Хайага, ананан бараллар. Дьэ, бу кэмтэн айымньы сайдыыта, кыһалҥаны дабайыта сабаланаар. Туой Хайа кинилэри сахалыы төрүт олобуһун, тытыллыбатах улуу айылҥанан көрсөр. Итини мин суруйааччы биир ситиһиитэ дии саныыбын. Асялаах Сэмэн Туой Хайа чыпчаалыгар ытталлар. “Хайа оройугар тахсан, үһэ тарбачына субуруйбут үрдүк быыска аныгар туран, иккиэн илиилэриттэн ылсан, үһэ диэки даллаччы ууммуттара уонна Чуона эбэлэрин, аллара тэнийэн көстөр дэриэбинэлэрин кытта дорооболоһо, кинилэргэ сүгүрүйү, уруйдуу-айхаллыы турбуттара”. Ити курдук кинилэргэ үһэһтэн улуу Айылҥа, Чуона эбэ арыллан кэллэлэр. Бу, мин

санаабар, бу түгэн арамаанҥа барытыгар сиимбэл курдук. “Айылҥаттан ордук улуу, айылҥаттан ордук кырдьыктаах бу Орто дойдуга туох да суох” диэн!

Онтон Чуона, Садын дьону хайдах курдук бэйэлэрин өбүгэттэн кэлбит олохторунан олороллоро, бултаан-алтаан, Айыларга үгэнэ сылдыһалара, кыстаах уолу көрсө ийэлэрэ тэрийбит остуолугар көстөр. “Эбизккэ ас бөҕө тардыллыбыта: улар миинэ, таба этин ыһаарыта, дьуухала, тууһамыт, ыһаммыт балык, таба үттээх хойуу чэй, алаады...” айылҥабыт барахсан саха киһитин үчүгэйдик да аһатан, маанылаан олорбут эбит! Онон биир бөһүөлөк эрэ буолбакка, саха олорбут олобун онгорсо, аһыыр-танҥар айылҥата, итэбэлэ барыта уу анныгар барара, дьэ, ыарахан дьылба!

Манна ааптар күүһэ диэн, кини манна бэйэтэ олорбут, тэҥнэ сылдыспыт, илэ көрбүт курдук, ымпыктаан-чымпыктаан суруйан таһаарбыта, кини суруйааччы быһыытынан талааннаабын, маастарыстыбалаабын көрдөрөр. Дьиннээх буолбут түбэлтэни бэйэтин олорбут уопутугар олобуран киһини итэбэтэр хартыына онгортон таһаарбыт.

Сэбиэт Миитэрэй уобараһа наһаа үчүгэй! Нэһилиэги салайан олоорор баартыйалаах киһи, уураабы быһаччы толоруохтаах, иккис өттүнэн кини туох алдьархай тахсан эрэрин өйдүүр. Ити курдук психологическай өттүнэн эмиз дьон мунньахтарга ытааһына-сонгоһуна хас биридди аабааччы сүрээһинэн аһар.

Бырастылаһы ыһаба?! “Саха бүгүҥнү литэрэтиирэтин биир ситиһиитэ, кыайыта диэн сыаналыбын уонна саха олобун ойуулаан көрдөрөр арамааннар кэккэлэрин толорон биэрэр улахан айымньы үөскээтэ” дии саныыбын.

**Борис ПАВЛОВ-Кэм,
“Көмүөл” кинигэ кыһатын
төрүтүччү, салайааччы,
суруналыс, бэйиэт.**

Дьоруой аата умнуллубат...

Кулун тутар 4–5 күннэригэр Алампа аатынан Ытык Күөл орто оскулатыгар обону Ийэ дойдуга бэриниилээх буолуу тыыныгар иитиигэ туһуламмыт ый чэрчитинэн анал байыаннай дьайыы кыттыылааба, “Эр санааланы” уордьанынан наҕараадалаабыт Н.Н. Мочкинҥа аналлаах сүгүрүйүү, кэриэстэбил тэрээһиннэр ытытыллылар. Бастакы күн Ньургун Мочкин кэриэһигэр төрөппүттэрин көбүлээһиннэринэн сыал ытытыгар күрэхтэһии буолла. 6–11 кылаастартан барыта 44 оҕо күөн көрүстэ. Саамай элбэх очукуону ылан, мунутуур кыайылаабынан 9-с кылаас үөрэнээччигэ Артур Тарасенко буолла уонна Мочкиннар дьизэ кэргэн туруорбут анал куубактарынан уонна сыаналаах бириистэринэн наҕараадаланна. Миэстэлэспит оҕолор бары, дьупулуом, мэтээл, бириис тутан, үөрүүлэрэ үрдээтэ.

“Биир ньыгыл Арасыйыа” баартыйа олохтообут “Саҥа оскуола” диэн эдэр көлүөнэ ыччаты патриоттуу тыынҥа иитэр, көбүлүүр инниттэн дойдубут туһугар олохторун толук ууран, дьоруойдуу быһыыны онорбут байыаннай дьайыы кыттыылаахтарыгар, сэрии, тыыл бэтэрээннэригэр анаммыт Бүтүн Арасыйатаабы 2018 сыллаахха олоххо киирбит бырайыак сүннүнэн “Дьоруой паартата” анал байыаннай дьайыы хорсун саллаата Ньургун Мочкинҥа ананан кулун тутар 5 күнүгэр арылынна.

Биһиги оскуолабытыгар алын кылааска үөрэммит биир дойдулаахпыт Ньургун Николаевич анал байыаннай

дьайыыга, дьиннээх патриот буолан, бастакылар кэккэлэригэр ыңгырыллан барбыта. Донецкай уобаласка 1-кы гранатометнай взводка ыстаарсай наводчигынан сулуспалаабыта. 2022 сыл ахсынньы 24 күнүгэр үрдүк мырааны ылалларыгар, кимэн кириигэ, өлөр өлүүттэн чаһыйбакка, дьоруойдуу быһыыны онгортон, өстөөх буулдыа-тыгар табыллан, Ньургун эдэркээн олобун толук уурбута. Хорсун быһыытын иһин “Эр санааланы” уордьанын төрөппүттэригэр туттарбыттара.

“Дьоруой аата умнуллубат” өйдөбүннүк истиэндэни уонна “Дьоруой паартатын” арийыы тэрээһинигэр

салаалта үлэһиттэрин сэргэ Ньургун төрөппүттэрэ, кэргэнэ, кыһа кытыннылар. Төрөппүттэрэ Екатерина Егоровна, Николай Николаевич Мочкиннар “За верность родительскому долгу” муниципальной бэлиэ туттарылына, “Таатта нэһилиэгин бочуоттаах олохтооҕо” аат ингэрилиһэ.

Н.Н. Мочкин сырдык аатыгар, кини хорсун быһыытыгар анаммыт “Дьоруой паартатыгар” 11 “б” кылаас туйгун үөрэнээччигэ Антон Будикин олоорор чизэскэ тигистэ. Кэнчээри ыччат аатыттан оскуола бэрэсидьизинэ С.Дедюкина “Ньургун Николаевич сырдык аатын үйэлэргэ умнуохпут суоҕа” диэн эрэннэрдэ. Ньургун Мочкин кылгас, ол эрэри чабылхай олоҕо, хорсун быһыыта эдэр көлүөнэ ыччаты патриоттуу тыынҥа иитиигэ, Ийэ дойдуга бэриниилээх буоларга өрүү холобур буолуоҕа. Дьоруой сырдык аата үйэлэргэ умнуллубат! Саха сирэ, модун Арасыйыа кининэн киэн туттар!

**Маргарита ПАВЛОВА,
Ытык Күөл орто оскуолатын
учуутала.**

Ыччат десана кырдыабастарга көмөлөһөр

Кулун тутар 2 күнүгэр Уус Алдан Тулунаатыгар аҕам саастаах дьоммутугар устудьуоннар күүс-көмө буоллулар.

Ыччат миниистирэ Пётр Шамаев салайааччылаах “Молодежный десант” диэн Дьоккуускай куораттан 24 эдэр ыччат кэлэн, 2-с Лөгөй нэһилиэгин кырдыабастарыгар тимуровскай үлэлэри онгордулар. Ол курдук, хаары күрдүү, түһэри, таһы, дьизэ сууйуута, мууһу булууска угуу, мас хайытыыта курдук кырдыабастар ыарыһатар үлэлэрин кыайа-хото үлэлээн биэрдиһэр. Уопсайа 13 ыалга көмөлөстүлэр. Аҕам саастаах дьон махталлары ыллылар. Эбиэттэн киһэ Тулуна орто оскуолатын

үөрэнээччилэригэр идэни талыыга бэсиэдэ ыттылар. Маны тэҥэ нэһилиэк эдэр ыччатын, үөрэнээччилэрин кытары холбоһуктаах волейбол оонньоотулар. Нэһилиэк эдэр ыччатын кытары билистилэр, сэргэхситтилэр.

“Отряд Путина” чэрчитинэн кэлбит “Молодой десант” кыттылаахтарыгар барба махталбытын тиэрдэбит.

**Сардаана УШНИЦКАЯ,
2-с Лөгөй, Уус Алдан.**

“Ээ, мин кырыйдым!”

Киһи хас сааһыттан “кырыйдым” дэнэрий? Арааһа, ол киһи ис туругуттан тутулуктааба буолуо. Сорохтор, 40 саастарын ааһаат, айкалаан-дьой-околоон, ыарыыларын ааһан бараллар. “Кырыйдыбыт” диэн, ыһыктынан, сымнатан эттэххэ, тас сэбэрэлэригэр сапсыйан кэбиһэллэр. Манньк киһи дьүһүнэ кими да үөрдүбэт, таҥаһа-саба эмиэ сол курдук, болоорхой буолар. Оттон сорохтор 70–90 саастарыгар даҕаны эдэрдии эрчимнэрин, олоххо тардыһыларын сүтэрбэттэр, мэлдьи үөрэ-көтө болҕомто киинигэр сылдьаллар (Сорох-сорох кэрэ аҥаардар сааһыран да баран, аһара “тырымна-аталлар” даҕаны). Урут хайдах этэй? Биһиги ийэлэрбитин-аҕаларбытын 50 саастарын туоллулар да, “эмээхсин-обонньор” ахсааныгар киллэрэр эти-

Кармен Дель Орефиче: “90 саастаах кыыспын”

Гиннесс рекордун кинигэтигэр “Саамай уһун карьералаах подиум модела” диэн кириэ сылдьар. Аан дойду саамай саастаах “манекенщицата” диир судургу буолуо. Кыыс өссө 14 сааһыттан муода эйгэтигэр үктэммит, муода сурунаалларыгар бэчээттиир буолбуттар. Дыкитэ баар, кини бастакы килбик хаартыскаларын көрөн, “уһулуччу кырасаабысса диэххэ сөп дуо?” диэн мунаара саныытын. Элбэх эдэркээн кырасаабыссаттан биридэстэрин эрэ курдук. Оттон билинги хаартыскаларыгар – чаччы, кэрэ, чабылхай, киһи харабын тардар Дьахтар! Арай, уратыта – муус манган баттахтаах. Саас киһини киэргэтэр холобурун киһиэхэ көрөбүн. Ама, 80–90 саастаах дьахтар дуо, бу? Көбүс-көнө уҥуохтаах, бэйэтигэр сөрү-сөп, 20-чэлээх кыргыт-

Сааһырыы “муодата”

Тас сэбэрэбэ, дьүһүҥнэ, таҥаска-сапка киһи ис туруга көстөрүн ким да мэлдьэспэт. Төһө да киһини “өйүнэн” сыаналааталлар, бастаан син биир тас дьүһүнүнэн көрсөллөр (нуучча өһүн хоһооно “Встречают по одежке, провожают по уму”). Сааһыран бардахха, “үрүҥ көмүс” сааска үктэннэххэ, ити сыһыан хайдах уларыйарый? Онон бүгүн “саастаах дьон муодатын” туһунан кэпсэтиэх.

бит. Дьыҥэ, бу олох даҕаны эдэр дьон эбиттэрэ буолуо.

Кэрэтик кырдыахха

Кэлингинэн олохпут тупсан, мэ-диссиинэ, косметология, пластической хирургия сайдан, киһи эдэр сааһа даҕаны лаппа уһаан биэрдэ. Аны үгүс кырдыаҥас олобор, сынныаланар, до-руобуйатыгар, дьарыгар, тас көрүҥэр болҕомто уураар буолла. Этэргэ дылы, сааһырыыга саҥа сыһыан үөскээтэ. Холобур, урут биэнсийэлээх эмээх-ситтэр, дьиз аттыгар ыскамыайкаба былаакка суулланан олорон, аа-дьуо ол бу сурабы-сонуну ыспайдахаллар эбэтэр сиэннэрин кытта бодуустаһан, бөрүк асты-асты, дьизэ олороллор диэн өйдөбүл баһыйара. Биир үксүн биһиги дойдуга оннук этэ. Билигин ол көрүү уларыйда.

Ол курдук, кэнники сылларга саастаах дьон “Биһиги өссө даҕаны баарбыт, тыыннаахпыт, эдэрбит!” диэн дэбиистээх хамсааһыннара сабалланна. Дойду-дойду аайы атыттарга холобур буолар, саастаах блогердар, модел-лар баар буоллулар. Кинилэр 80–90,

сорохтор, бэл, 100 сааска (60–70 саастаахтар тустарынан этэ да барылыбат – НГ.) олох өссө да кэрэтин, умсугутуулаабын дакаастыыллар, успу-ордунан, фитнесинэн дьаныһан туран дьарыктаналлар, астарын-үөллэрин көрүнэллэр. Ол да иһин эдэрдии ими-гэс, быччын, ингиир-ситии эттэрин-сииннэрин киһи көрөн ымсыылар, астынар.

Куйаар ситимигэр бу дьону аан дойдуга көрөллөр, кэрэхсииллэр. Ол түмүгэр кинилэри батыһааччы элбэх. Саастарын кистээбэттэр, баттахтара туртайбытыттан, тириилэрэ мырчы-стыбытыттан кыбыстыбаттар. Кыр-дыар да сааска киһи кэрэ буоларын, атыннык кырдыахха сөбүн тыыннаах туоһута буолаллар. Ол – билинги кэм саҥа бөлүһүөпүйэтэ да диэххэ сөп. Геронтологтар, кырдыаһыны чинчийэр үөрэхтээхтэр, “сааһырыттан киһи ку-оппат, ол эрэри бу кэм даҕаны кэрэ, чөл буолуон сөп” дириллэр.

Саас уонна муода

Саамай маассабай эйгэ тугуй? Биллэн турар, бу – муода, таҥас, тас дьүһүнү-бодону онгостуу. Онон саҥа бөлүһүөпүйэ, бастатан туран, ити эй-гэни хаарыйбыта өйдөнөр. Билигин уруккулуу, “муода эдэрдэргэ эрэ ана-нар” дэммэт. Анаан-минээн “саастаах дьонго туһуламмыт муода” хайысхата үөскээн, аан дойдуга тарбанна.

Муода – бэйэтэ улахан индустрия уонна мөлүйүөнүнэн барыһы киллэрэр биисинэс. Наадайыы баар буоллабына, биисинэс хайдах ону туһаммат буолуой, онон икки өттүттэн ситэрсэн биэри-ти да курдук баар. Билигин аныгы дизай-нердар, муоданы онгорооччулар араас сүүрээни толкуйдаан, кэлликсийэ онгороллоругар, муода сокуонун айал-ларыгар саастаах дьону түмнүбэттар. Ону көрдөрөр, угуйар-эркэлээмэллэр, саамай биллэр, сааһырбыт “сулус-моделлар” баар буоллулар. Кинилэри көрөн, киһи бэркэ кэрэхсиир. Холобур, ол кимнээбий?

скульптура курдук буоларыгар миэхэ үс сыл наада буолбута, – диэбит. – Ол дьүһүмүн тупсара сатаан эбэтэр чөл олобу туһунан муодата. Пантомимаба киһи этэ-сиинэ үчүгэй буолара наада”.

Подийумга тахсыыта эмиэ күүт-тэрбэтэх. Пекингэ муода дизайнера Ху Шегуан “Кытай муодата” улахан шоу бэлэмнииригэр Ван кыһа ди-джей эбит. Кыыс Шегуаннын шоу туһунан кэпсэтэ турдахтарына, төлөүөнэ тыа-һаабытыгар экирээнигэр саастаах кы-расыабай эр киһи көстүбүт. Дизайнер “кимий?” диэн ыйыппытыгар, “аҕам” диэбит. Шегуан шоуу ким аһарыгар төбөтүн сынныа барбатах. Оттон Ван Дэшуйу билигин аан дойду саамай аатырар подиумнара сырсаллар эбит.

Ван эдэр көрүҥүн кистэлэнэ тугуй? Аҥаардас успуордунан дьарыктана-ра дуо? Суох. Ол төрдө – Ван Дэшун саҥаны баһылыртан куттамматы-гар, олобу таптырыгар. 70 сааһыгар фитнесинэн үлүһүйбүт, аангылыа тылын баһылаабыт, 78 сааһыгар – мата-сыккын, 85 сааһыгар сөмөлүөт ыытарга үөрэммит, “билигин даҕаны баҕа сана-ам баһаам” диир эбит. 20-чэ киһиэхэ, сэрйээлгэ уһуллубут. Собохо тап-тыыр кэргэннээх, икки оболоох, биир сиэннээх эбит. Билигин тренажёрга 2 чаас дьарыктанар, харбыыр, атынан күүлэйдир эбит.

“Сааһырдыбыт, тугу да кыайбап-пыт дииртэн – бэринии, хотторуу сабаланаар. Дьингинэн, ситиһииттэн ким да бэйэбиттэн атын туппат – ону өйдөө”, – диэн этэр эбит эдэр дууһалаах 88 саастаах Ван.

Арааһа, Конфуцийга сүгүрүйэр дойдуга эрэ манньк санаалаах дьон үөскүүрэ дуу?

Биһиги бэйэбит итэҕэстэритигэр, кыайтарыларбытыгар эбэтэр тугу эрэ ситиспэтэхпитигэр төрө-пүттэрибиттэн (кыайан ииппэтэх-тэр), тыйыс-куһаҥан килиимэттэн (экологияба) сабалаан, оскуолаба (ситэ ииппэтэх, үөрөппэтэх), была-ас сыһаныгар (болбойбот, көрбөт, үбүлээбэт), о.д.а. тийэй буруйдуур идэлээхпит.

Оттон, баҕар, бэйэттэн сабалыыр наада буолаарай? Бэйэ сүрээс суобун, нэһин, куттаһын, дьулуура суобун кыайдахха, хайдах буолуо этэй? Туох дии саныыгыт?

Нина ГЕРАСИМОВА.

тартан да ордук быһыылаах-таһаалаах, аристократты кэрэ сэбэрэлээх, чаччы, умнулубат уобарас!

Кини дьылҕата сыанан аҕаабатах. 1931 с. төрөөбүт, ийэтэ соботобун ииппит. Тийер-тийиммэт олохтон кыысчаан харчы өлөрөөрү өссө 1945 с. “сурунаалга үһүлларга” сөбүлэспит. “Vogue” сурунаалга 1947 с. Кармен ха-артыската бастакы балаһаба бэчээттэм-мит. Өр кэмгэ моделинан үлэлээбит эрэри, саастаах модель быһыытынан аан дойдуга аатырбыт. Муода саамай биллэр дьизэлэрин, дизайнердары кытта үлэлэспит, үстэ кэргэннэнэ сыл-дьыбыт, биир кыыстаах эбит. Артыыс, кинигэ ааптарын быһыытынан биллэр, ону таһынан Лондонга Ускуустуба уни-верситетин дуоктара. Билигин даҕаны муода быыстапкатыгар көхтөөхтүк кыт-тар 93 саастаах моделтан “биэнсийэбэ тахсар туһунан санаабаккын дуо?” диэн ыйыппыттарыгар, “баҕар, 100 сааспын туолаһпына, ол туһунан толкуйдуом” диэбит. Дьэ, хайдахый?!

Кармен “кистэлэнгэрэ”

– Кыра-кыраалаан аһыыр. Ол үгэһэ аччык кэриэтэ оҕо сааһыттан хаалбыт; – хаһан да нүксүйбэт, мэлдьи көнө-түк туттар – балет кылааһыгар үөрэммит үөрүйэбэ; – сарсыарда аайы судур-гу сэрээккэни көтүппэккэ онгорор; – “15 эрэ мүнүүтэ-лээх дьарык көдүүһэ суох, баҕарар тү-мүккүн ылбаккын. Успуорка интэри-эс сылы сылы-нан үөскүүр, киһи астыныар диэри” диир; – үөрүннээн майгылаах, кы-раттан да үөрэр, тус бэйэтигэр “ирониялаах” сы-һаннаах; – тириитин күн көрөрүттэн ха-рыстыыр, анал маа-һынан соттор; – элбэх ууну иһэр. **“Баттаба манхай-быт дьонго күүстээх буолуу холобурун көрдө-рөбүн. Бэйэбин 90 саастаах кыыс курдук сананабын”** диир эбит.

Ван Дешунь: “Бэйэбин – бэйэң эрэ”

Пекингэ муода шоуугар кыра-сыабай быһыылаах-таһаалаах, уһун манган баттахтаах саастаах киһи тахсан подиумга эрчимнээхтик туттан-хап-тан хаамыталаабытыгар, “эдэр уол баттабын кырааскалатан сылдьар” ди-эбиттэр. Оттон Ван Дэшунь оччолорго 80 сааһын туолаары сылдьара эбээт!

Кини 1936 с. дьадангы ыалга төрө-бүт. Ситэ үөрэммэккэ, 14 саастааҕар үлэли барарга күһэлибит. Ол эрэри артыыс буолар ыра санаалаах эбит. Артыыс кууруһугар үөрэнэн, тыйаатырга оонньообут. Ол эрэри, 40 сааһыгар ыалдьан, бырааһа “идэбин уларты, нобуруускабын аччат” диэбит. 1979 с. Ван пантомиманы талбыт. Пекингэ көһөн, барытын сагаттан сабалаабыт. Дьизэнэн тыйаатыр тэринэн бары үлэлээбиттэр, тийер-тийиммэт, “бомж” эрэ бэтэрээтинэн олохтоохтор эбит. Ван пантомима саҥа көрүҥүн – “Тиллибит скульптуралар” диэни – айыабыттан, 1987 с. Германияба Аан дойдутаагы бэстибээлгэ кыттыабыттан аата-суола биллэн барбыт. Кини айбыт дьоруойдара – Кытай энциклопедияты-гар, хаартыскалара “Кытай 100 сыллаах устуоруйата” кинигэбэ киллэриллибит-тэр.

50 саастааҕар Ван аан бастаан тре-нажёрдаах саалаба үктэммит. “Күнгэ 4 чаас дьарыктанарым, этим-сииним

Чыамайыкы Уола диэн кимий?

Ааспыт 2023 сылга Мэнэ Хангалас улуунун бэр-тэрэ – И.Колосов, Е.Куприянов уонна Е.Шишигин – биир дойдулаахтарын Семен Михайлович Михайлов-Чыамайыкы Уолун (1892–1928 сс.) туһунан мөккүһүн, хаһыакка элбэх ыстатыйаны таһаардылар.

Биллиилээх устуорук Е.С. Шишигин "... сорох кыраайы үөрэтээччилэр С.Михайлов-Чыамайыкы Уола салайар тэрил-тэтин үбүн, харчытын хаартылаан дуу, хайаан дуу итэбэстэммитин, ол иһин Ксенофонтонка кыттыспытын кэпси-иллэр" – диэн суруйан элбэхтик хоруотанна.

Үлэ бэтэрэ-энэ Егор Куприянов: "Өрөспүүбүлүкэбит, дойдубут туһугар туру-уласпыт хорсун санаа-лаах үтүө киһи сырдик аатын (Е.С. Шишигин курдук. – Н.Н.) сэ-рэйэн көрөн хараардар сыһа", – диэн бэлиэти-ир. Биллиилээх кыраайы үөрэтээччи Илья Коло-сов: "С.Михайлов-Чыа-майыкы Уолун биир дой-дулаахтара Е.Шишигин ыстатыйатын бары сөбүлээбэтэхтэр, өһүргэммиттэр", – диэн аабааччыларга кэпси-ир.

Хомойуох иһин, бу мөккүһэр дьон ар-хыып докумуонна-рын көрбөтөхтөр, үөрэппэтэхтэр быһыылаах. Докуму-оннартан көстөрүнэн, Гражданскай сэрии кэн-ниттэн, 1925 с. Семен Михайлович Михайлов табаарыһа Иван Генна-дьевич Кирилловтыын Төмтөөн (Алдан сирэ) бириискэтигэр учаа-стак ылан, "көмүс сууй-ан туттарыахпыт" диэн эрэннэрэн, Хайа са-

лаатын управлениетын кытта дуогабардаспыттар, иккиэн холбоон 10 тыһ. солк. кирэдь-иит ылбыттар.

Ол Төмтөөнгө тийиэн, көмүһү сууйар табыгастаах учаастагы булбакка, харчыла-рын дэлби матайдаан бүтэрэн кэбиһэн баран, төннүбүттэр. Бу иннинэ Семен Михайлов "кэтэх хаһаайыстыба тэринэн сайыннарабын" диэн Саха АССР Наркомпротторгуттан 7 тыһ. солк. кирэдьиит ылан баран, хаһаайыстыба тэри-мэтэх, сүөһү ииппэтэх, бурдук үүннэрбэтэх эбит. Онон, 1926 сыл бүтүүтүгэр барыта холбоон 12 тыһ. солк. кирэдьиит иэст-эммит. Быһата, кирэдьиитин төлөөбөккө хаһан эрэ сууттанар курдук балаһыанньаламмыт. Бу манньк уустук турукка ки-ирбит киһи Дьокуускайга кэлэ сылдьан П.В. Ксенофонтон-кытта көрсөн кэпсэппит. Ол кэнниттэн С.Михайлов 1927 с. бу хамсааһын актыыбынай кыттыылааба буолбута.

И.Колосов бигэргэтэринэн, очтоотубу дьон С.М. Михайло-вы "Саха маршала" диэн аат-тыллар эбит. Дьэ бу "маршал" С.М. Михайлов-Чыамайыкы Уола ОГПУ силиэдэбэтэлэ Кунцевич: "Эн байыаннай бэ-лэмнэниини ханна барбыккы-ный, ханнык кинигэлэринэн үөрэммикини?" – диэн ый-ытыгар манньк хоруйдаабыт. "Мин ханнык даһаны байы-аннай бэлэмнэниини уонна үөрэби барбатабым. Этэрэ-эттэри хамаандаһы сылдьан буола турар балаһыанньаны уонна олохтоох усулуобуйаны учуоттаан быһаарыны ылынар этим. Ыстаапка байыаннай үөрэх кинигэлэрэ бааллара да, үөрэбэ суох буолан, ааттарын өйдөөбөппүн. Бу кинигэлэри биирдэ эмэ Кириллов, Афан-сьев уо.д.а. аабыллар этэ да, тугу билбэттэрин мизэхэ кэп-сээбэт этилэр. Ол кинигэлэр билигин ханна баалларын бил-

бэппин", – диэн. "Доппуруос кэмигэр чекистэр Чыамайыкы Уола байыаннай дьыалаба ураты дьобурдаабын истэн-билэн итинник ыйытылары биэрбиттэр быһыылаах" диэн сылыктыбыт.

Биллэрин курдук, С.Михай-лов - Чыамайыкы Уола 1927–1928 сс. конфедера-листар хамсааһыннарыгар кыттыбыта. Бу хамсааһын өрөспүүбүлүкэбигэр улахан издээни онорбута. Хамсааһын кыттыылаахтара ытыллыбыт-тара, 300-тэн тахса киһи Ар-хангельскай уобалас Үрүн байбалагыгар баар Соловец-кай арыыларга, амырыын усулуобуйатынан аатырбыт концлаабырга ытыллыбыт-тара. Онтон букатын тарбахха баттанар эрэ киһи тыыннаах ордон төннүбүтэ.

Конфедералистар хамсааһыннара БСК(б)П Саха сиринээби обкуомун бюротугар элбэхтик көрүллүбүтэ, сыана-ламмыта, элбэх уураах ылыл-лыбыта. Ол түмүгүнэн, 1928 с. кулун тутар 27 күнүгэр буолбут обкуом пленумугар М.К. Аммо-сов "1927–1928 сс. бастаанна биричинэлэрэ" диэн кизг да-кылааты онорбута. Ол дакыла-акка Чыамайыкы Уолун туһунан манньк этиллибит: "Михайлов, ком. войсками, член ЦК, якут Восточно-Кангаласского улуса. Воспитанник зажиточного яку-та, имел с последним совмест-ное имущество. Малограмот-ный. Участник повстанчества 1921–1922 г. и Якарревдота (против Пепеляева). После гражданской войны – торговец и предприниматель (ездил в Алданские прииски). Картеж-ник и пьяница".

М.Аммосов Семен Михай-ловы уруккуттан да сирэй билсэрэ саарбахтаммат. Ол кини суруйуутун биһиги 100-чэкэ сыл буолан баран хайдах да эрдээксийэлиир, көннөрөр кыахпыт, бырааппыт суох.

Онон, чекист Каравановы өлөрүү кыттыылааба, 1921–1922 сс. үрүн этэрэтин хаман-дыра, 1922 с. сэбиэскэй бы-лаастан буруйа сотуллан амни-стияламмыт, 1923 с. Маралаах диэн сиргэ Пепеляев сэриитин Өлүөнэ баһын диэки ыппакка тохтоппут, 1923 с. кулун тутар 2 күнүгэр Билиистээххэ кэлэн тоһуурга түбэспит Курашов этэрэтин быһаабыт, кулун тутар 3 күнүгэр Саһыл Сыһыыга төгүрүктээһингэ түбэспит Строд дьонун босхолоспут, ЯЦИК үрүн көмүс бэлиэтинэн наһараадаламмыт (1923 с.), гражданскай сэрии кэнниттэн "кэтэх хаһаайыстыба тэринэ-бин" уонна "көмүһү хостуубун" диэн 12 тыһ. солк. харчыны изс ылан ыскайдаабыт, 1927–1928 сс. "конфедералистар-га" кыттыһан баран, күүһүнэн өттөйөн нэһилиэнньэттэн аһы-үөлү, көлөнү былдьаабыт, саа-саадах тутан дойдубут судаарыстыбаннай тутулу-уонна Төрүт сокуонун улары-тары модьуйсубут, кэлин М.К. Аммосов "арыгыһыт уонна хаартыһыт" диэн ааттаабыт Семен Михайлович Михайлов олобун уонна үлэтин сүрүн тосхоллору – итинниктэр.

Билигин кини И.Колосов этэринэн – "саха марша-ла", "саха Мелехова", оттон Е.Куприянов суруйарынан – "Чыамайыкы олохтоохторо мэлдьи ытыктыыр, убаастыыр, кизн туттар киһилэрэ". Бу курдук аһара баһылаах дар-батыны, олус тупсарыны утаран суруйбутун иһин усту-орук Е.С. Шишигин улахан кэнэйдээһингэ түбэстэ.

Дьэ, чаччы да интэриэһинэй кэмнэ олоробут.

Николай НИКОЛАЕВ, үлэ бэтэрээнэ, Дьокуускай.

Ааспыт сыллар алдьархайдара

1928 с. I Мэлдьэхси нэһилиэгин сэбиэтигэр барыта 39 дьокуутаат талыллыбыт. Бэрэссэдээтэл – Павел Петрович Кривогорницын.

Бу Павел Кривогорницын-Набыл Байбал 1975 с. суруйан хаалларбыт ахтытыгар да, кэ-лин мизэх кэпсиригэр даһаны, "Боссоойко Тыа Харыйалаах мырааныгар арбах (землянка) хастан саһан сытарын Губчека боломуочунайа Данил Матвее-вич Нутчин 1930 с. олунньу 28 күнүгэр чуолкайдаан билбитэ. Кулун тутар 1 күнүттэн сэри-илээн баран, кулун тутар 10 күнүгэр эрэ кыайбытара... Ол кэннэ арбабы кулун тутар 12 күнүгэр хаһан, онно кимнээх уонна хаһаа буолан сыппыттар-ын быһаарбытара" диэбитэ.

Бүгүн Гизатулла Туллович Рахматуллин-Боссоойко кэр-гэнин, чугас дьонун ааттарын чуолкайдыхпын бабарабын... 1917 с. биэрэпискэ суруллубу-тунан, Гизатулла Рахматуллин – 36, кэргэнэ – 34, уола – 7, кыргытара 4, 6, 12 саастаахтар. Ол эбэтэр Боссоойко – 1881 с. төрүүх. (Атыннык эттэххэ, Гра-жданскай сэриигэ кини 40 саа-стаах киһи эбит). Этиллибитин курдук, кини улахан уола Курбан (Курбангель) – 1910 с. төрүүх. Кыра уол Антулла – 1917 с., улахан кыһа Алимзада – 1906, орто кыһа Мизазада 1912 с. төрүүхтэр.

Мин "Боссоойкону эһии..." диэн сэхэммэр, Набыл Байбал кэпсээнигэр олобуран, Боссо-ойко кэргэнин Матифа Магама-

туллина диэбитим. Онтон кэлин ону Николай Гаврильев диэн ааптар "Боссоойко – намнар күтүөттэрэ" диэн суруйуутугар кини кэргэнин аатын "Нисабулла Магаматуллин кыһа Фатима" диэбит. Чаччы, биһиги дьоммут Фатиманы "Матифа" диэн бул-куйуохтарын сөп эбит.

1930 с. Г.Т. Рахматуллин-Боссоойко Тыа Харыйалаах мыраанын чабырбайыгар саһа сытара биллэн кыргыттар ал-дьархайдарыгар кини бэйэтэ – 49, кэргэнэ Фатима – 47, улахан кыһа Алимзада – 24, уола Курбан – 20, орто кыыс Мизазада – 18, кыра кыһа Езитта – 16, кыра уола Антулла 13 эрэ саастаах эбиттэр.

1926 с. биэрэпис кэмигэр суруллубутунан, бу издээн буо-луо 4 сыл иннигэр, I Мэлдьэхси нэһилиэгин үгүс дьоно өрүскэ киирэн кыстаабыттар. Онтон көрдөххө, Г.Рахматуллин-Бос-соойко Хатырыкка тахсан кы-стаабыт.

1988 сылтан Саха АССР Борокуратуурата уонна КГБ-та 30–50-с сылларга олобо суох эрэпириэссийэлэммит дьону реабилитациялаан барбыта. "Кинилэр ааттара тилиннэ" диэн "Чолбон" сурунаалга (1991 с., 8-с №-гэр) тахсыбыт испиһэҕкэ "Боссоойко дьыалатыгар" ту-туллубут буолуон сөп икки киһи аата баар: Павел Павлович По-

сельскай, 1881 с., II Мэлдьэхси сахата, баартыйата суох (1930 с., 25.08. Дьокуускайга суут-таммыт); Прокопий Николаевич

Посельскай, 1893 с. төрүүх, эмиз II Мэлдьэхси сахата.

Боссоойкону кытта "арбахха" Григорий Посельскай өлбүтүн

кэпсириллэр. Эмиэ ол "арбахха" өлбүт Феофанов диэн киһи аата-суола толору биллибэт, "милииссийэ формалааба, бэстилиэттээбэ, партийнай киниискэлээбэ" эрэ биллэр.

Дьокуускайтан Мария Пав-ловна Феофанова "кинигэбэр мин аҕам Павел Феофанов аата ахтыллар (дьингэнэн, мин ол киһи аатын суруйбатабым, "Феофанов" эрэ диэбитим)" диэн суруйбута. Кини аҕата баартыйалаах эбит, 1921–1922 с. бастааннааба кыттыбыт. Бастааннааба кыттыбытын бы-растыы гынан, баартыйаба ылбыттар. Кыһа "аҕам П.С. Фе-офанов Артемьевы кытта сибэ-эстээх буолуон сөп" диэбитигэр, ону туоһулуон сөп хаартысканы ыппытыгар, бастааннааба сыл-дьыбытыгар олобуран, "бу киһи Боссоойколобу кытта тигэбэр диэри сылдьыһан баран, биир арбахха көмүллэн сытар буолуон сөп" диэххэ сөп курдук.

Кэлин иһиттэххэ, үрэх үрдүгэр турар Сөтөгөйдөр (Пинигиннэр) өтөхтөрүгэр оҕо-дьахтар билингэ диэри чугаһаабат эбит. Ынах хомуйа сылдьан айдааны, ыһыны-хаһыны, ытаһыны-соһоһууну дьон илэ истэллэрэ үһү. Кэлин ону эмиз бигэргэтэн тураллар. Буолуохтаах. Ону мин билбэккэ, "хам-бааччы сытаахтыыллар" диэбиттээхпин, албас.

Бу сиргэ өйдөбүл бэлиэ туруоруох баара. Ити санааны мин И.А. Пинигин кырдыаҥаска этэн көрө сылдьыбыппын, "ону олохтоох дьаһалта ылынар буоллабына, сөп этэ" диэн ба-ран, кэлин батынан кэбиспитэ.

Идэлги 2005 с. хаһыакка суруйууттан кылгатыы.

Суолдьут сулус-75

Ааспыт нэдиэлэ устата – саха бөбөһө, Мюнхен Олимпиадатын (1972) чөмпүйүөнэ Роман Дмитриев – төрөөбүтэ 75 сылын Саха сиригэр кизгник бэлиэтээтилэр.

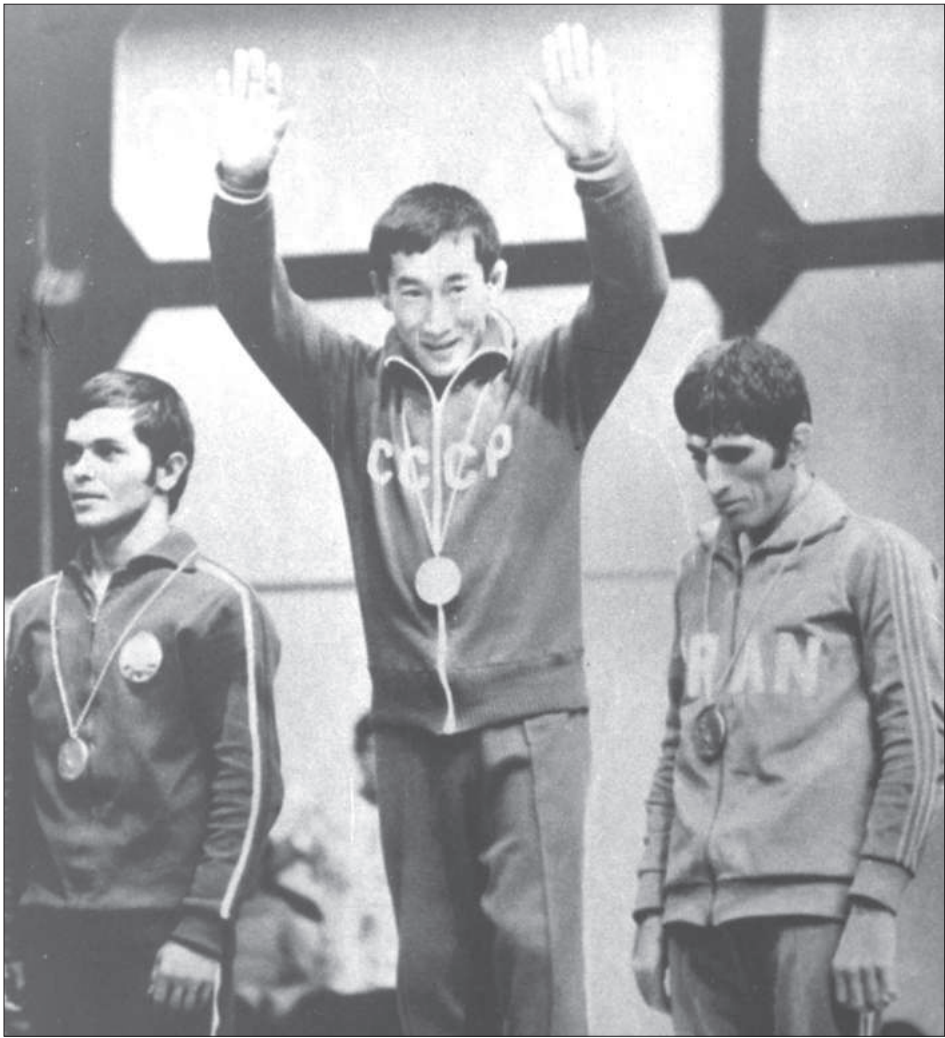
Оптуорунньукка (кулун тутар 5 күнүгэр) Национальной бибилэтиэкэсэ Роман Михайлович “Мин тэтэрээт-тэрим” кинигэтэ сүрэхтэммитэ. Сарсыныгар Ил Түмэнгэ киниэхэ аналлаах төгүрүк остуол тэриллбитэ.

Онтон, кулун тутар 7 күнүгэр (Роман Михайлович төрөөбүт күнүгэр) тэрээһиннэр сарсыардаттан сабаламмыттар. “Туймаада” стадион аттыгар турар пааматынньыкка аймахтара, үлээннээхтэрэ, успуорт бэтэрээннэрэ, ыалдыааччылары сибэкки дьөрбөтүн уурбуттара. Эбиэт

кэннигэр Бэчээт дьиэтигэр пресс-кэмпиринсийэ ытыллыбыта. Киэһэ Суорун Омоллоон аатынан Опера уонна балет тыйаатырыгар уопсастыбаннас мунньаҕа буолбута, ол кэнниттэн “Сулус буолан умайдын” диэн испэктээк көрдөрүллүбүтэ. Дьэ, онтон, кулун тутар 8, 9, 10 күннэригэр Дьокуускай “Өрөгөй” успуорка дыбарыаһын уорбатыгар – ССРС үтүөлээх маастара, Олимпиада чөмпүйүөнэ Роман Дмитриев кэриэһигэр 21 саастарыгар диэри эдэрдэргэ аан дойдутаагы турнир хапсыһыллара.

“Бастакы” диэн тыл Роман Михайловичка сыһыаран элбэхтик туттуллар: сахалартан бастакы Олимпиада чөмпүйүөнэ (1972, Мюнхен), сахалартан бастакы аан дойду чөмпүйүөнэ (1973 сыл, Тегеран); сахалартан бастакы Европа чөмпүйүөнэ (1969 сыл, София); сахалартан бастакы ССРС чөмпүйүөнэ (1969, Минскэй). Биһиги көлүөнэ кини соргулаахтык тустар, кыайар-хотор кэмигэр улааппыт, оскуолаҕа үөрэммиппит. Кини аата ССРС албан ааттаах успуорка “сулустарын” кытта тэҥнэ ааттаныан ааттанар.

Былырын успуорт суруналыыһа, хапсаҕайга успуорт маастара Иван Барашков – ССРС уонна аан дойду чабылхай бөбөстөрүн туһунан “Бриллианты борцовского ковра” диэн бэртээхэй кинигэтэ бэчээттэнэн тахсыбыта. Онно ааптар Роман Михайлович туһунан ыстатыйаны “Биһиги Гагариммыт” диэн ааттаабыт. “Сыллар ааһыахтара, көлүөнэлэри көлүөнэлэр солбуйуохтара, – диэбит Иван Иванович ыстатыйа сабаланытыгар. – Ол эрэри Роман Дмитриев аата хаһан да

умнуллоо суоҕа. Кини биһиги суолдьут сулуспут, биһиги Гагариммыт”.

Кырдык, улууттан улуу, чабылхайтан чабылхай спортсменнары бастакы космонавт Юрий Гагарин кытта тэҥниир холобурдара бааллар. Нуучча аатырбыт спортсмена Всеволод Бобров пааматынньыгар – “Шалыпин русского футбола, Гагарин шайбы на Руси...” диэн бэйэ-иэт Евгений Евтушенко хоһоонун тыллара суруллубуттар. Киэн далааһыннаах, күүстээх, дириг иэйиилээх тыллар.

Александр Беленькэй диэн буюксаҕа идэтигэр успуорт суруналыыһа баар. Кини “Сүдү чөмпүйүөннэр” (2004) диэн аар-саарга аатырбыт боксуордар туһунан кинигэтигэр: “Биһиги, арааһа, Эмирикэбэ – мунутуур ыарахан ыйааһынга аан дойду чөмпүйүөнүн дынг суолтатын, ситэн-хотон өйдүөхпүт суоҕа. Биһиги “чөмпүйүөн”, “кыайылаах” диэн тылларбыт ол суолтаны ыраабынан арыбаттар. Арай, Сэбиэскэй Сойууска сэрии иннинэ сөбүмэр уһун көтүүлэри онгорбут лүөччүктэргэ уонна Юрий Гагаринга сыһаммытын тэҥнии тутуохха сөп буолуо. Буюкса ыарахан ыйааһыныгар аан дойду чөмпүйүөннэрэ – үрдүктөн үрдүк чыпчаалга дабайбыт дынгнээх дьоруойдар”.

Биһиги Роман Дмитриевпит, Роман Михайловичпыт, аан дойду чөмпүйүөнээттиригэр уонна Олимпиадаларга суол тэлбит албан ааттаах, суон сурахтаах бөбөспүт туһунан киэн далааһыннаах, чабылхай этиилэр элбэхтик этиллибиттэрэ, суруллубуттара. Мюнхенга ытыллыбыт ХХ сайынгы Олимпиада чөмпүйүөнэ! ССРС успуордун чабылхай “сулуһа”! Үөһэ Айылартан айдарылаах бөбөс! Кырдык,

Роман Михайлович биһиги Гагариммыт, суолдьут сулуспут, өлүүн хаарга бастакынан суол тэлбит улуу спортсменмыт! Олимпиада икки төгүллээх чөмпүйүөнэ Иван Ярыгин улуу бөбөспүт туһунан: “Первый среди якутов олимпийский чемпион! Он несет это звание с чистым сердцем как Рыцарь спорта!” – диэн дириг иэйиилээх тыллара эппитэ.

Биир үтүө күн суруналыыстар ССРС көңүл тустууга сүүмэрдэммит хамаандатын сүрүн тиризньэрэ Томас Барбаттан: “Роман Дмитриев хайдах бөбөһүй?” – диэн ыйыппыттар. Кини ити ыйытыга хоруйун тылбааһа суох аабыаһын: “Какой борец Дмитриев?.. Кошачьей породы, барс. Вкрадчивый, мудрый, чувствует все и на ковре, и за ковром. Подкрадывается, как охотник, выжидает и стреляет. Своего никогда не упустит...”

Роман Дмитриев кэриэһигэр аан дойдутаагы турнир ымыыта (талисман, маскот) – барс. Кинини атыннык “ирбис” диэн ааттааччылар. Турнир ымыыта ыалдыааччылары үөрдэ-көтүтэ хамсанара, үнкүүлүүрү, ким баҕалаабы кытта хаартыскаҕа түһэрэ – Саха сиригэр успуордугар сонун көстүү.

1985 сыллаахха Дьокуускайга көңүл тустууга ССРС чөмпүйүөнээтэ ытыллыбыта. Ону көрсө биллэр-көстөр успуорт суруналыыһа Ян Дымов “На ковре – чемпионы” диэн кинигэтэ бэчээттэммитэ. Онно Ян Моисеевич Роман Дмитриев туһунан ыстатыйатын: “Твердый характер. Кытаанах характер!” – диэн түмүктээбит.

Федор РАХЛЕЕВ.

Роман Дмитриев бастаабыт түһүлгэлэригэр иккис миэстэлэммит бөбөстөр

Сыл	Куорат	Ч	Бөбөс	Финалист
1969	Минскэй	ЧС	Роман ДМИТРИЕВ	Юрий Кишиев (Х.Осетия)
1969	София	ЧЕ	Роман ДМИТРИЕВ	Огнян Николов (Болгария)
1971	Москуба	ЧС	Роман ДМИТРИЕВ	Рафик Гаджиев (Азерб.)
1971	Москуба	СП	Роман ДМИТРИЕВ	Рафик Гаджиев (Азерб.)
1972	Минскэй	ЧС	Роман ДМИТРИЕВ	Рафик Гаджиев (Азерб.)
1972	Мюнхен	ОИ	Роман ДМИТРИЕВ	Огнян Николов (Болгария)
1973	Красноярскэй	ЧС	Роман ДМИТРИЕВ	Александр Иванов (Казах.)
1973	Тегеран	ЧМ	Роман ДМИТРИЕВ	Хасан Исаев (Болгария)
1974	Лас-Пальмас	КМ	Роман ДМИТРИЕВ	Иран хамаандата
1976	Одесса	ЧС	Роман ДМИТРИЕВ	Сергей Корнилаев (Моск.)
1979	Москуба	СП	Роман ДМИТРИЕВ	Аршак Саноян (Армения)
1980	Москуба	ЧС	Роман ДМИТРИЕВ	Сергей Корнилаев (Моск.)

Роман Дмитриев улахан түһүлгэлэргэ ситиһиилэрэ

Сыл	Куорат	Ч	Кг	Бөбөс	М
1969	Минскэй	ЧС	48 кг	Роман ДМИТРИЕВ	I
1969	София	ЧЕ	48 кг	Роман ДМИТРИЕВ	I
1969	Мар дель Плата	ЧМ	48 кг	Роман ДМИТРИЕВ	II
1970	Эдмонтон	ЧМ	48 кг	Роман ДМИТРИЕВ	III
1971	Москуба	ЧС	48 кг	Роман ДМИТРИЕВ	I
1971	Москуба	СП	48 кг	Роман ДМИТРИЕВ	I
1972	Минскэй	ЧС	48 кг	Роман ДМИТРИЕВ	I
1972	Мюнхен	ОИ	48 кг	Роман ДМИТРИЕВ	I
1973	Красноярскэй	ЧС	52 кг	Роман ДМИТРИЕВ	I
1973	Тегеран	ЧМ	48 кг	Роман ДМИТРИЕВ	I
1974	Лас-Пальмас	КМ	48 кг	Роман ДМИТРИЕВ	I
1974	Стамбул	ЧМ	52 кг	Роман ДМИТРИЕВ	III
1975	Киев	ЧС	52 кг	Роман ДМИТРИЕВ	II
1976	Одесса	ЧС	48 кг	Роман ДМИТРИЕВ	I
1976	Монреаль	ОИ	48 кг	Роман ДМИТРИЕВ	II
1977	Красноярскэй	ЧС	52 кг	Роман ДМИТРИЕВ	III
1978	Минскэй	ЧС	48 кг	Роман ДМИТРИЕВ	II
1979	Москуба	СП	48 кг	Роман ДМИТРИЕВ	I
1979	Москуба	ЧС	48 кг	Роман ДМИТРИЕВ	II
1980	Москуба	ЧС	48 кг	Роман ДМИТРИЕВ	I
1981	Лодзь	ЧЕ	48 кг	Роман ДМИТРИЕВ	III

Табылыыссаҕа быһаары: ОИ – Олимпиада; ЧМ – аан дойду чөмпүйүөнээтэ; КМ – аан дойду Куубага; ЧЕ – Европа чөмпүйүөнээтэ; СП – ССРС норуоттарын Спартакиадата; ЧС – ССРС чөмпүйүөнээтэ.

Роман Дмитриев кэриэһигэр

Кулун тутар 8–10 күннэригэр Дьокуускай “Өрөгөй” успуорт комплексыгар – Роман Дмитриев кэриэһигэр 21 саастарыгар диэри эдэрдэргэ аан дойдутаабы турнир ыытылынна.

Турнирга 11 тас дойду хамаандата кытынна: Азербайджан, Армения, Белоруссия, Греция, Индия, Иран, Казахстан, Кыргызстан, Монголия, Молдавия уонна Узбекистан. Кинилэртэн Греция уонна Молдавия эрэ бөбөстөрө бириистээх миэстэҕэ тиксibэттилэр. Онон, 11 тас дойдуттан уонна Арасыйыа 16 эрэгийиэниттэн барыта 266 бөбөс (уолаттар, кыргыттар) кытынна. Күрэхтэһии бириискэ фондата – 2 мөлүйүөн солкуобай. Чөмпүйүөннэр 35-тии тыһыынча солкуобайынан набараадаланнылар (иккис миэстэҕэ – 25 000, үһүс миэстэҕэ – 15 000 солкуобай). Чөмпүйүөннээбит бөбөс тириэньэрин харчынан бириһэ – 10 000 солкуобай.

Саха сирин уолаттарга хамаандата барыта сэттэ мэтээли ситистэ: кыһыл көмүс – Лев Павлов (57 кг) уонна Роман Николаев (79 кг); үрүң көмүс – Андрей Аронов (79 кг); боруонса – Николай Захаров (57 кг), Николай Щеглов (61 кг), Юлиан Григорьев (65 кг)

уонна Кирилл Мордовской (70 кг). Оттон кыргыттарбыт бу сырыыга үөтэлээбэттилэр. Биир боруонса мэтээллээхпит – Лилиана Рожина (68 кг).

Уолаттарга официальнойа суох хамаанданан түмүк

Хамаанда	Кыһыл көмүс	Үрүң көмүс	Боруонса
1. Чечня	3	-	-
2. Дагестан	2	2	1
3. Саха сирэ	2	2	4
4. Бурятия	1	1	2
5. Иран	1	-	2
6. Хотугу Осетия	1	-	-
7. Ставрополь	-	-	2
8. Армения	-	1	2
9. Иркутский	-	1	2
10. Казахстан	-	1	1
11. Монголия	-	1	-
12. Узбекистан	-	-	2
13. Красноярский	-	-	1
14. Азербайджан	-	-	1
15. Индия	-	-	1

Хамаанда лиидэрэ, Сунтартан төрүттээх Лев Павлов барыллаан хапсыһыларга бары утарылаһааччыларын күппүлүү ахсаанынан кый-талаабыта: Алексей Фокинов – 10:0; Сандал Прокопьев – 10:0; Николай Захаров (бары – Саха сирэ) – ыраас кыйыы; Ахмад Мусагаджиев (Дагестан) – 11:0. Финалга Дагестан бөбөһө Халид Магомедовы 4:0 ахсаанынан баһыйа тутан –

чөмпүйүөннээбитэ.

Уолаттар турнирда-рыгар Чечня хамаанда-та үрдүк көрдөрүүлэннэ (үс чөмпүйүөннээх). Уонна эриэ-дэхси көрдөрүүлээх Дагестан (икки кыһыл көмүс, икки үрүң көмүс, биир боруонса) уонна Бурятия (биир кыһыл көмүс, биир үрүң көмүс, икки боруонса) хамаандаларын чорбото тутуохха сөп. Бурятия хамаандата уолаттарга да (Тамир Ешини-

маев), кыргыттарга да (Аяна Цыренжапова) чөмпүйүөннээх соботох хамаанда.

Белоруссия хамаандата кыргыттар турнирдарыгар хардыы хаамта. Хамаандаба 18 кыыс баар. Кинилэртэн уон үс кыыс илии тутуурдаах, өттүк харалаах дьиэлээтилэр (4 кыһыл көмүс, 4 үрүң көмүс уонна 5 боруонса).

ССРС үтүөлээх маастара, Олимпиада чөмпүйүөнэ Роман Дмитриев кэриэһигэр 21 саастарыгар диэри эдэрдэргэ аан дойдутаабы турнир кыйыылаахтара уонна призердара

Кулун тутар 8–10 күннэрэ. Дьокуускай. “Өрөгөй” успуорт комплекса.

Уолаттарга

57 кг: 1 – Лев Павлов (Саха сирэ); 2 – Халид Магомедов (Дагестан); 3 – Игнатий Дарев (Иркутский) уонна Николай Захаров; 5 – Юрий Винокуров уонна Дьулус Петров (бары – Саха сирэ).

61 кг: 1 – Имам Умаров (Дагестан); 2 – Лев Проломов (Ставрополь); 3 – Амирреза Теймури (Иран) уонна Николай Щеглов; 5 – Артем Слепцов (иккиэн – Саха сирэ) уонна Арсен Доржу (Тыва).

65 кг: 1 – Адам Архив (Чечня); 2 – Андраник Аветисян (Армения); 3 – Юлиан Григорьев (Саха сирэ) уонна Даниил Боднар (Красноярский); 5 – Кежик Ооржак (Тыва) уонна Василий Григорьев (Саха сирэ).

70 кг: 1 – Магомед Байтукаев (Чечня); 2 – Хабиб Завурбеков (Дагестан); 3 – Жавохир Чулибоев (Узбекистан) уонна Кирилл Мордовской (Саха сирэ); 5 – Батор Цыренжапов (Бурятия) уонна Магомед Алибахарчиев (Дагестан).

74 кг: 1 – Тамир Ешинимаев (Бурятия); 2 – Асхаб Хаджиев (Казахстан); 3 – Алу Духваев (Дагестан) уонна Аганазар Новрузов (Азербайджан); 5 – Андрей Румянцев уонна Иннокентий Бабаранов (иккиэн – Саха сирэ).

79 кг: 1 – Роман Николаев

(Саха сирэ); 2 – Абулмуслим Абулмуслимов (Ставрополь); 3 – Иван Федоров (Иркутский) уонна Афтандил Тологонов (Узбекистан); 5 – Нанзал Баасан (Монголия).

86 кг: 1 – Реза Сулейманиан (Иран); 2 – Демчикдорж Тумурбаатар (Монголия); 3 – Размик Епримян (Армения) уонна Жамсаран Каркунов (Бурятия); 5 – Вадим Чеботарь (Амур уобалаһа) уонна Борис Гаврильев (Саха сирэ).

92 кг: 1 – Мустафагаджи Малачдибиров (Дагестан); 2 – Руслан Юршин (Иркутский); 3 – Эрфан Аббаси (Иран) уонна Амит Сингх (Индия); 5 – Денгендалай Делберел (Монголия) уонна Улугбек Соронбеков (Кыргызстан).

97 кг: 1 – Шахман Нухаев (Чечня); 2 – Андрей Аронов (Саха сирэ); 3 – Александр Галсанов (Бурятия).

125 кг: 1 – Вильям Валиев (Хотугу Осетия); 2 – Илья Жибалов (Бурятия); 3 – Генрих Айкян (Армения) уонна Алихан Куссаинов (Казахстан); 5 – Айназар Базарбаев (Узбекистан) уонна Сехрават (Индия).

Кыргыттарга

50 кг: 1 – Алина Сагалакова (Хакасия); 2 – Диана Гаджиева (Дагестан); 3 – Светлана Катенка уонна Валерия Титова (иккиэн – Белоруссия); 5 – Номин Чинзориг (Монголия) уонна Гульнара Русланова (Узбекистан).

53 кг: 1 – Ольга Овчинникова (Москуба); 2 – Екатерина Карпушкина (Москуба уобалаһа); 3 – Валерия Микитич (Белоруссия) уонна Сакипджамал Есбосинова (Узбекистан); 5 – Анармаа Баттумур (Монголия) уонна Алина Кожина (Белоруссия).

55 кг: 1 – Номин-Эрдэнэ Мягмарсурен (Монголия); 2 – Марта Гетманова (Белоруссия); 3 – Алжана Абакарова (Дагестан).

57 кг: 1 – Аяна Цыренжапова (Бурятия); 2 – Вала Харджей (Белоруссия); 3 – Екатерина Ведмецкая (Ульяновский).

59 кг: 1 – Владислава Кудзина (Белоруссия); 2 – Шахзода Алланиязова (Узбекистан); 3 – Яна Кастунова (Белоруссия).

62 кг: 1 – Алина Борисова (Красноярский); 2 – Маргарита Куш (Белоруссия); 3 – Мелина Круглик (Иркутский).

65 кг: 1 – Ксения Царения; 2 – Александра Жук (иккиэн – Белоруссия); 3 – Алтансук Даваажаргал (Монголия).

68 кг: 1 – Виктория Раджкова (Белоруссия); 2 – Алина Шевченко (Москуба); 3 – Лилиана Рожина (Саха сирэ).

72 кг: 1 – Алина Сайчук (Белоруссия); 2 – Ксения Самойлова (Тверь); 3 – Каюркул Шаршенбаева (Кыргызстан).

76 кг: 1 – Софья Бубнова (Москуба); 2 – Тувшинжаргал Тарав (Монголия); 3 – Виктория Адамович (Белоруссия).

Мадьыны куолар

Ааспыт өрөбүлгэ (кулун тутар 10 күнүгэр) Тыа хаһаайыстыбатын университетын успуорка саалатыгар мас тардыһыыга дьахталлар күрэхтэһиилэрэ буолан ааста.

Аан дойду дьахталларын күнүгэр анаммыт турнир кыйыылаахтара уонна призердара

50 кг: 1 – Ньургуйаана Николаева (АТУ); 2 – Анастасия Алексеева (Мэнгэ Хагалас); 3 – Татьяна Дьячковская (Чурапчы).

55 кг: 1 – Валентина Суханова; 2 – Наталья Радченко (иккиэн – Хагалас); 3 – Лера Дьячковская (Чурапчы).

60 кг: 1 – Ирина Алексеева (Горнай); 2 – Жанна Алексеева (АТУ); 3 – Александра Нарахаева (Хагалас).

65 кг: 1 – Марина Федоренко (Хагалас); 2 – Светлана Молюкова (АТУ); 3 – Сардаана Андреева (Горнай).

75 кг: 1 – Анна Саморцева (Ньурба); 2 – Мира Павлова (ХИФУ); 3 – Елена Федорова (Амма).

85 кг: 1 – Сайыына Сивцева; 2 – Нарыйа Степанова (Дьокуускай); 3 – Вера Чичигинарова (Нам).

85 кг үөһэ: 1 – Татьяна Баишева (Амма); 2 – Лидия Слепцова (Дьокуускай); 3 – Татьяна Захарова (Үөһээ Бүлүү).

Турнир Аан дойду дьахталларын күнүгэр анаммыт. Тэрийээччилэр – Успуорт төрүт көрүннэригэр өрөспүүбүлүкэтээби киин уонна мас тардыһыыга Саха сирин федерацията.

– Бу турнир иккис төгүлүн ытыллар, – диэн кэпсиир мас тардыһыыга успуорт маастара, СӨ мас тардыһыытыгар федерациятын толорооччу дириэктэрэ Владимир Шарин. – Былырын 37 дьахтар кыттыбыта, оттон быйыл күрэхтэһиибит 52 кыттааччылаах. Соторутаабыта мас тардыһыытыгар өрөспүүбүлүкэ чөмпүйэнээтэ ытыллыбыта.

Ол да буоллар күрэхтэһиигэ Арасыйыа уонна аан дойду түһүлгэлэрин кыйыылаахтара эмиэ кытыннылар.

Мадьынылар Дмитрий Попов, Виктор Докалов, Дмитрий Саввин уонна Петр Бурнашев анал бириистэри туруорбуттара. Кинилэргэ федерация аатыттан улаханник махтанабын. Аан дойду дьахталларын күнүн чизэһигэр бары кыттааччыларга сибээки дьөрбөтүн туттарбыт. Ол иһигэр судьйаларга, быраастарга эмиэ. Бу турниры сыл айыы ытар буолуохпун.

Дьикти аргыс

Ыһахтар кэмнэригэр кэр-гэнниилэр бээтинсэ киэһэ үлэ чааһын кэнниттэн Илин Энгээр улууска дойдуларын ыһаҕар айаннаан испиттэр.

Өрүһү туораан, Бэстээххэ бородуукталаһан, лаппа хой-утаабыттар. Үрүн түүн турар кэмэ буолан, сырдык эбит. Сирдэрин ортолотон иһэн көрбүттэрэ – суолга маҕан былаачыйалаах дьахтар турар үһү. Илиитин сэ-ниэтэ суох баҕайытык уунан, массыынанан тох-топпут. Кэргэнниилэр, бэнсиингэ харчы наада диэн, ылбыттар. Дьах-тар саҕата суох кэнники олбоххо ололбут. Эр киһи ханна айаннаан иһэрин ыйытан көрбүт да, анараангыта тугу да хоруйдаабатах. Кэргэнни-илэр көрсөн эрэ кэбиспиттэр. “Түһөр сирэ кэллэбинэ, этэр ини” дэспиттэр.

Онтон арай уһун баҕайы лаанкы аттынан аһан истэх-тэринэ, аргыстара “көрөбүт дуо?!” диэн хаһыра түспүт.

“Тугу? Ханна?” диэн, эр киһи ыйыппытыгар “ол онно!” диэн баран, тарбагынан халыҥ ой-ууру ыйыт. “Туох баарый?” – диэн, аны дьахтар ыйыппыт. Онуоха: “Көр ээ, тиит төрдүгэр

мин ыйанан турабын...” – диэ-бит. Кэргэнниилэр кэнниилэрин хайыһан көрбүттэрэ – сирэйэ көбөрө өлбүт, хараба уоттам-мыт илиэһэй ололор эбит. Онтон массыыналарын иһигэр

тымныы баҕайы салгын аҕылыс гыммыт. Ол кэнниттэн киһи тулуйуо суох амырын сыта тунуйбут. Уолуйуу, айманыы буолбут. Ити кэмгэ эмискэ утары иһэр массыына уота сандаарыс гыммыт. Эр киһи, уруулун туора тутуат, суол кы-тытыгар сүүрдэн тахсыбыт. Нэһилэ туормастан, эниэни өгөйбүтүнэн тохтообуттар. Харсыспатахтарыгар махтал! Онтон өйдөөн, кэнниилэрин хайыспытара – массыынала-рын кэннинээҕи аана аһаҕас, аргыстара ханна да көстүбэт.

Ол тухары “абааһы оло-субут” диэбэккэ, санаала-рыгар, дьахтары көрдөөн, хаһытаан көрбүттэр да – мэлигир. Ити икки арды-гар күнүскүлүү сып-сырдык буолбут. Кэргэнниилэр мас-сыыналарын көрүнэн баран, салгыы айаннаабыттар. Сэрэх-хэ, аара ГАИ үлэһиттэригэр туох буолбутун кэпсээн ааспыттар.

Кэлин истибэтэхтэрин исти-биттэр. Сүппүтэ үс хас сыл буолбут, ити эргин тиит муту-гар дьаһаммыт дьахтар өлүгүн отонһуттар булбуттар. Барах-сан, сир-халлаан икки ардыгар мунан, өлүгүн харайтараары дьонго көһүннэбэ.

Көтүртэриэн баҕарбатах

Улууспут киинигэр үчүгэйкээн кулууп дьэиэтэ баара. Нэһилиэк тэрээһинэ барыта онно бу-олара.

Дьэиэ аата дьэиэ, эргэртэри-гэр көтүрэн барбыттар. Биридэ киинэ көрдөрөөччү Ньукулай санааҕа ылларбыт көрүгнээх олорон: “Киһи күлүгэ кэлэн, көтүрэ сылдьар уолаттары хаста да ыскайдаата... Тыыт-тарыан баҕарбат”, – диэн чып кистэлиинэн тыл ыһыктыбыт. Ити иннинэ, Ньукулай киинэ-тин көрдөрөөрү лицензэтин абырахтыы ололдобуна, киһи атабын тыаһа хааман кэлэн, киһи хоһун таһыгар тохтообут. «Бээ, бу киһи тобо киирбэт баҕайытай?» диэн, аанын аһан

көрбүтэ – ким да суох үһү. Он-тон ыла “атын ким эрэ” баарын сэрэйэр буолбут.

Кулуубу көтүрэр үлэһиттэр дьэиэлэригэр онгостон, көрөн-харайан аҕалыт эрбиилэрэ үлэлээри гыннахтарын аайы, араастаан моһуоктуур эбит. Очотообу баһылык: “Үлэбитин тартыгыт, уһаттыгыт! Атын бырайыак тутулуохтаабын харгыстаан сылдьабыт!” – диэн кыһырыбыт. Этэн-тыы-нан үлэлэтэ сатыллар эбит да, кыра сэп-сэбиргэл олох истибэт буолан хаалар эбит. Ол иһин, айабылы сатаан, кырдыаҕаска албатын, уоту аһатан баран, улахан сэбинэн тобута сынньан алдыаттарбыт-тар. Онтулара да моһуоктаан,

тохтоон хаала-хаала үлэлээбит. Ол икки этээстээх дьэиэни көтүрэргэ кыттыспыт дьон бары өлбүттэр. Ньукулай сиэнэ эмискэ быарын сиэтэн өлбүт. Бэл, улуус баһылыга уһаабатах. Дьингэр, доруобай киһи эбитэ үһү. Тутууга үлэлээбит уонча эр бэрдэ бары эрдэ бараахта-абыттара хомолтолоох.

Элбэх киһи мустубут, киир-бит-тахсыбыт дьэиэтэ кута-сүрө кытаанах буолар эбит. Сиэри-туому тутуспатахха, ыарахана ханна барыай... Онон былыр-гы тутууну көтүрүүх иннинэ уһуну-киэни толкуйдуохха на-ада. Сорох тутууну алдыаты, көтүрүү ололор мутугу кэрдии-гэ тэҥнээбин умнумуохха.

Иэстэспит

Оччолорго эбэм кыра эбитэ үһү. Кинилэр ат-тыларыгар Ньукуус диэн кэр-гэннээх, оҕолоох, сааһыра барбыт киһи ололорбут. Сопху-оска бостууктуура үһү. Аллар атаһа Бааска диэн кэлбит-барбыт, саҕалаах-ингэлээх киһи эмиэ бостуук эбит. Икки доҕордуулар бэйэ-бэйэлэри-гэр көмөлөсүһэн, бэрт иллэ-эктик сылдыбыттар. Ньу-куус көрөр сүөһүтүгэр биир үтүөкөн бэйэлээх, куннаах баҕайы боруода ынах ба-арын көрө-көрө: “Манньык ынахтаах киһи, ама, ынахта-ахпын дэммэт үһүе!” – диэн ымманыара үһү.

Биирдэ Ньукуус ол ынаҕа сүтэн, аймалбан буолбут. Атах-таах эрэ барыта көрдүү са-таабыт да, ынах ууга тааһы бырахпыттык мэлийбит. Дьон “кыыл тардыбыта буоллар, кырамтата көстүө этэ” диэн, бөрүкүтэ суох дьыала тахсы-бытын сэрэйбиттэр. Ол эрэри күтүрүү киһилэрэ суох буо-лан, дьыала көбүтүллүбэтэх. “Бадараанга түспүтэ буолуо, оччобуна көстүбэт” дэһэн, дьыала ылы-чып барбыт. Бу кэнниттэн икки-үс ый уу нуу-раллык ааспыт.

Онтон биир үтүө күн улуу-стан кэлбит сурах дьону аймаа-быт. Ынах сүппүт дьыалатыгар бу дэриэбинэттэн улууска үнсүү киирэн сытар эбит. Онно аата ыйыллыбатах киһи Ньукууһу “ынаҕы уоран сиэбит уонна туох да буолбатабын кур-дук сылдьар, бу дьыаланы таах хаалларыман” диэн үгсүбүт. Дьыала көбүтүллэн, Ньукуус дьэиэтин дьэндыйбиттэр. Ол эрэри туох да күттүөннээх дакаастабылы булбатахтар. Очотообу силиэстийэ сиз-ринэн, уорбаламмыт киһилэрин таах хаалларбатахтар. Доппу-руос үөһэ доппуруос онгорон, Ньукуус эрэйдээби сорун сор-дообуттар. Ыла олобун атый-ахтаах уу курдук аймаабыттар. Сотору кэминэн суут буолбут. Арай ити кэмгэ Ньукуус аллар

атаһа Бааска тиэрэни эрдэн турбут. “Били ынаҕы Ньукуус ымсыыра көрөрө, оннук ынах-танын баҕарар этэ” диэн, дьону соһуталаабыт. Ити ты-лтан буюрайыахтаах Ньукууһу, хата, дэриэбинэ олохтоохторо бадараанга түспүт ынах кы-рамтатын булан быһаабыттар. Бу суут кэнниттэн Ньукуус, уруккуттан ыарытыгар киһи, олох сытынан кэбиспит. Төһө да буруйа суобун иһин, тыл хоммут киһитигэр сыһан уларыдаба. Ньукуус ордук атаһа Бааскаттан хомойоох-тообута үһү. Ол курдук сытан Ньукуус тангараалабыт. Бааска, киһи эрэ буоллар, күлэрэ-оонньуура уурайбыт. Дьон харабын утары көрбөт буолбут.

Биирдэ Бааска түүннэри кус маньы сыттабына, уокка куурда уурбут онньуоскатынан туох эрэ көстүбэт баҕайы сирэйгэ бырабан кыыраппыт. Бааска олус уолуйбут, урукку атаһа кэлэн муокастыы сылдыарын сэрэйбит. Урут, этэнгэ эр-дэхтэринэ, бииргэ куустуулба-ра үһү. Бааска куурда уурбут таҕаһын умнан, наар уокка сиэтэр идэлээх эбит. Ньукуус ону күлүү гынара үһү. Ону сана-ан, Бааска ордук уолуйбут. Сүр тиэтэлиинэн хомунан, дьэиэтин диэки саллырдаан эрдэбинэ, аны ким эрэ хатыһан түһэрибит. Бааска өссө ыксаабыт. Саат-ын, үрүсээгин бырабан, ойу-ур сабатынан дьэиэтин диэки сүүрбүт. Ол иһэн көрдөбүнэ, кинини кытта сэргэстэһэ киһи диэби киһи буолбатах, күлүккэ майгынын барыай тэҥгэ сүүрсэн иһэр эбит. Сотору-сотору Баасканы хатыһан, силискэ-мутука охтортообут. Ити курдук бэрт эрэйдээхтик айаннаан, Бааска дьэиэтин сарсыарда күн тахсыта эрэ булбут.

Бу түбэлтэни кэлин кырдыан олорон, дьонго бэйэтэ кэпсэ-эбитэ үһү. Бука, доҕоро кэлэн иэстэстэҕэ диэн таайаллара.

Сааба МАХСЫЫМАП.

“Үңкүүһүттэр”

Эд ь и и б и н и н оскуолаҕа баран иһэн, үйэбэр умнуллубат гына хатанан хаалбыт дь-икти түбэлтэҕэ түбэһэн ту-рабыт. Миигин, оччолорго оскуолаҕа киирэр сааспын ситэ илик алталаах оҕону, күүстэринэн киллэрбиттэрэ. Маннай “оскуолаҕа суруй-абыт” диэн ааттаан, аҕам суобуна кэлэ сылдыбытта-ра. Баара буоллар, кинилэри сангардыбат этэ. Аҕам кэ-лэ-бара сылдьар үлэлээбэ. Инньэ гынан, Төхтүртэн То-мторго диэри биэс биэрэст-элээх сири алта аҕаардаах киһичээн сатыы сылдьан үөрэнэргэ күһэллэбитим.

Суола үрэби туоруурбут. Ол дьыл күһүн эрдэ кэлбитэ, өссө кыраһа хаар түспүтэ. Хаамарым бытаана бэрдин ийэм бэркэ билэр буоллаба. Онон сарсыарда олус эрдэ туруорара. Тийиэхпитигэр ди-эри халлаан сырдаан барара. Суолбут ортотугар эдьийбин кытта араа-бараа саастаах оҕолор ситэн ыаллара. Олору кытта аргыстаһан, ону-маны кэпсэтэн, айдааран-куйдааран оскуолабытын буларбыт.

Ол күн ийэбит сарсыарда биэс чааска туруорбута. Суо-ла үрэбин туораан, өрө тахсан истэххэ, кыра ырааһыа баар. Суолбут икки өттүнэн хараҥа бөлкөй үөттэр субуруһаллар. Ол диэки көрүөхпүн наһаа кут-танарым. Ол эрэри харабым

син биир бара турара. Сайын ити эргин элбэхтэ атах сыгын-ных тэлэмээттэнэн аһарым. Билигин сэбирдэх эгин суох, хаар баттаан, барыта харааран, лүңкүрэн турар. Хонуу суолбут ортотугар турара. Оҕолор арыт ону ааспыт кэннэ ситэллэрэ эбэтэр тийэй иликкэ сырсан кэлэн, көхсүбүн таарыйаллара. Үөттэр төрдүлэринээҕи баҕа батаһын үрдүнэн хаар типпитэ сылгы туйаҕар майгынныыра. Ырааһыа остуол нуурун кур-дук көнө этэ эрэри, тобо эрэ этим тардара, кутум-сүрүм тохтообото.

Ол күн халлааммыт саҥа сүһүктуйан эрдэбинэ, үөт төрдүлэриттэн сырдык төлөн күлүм-күлүм гыммыта. Эдьийи-бин кытта иккиэн ходьох гына түспүппүт. Бэйэ-бэйэбитин көрсөн, таалан турбуппуг. Ол кэмгэ үөттэртэн биэс киһи сулбу ойон тахсыбыттара. Ол дьонтон биирдэстэрин, уҥа диэки сылдыааччыларын, “дьахтар дуу?” диэн көрөн аһарбыппын өйдүүбүн. Үөт төрдүттэн изжиллэн тахсыты-гар “улахан истээх эбит” диэн быһаарбытым. Таҥастара эт-тэригэр сыста сылдьара. Биир киһи ортоку турбута, кини тула атыттар эргийэн барбыттара. Түргэн баҕайытык эргийэл-лэр! Сэниэлэрэ диэн сүрдээх быһыылаах. Ол үңкүүлүү сыл-дьан, мин диэки көрөр кур-дуктар!

Онтон, били, тахсалла-

рыгар тыкпыт уот атахтарын төрдүгэр күлүмнээтин кытта, дьоммут сүтэн хаалбыттара! Мин куттаммытым бэрдиттэн сүрэмим тэбиитэ тохтоон хаал-быт курдуга. Эдьийим сирэй-ин көрбүтүм – букатын ыраас кумааҕы курдук кубарыйбыт. Онтон эдьийим эргиллэ биэр-битэ да, төттөрү Төхтүр диэки түһэ турбута. Мин кэнниттэн түһүмүтүм. Түөрт сыл аҕа киһиттэн хаалымаары, сүүрэн кулуһааһынан кэннэ Сааска диэн уол этэрбэһин ханнаачы үктээн иһэрэ көстүбүт. Эт лахса уол этэ. Тугу көрбүппүтүн эппэнгэһэ-эппэнгэһэ кэпсэ-биппит. Ол турдахпытына, атын

уолаттар, кыргыттар кэлитэлэ-эбиттэрэ. Балартан барыла-рыттан саамай кыралара, ньо-рооскулара – мин. Барыларын хантайан көрүтэлибин. “Баран көрөбүт” диэн буолбута. Төһө да куттаннарбыт, халлаан сыр-даабыта ырааппыт буолан, син эрдийбиппит.

Тийибиппитигэр, саамай улахаммыт, эрэнэр киһибит Сааска: “Хайы, дьон суоллара баар дии!” – диэбитэ. Хаары кэһэн, арыый иһирдьэ киирэ түспүппүт. Суолга биһиги эрэ суолбут баара. Дьон тахсан барбыт, атын сиртэн киир-бит суоллара адьас даҕаны суох! Дьикти! “Кииримизбин, барбыт суоллара суох,

үңкүүлээбиттэрэ эрэ баар” диэн буолбута. Оскуолаҕа учу-уалларбытыгар кэпсээбиппит. Бу санаатахха, оччолорго ки-нилэр эдэркээн баҕайы эбит-тэр. Ол да буоллар кыһыран тымтан турбуттара. “Хайдах да оннук буолуон сатаммат!” диэн, саба саҕаран кэбиспиттэрэ. Кэлин “метеорит кыырпаҕа таммалаабытын көрбүккүт бу-олуо” диэн быһаарбыттара. Ити 1944–45 сыллар ыпсы-лара, абааһыны, тагараны билиммэт кэм этэ. “Ону-маны санарыман!” диэн буолбута.

Дьэиэбитигэр тийиби-пит – аҕабыт сангарды кэ-лэн, чэйдии ололорго. Биһиги өрүсүһэ-өрүсүһэ эдьийи-бин кэпсээн эрдэхпитинэ, ийэм: “Улахан киһи кэпсэ-тин”, – диэн, миигин бобон кэбиспитэ. Аҕам болбойон олорон, балачча истимэхтээн баран: “Дьикти эбит, алпын ыҥыырдаахпына, барыах-пыт”, – диэбитэ. Онно тийиэн, ханна көрбүппүтүн ыйан биэр-биппит. Аҕам хаары кыҥастаһа түһэн баран: “Ханан да суол киирбэтэх... Үөт төрдүттэн тахсыбыттар...” – диэн иһэн, бөгө бэрдэрибт курдук, тохто-он хаалбыта. Онтон дьэиэтигэр кэлэн, ийэбин кытта ботур-итир кэпсэппиттэрэ. Биһигини түгэх хоско киллэрэн: “Отой кимизхэ да кэпсээмэн! Баспыт барыаҕа!” – диэбиттэрэ.

Дьингэр, туох эрэ бэлиэбэ үңкүүлээн аастахтара. Ол кэ-нэ туох буолбутун өйдөөбөппүн эрэри, ити түгэни адьас ум-нубаппын.

Соһуйбут.

Бастакы тайахтааһыным

Биир күһүн балабан ыйын 10 күнүгэр Бааска биһикки “дэриэбинэбэ барабыт” диэн буолла. Сайынын дэриэбинэбэ Түг өрүһүнэн уу мотуорунан сылдыабыт. Ыһыах кэнниттэн тутта кэлбит, икки ыйтан ордук Амыһаахха сайылаабыт буоламмын, дьоммун олус ахтыбытым. Кэһиигэ диэн уопсайа сүүсчэ кустаахпыт уонна аара соболуохпут диэн, Амыһаахтан Оонһуурга (уу мотуора тиксэр бириистэнэ) үс атынан сарсыарда эрдэттэн айаннаатыбыт.

Туолуйбут биһигини атаара, аттары төннөрө барыста. Аара Бааскабыт Үүнэкээн диэн, өрүспүтүттэн отой чугас баар күөлгэ собо маарылыгы хаалла. Маарылыгы диэн илим үтэн баран, тыынан үүрэн ылыыны ааттыылар. Биһиги Туолуйдуун ааһа турдубут. Суол былаһын тухары Туолуйум хайдах тайахха үөмэри кэпси-үөрэтэ испитэ. “Дэриэбинэттэн кэллэххитинэ тайахтыахпыт” диир. Дьэ, онно ыт үрдэбинэ, хайдах курдук холкугар түһэн, тарбаххын айаххар уган ылан, үөһэ тутан, тыал хайа диэкиттэн үрэрин быһааран, ыт үрэр сиригэр отой тыаһа суох, сыккын биэрбэккэ чугаһахтааххын уонна хас тайах ханан хаһан турарын быһааран, ким ханныгы ытарын быһаарсан баран ытыахтаабын экин туһунан бэрт элбэҕи кэпсээтэ. “Сүрдээх ыксамаар дьон баар буолаллар, дьэ, ол

куһабан, эйигин эмиэ бэрэ-биэркэлиэхпит”, – дэтэлиир уонна мин диэки тургутарды көрөр-истэр. Мин тайабы бултуу иликпин, онон этиллэр тыллары сыыска-буорга түһэрбэккэ буола сатыбын, сүрдээбин сэнээрэн истэбин.

Ол истэхпитинэ, эмискэ чугас бабайы ыттарбыт үрдүлэр. Туолуйбун көрбүтүм сибилегин аҕай күлэ-үөрэ, бэрт холкутук кэпси-ипси, куолулуу испит киһим улаханлык уларыйан, долгуйан, мэктиэтигэр, сатаан да сангарбат буолан хаалбыт. Атыттан ыстанан түһээт, мин саам үрдүгэр түстэ (бэйэтэ саата суох, “тугум эмиэ чэнгээйитэй” диэн хааллар-

быта). “Саабын аҕал. Чэ-чэ, түргэнник!” – диир. Тутан баран отой ыппат. Мин, тайабы бултуу илик киһи, ытан көрүөхпүн, табылыннабына, бултуохпун төһө да бабардарбын, “аны сыыһа туттан, куоттаран кэбиһэн иэдээн буолуо” дии санааммын, саабын киһибэр биэрдим. Үс эрэ сүнньүөхтээхпит, онтон атын ботуруоммут суох. Иккини саам уоһугар симним, бири киһим түөс сизиги уктум уонна: “Дьэ, кытаат!” – диэтим.

Туолуйум, били бэйэтэ кэпсээбитин курдук, тыалы эгини быһаара барбата, ыттар үрэр сирдэрин диэки ньыкчы собуһ туттан баран, олох сүүрүүнэн киирдэ. Мас

тыаһа барчаланан олорор. Мин кэнниттэн түһүнэн кэбистим. Киһим сүүрэн иһэн, эмискэ тохтуу биэрдэ да, иккитэ ытан субурутта. Мин сүүрэн иһэр омуммар киһибэр кэтиллэ сыстым. Туолуйум мин диэки хайыһаат: “Ботуруоннаа-а-аа!” – диэн хаһытаан тобо ыстанна. Сирэй-харах отой ынырык. Мин соһуйан хааллым уонна нэһиһэ ыган “ма-манна баар” диэн, киһим түөһүн сизбин ыйдым. Киһим дьэ маат-муут бөбө буолан, ыксаабыт санаабар, бэрт уһуннук түөс сизэбиттэн сүнньүөбүн ылан иттэн баран, ытаары атын чыыбыһын тардан кэбистэ да, умса туруйалаан, түөрт атах буола түстэ, саабыт

ыраах эһилиннэ. Аттыбытынан биир тайах сүүрэн истэбинэ, сиргэ сытар сааны сулбу тардан ыламмын, тайах диэки туһаайа туттаат, чыыбыспын тардан кэбистим. Ону кытта саа тыаһа өрө хабылла түстэ. Биһиги дьолбутугар, тайахпыт сонно умса хоруйа түстэ. Туолуйум сытан эрэ, хата, хама-андата сүрдээх: “Сити курдук! Маладьыас, ытан ис, аны биір-дэрин ыт”, – диэн хаһытыыр. Мин киһибин туруораммын: “Биір-дэрин маабын эн охтор-бутун, ол сытар”, – диэн ыйан көрдөрдүм. Туолуйум, сүүрэн тийээн тайах үөһэ олоро кэлэн түстэ уонна сүрэбин туһунан туттан баран, “һуу” да “һуу” буолан, уоскуйа сатыы олордо.

Мин, үйэбэр бастакы тайахпын бултаспыт киһи, үөрүүм улахан. Долгуйуу да ханна барыай?! Ол эрэри Туолуй үйэтигэр элбэхтэ бултаабыт киһи диэтэххэ, улаханлык долгуйбутун көрөн сөхпүтүм. Уоскуйан, кэпсэтэ-кэпсэтэ күлсэ олордохпутуна, Бааскабыт сүгэтин тулпутунан тийээн кэлэ. Кини киһи ыттар үрэллэрин, саа тыаһын истэн, барытын сэрэйэн, сылыктаан билэ сылдыар эбит. Үһүн үөрэ-көтө тайахтарбытын астаабытынан бардыбыт. Туолуйбут холкутугар түһэн: “Тайабы манньк астыыр бабайыта”, – диэн эмиэ салгыи көрдөрөн-үөрэтэн киірэн барда. Дьэ, ити курдук Байанайбыт “дызэҕитигэр-уоккутугар, дьонгутугар-сэргэҕитигэр кэһиһилээх барын” диэбит курдук, анаан-минээн улаханлык маанылаан турардаах.

Аан манһай булка-алка үөрөппит, сири-уоту көрдөрбүт киһим Туолуй барахсан күн сириттэн суох буолбута ыраатта...

Байрон ИВАНОВ.

Аддьырба

Сахабыт сиригэр ааттырар, сурабырар эһэ суостаах-суодаллаах аддьырбанан биллэр. Биһиэхэ, Үөһэ Дьаагы Боруулаабар, сирэ-уота кураанах буолан эбитэ дуу, хас тобой аайы баар. Анаан-минээн куттаабытын, суоһурбаммытын истэр тухары абыйах. Үксүн бэйэбит соһутан, өмүтүннэрэн, киірэн биэрэбит быһыылаах.

Холкуостар манһай тэрил-лэллэрин сабана хомсомуол уол учуотчук диэн дуоһунастанан, учаастактары кэрийэн хойутуу бөһүөлэккэ чугаһаабыт. Күн арбаалаан эрэр эбит. Ол сабана ат көлө элбэбин үрдүнэн эдэр киһи сатыы сылдыарын

ордороро үһү. Чугас учаастактарга, эчи, бүтэй аана элбэбин. Үрүйэ аайы күргэ. Олор икки өттүлэрэ үстүү мастаах ааннаах. Хангаластан Томторго диэри биэс күргэ баара дииллэрэ.

Томтортон икки килэми-этирдээх Турабас Үрүйэтин күргэтигэр чугаһаабыт. Кыра талабы эргийээтин кытта, хара сыгынах курдук туох эрэ баар буола түспүт. Ол бабайыта эмискэ тура биэрбит. Уол чугас тииккэ хайдах тахсыбытын өйдөөбөккө хаалбыт. Эһэ кингинэйэ-кигинэйэ кэлэн, тиити кууһан турбут. Уол куттанан хаалан, ыһы-хаһы бөбөтүн түһэрбит. Кырдыаһа, үөһэ хантайан көрө-көрө, тула хаама сылдыбыт. Сайылык ыаллара истээйэллэр диэн, хаһытаан күөмэйэ бүтэн, кууран-ха-

тан ыксаабыт. Ботуонкатын иһиттэн наадата суох дии санаабыт кумаабаларын, ол быһыгыр ааҕар кинигэтин испиискэнэн умата-умата аллара быраба сатаабыт да, тутта умуллан хаалаллар эбит.

Эһэ, күн үөһэ ойуута сыппыт сириттэн туран тыылланнаан, олоотоон баран, аа-дьуо Көдөй диэки ойуурга бара турбут. Сотору буола-буола кэннин хайыһан көрөр эбит. Эһэтэ көстүбэт буолбутун кэннэ сүүрэн хаалыам дии санаабыта, этэ-сиинэ бүтүннүү көһүйэн хаалбыт. Нэһиһэ сүөдэнгээбит. Сайылык пирэмэтигэр тийээн, үүт иһэн баран: “Эһэ!”, – диэт, оронго сытаат, утуйан хаалаахтаабыт. Түүнү быһа утуйбатах киһи нөнгү сарсыардатыгар туран дьэ кэпсээбит. Холкуос эдэр салайааччыта олоххо бастакы сүрэхтэниитэ итинник буолбут. Бу Сартанга салайар үлэбэ үлэлээбит Игнатий Слепцов олобуттан суруйдум.

Вася оҕо эрдэбиттэн тири-бааһа буолан эрэйдэнэрин көрөр буоларым. Түүн да утуппат, саҕа таһаарбакка ытаан эрэйдэнэрэ. Эбэтэ Даарыйа утуйбакка, сиһин аһынан кытта ытаһара. Олус тарбанан, хаан симэһинэ тахсара, хабыламмытын сыһын дьукку тарбанара. Оройуонга тири балыһатыгар сотору-сотору илдээн эмтэтэн кэллэрэ. Ол аайы эбэтэ эрэйдээх биіргэ сытыһара.

Балыһа тиэргэнигэр сир аһа бэркэ үүнэрэ. Ахсыһы бүтэрбит эдьийиниин сир аһын итигэстээн сиэн, истикилээнкэбэ хомуйан күннэрин барыылара.

Биір-дэ, куолуларынан, эмиэ сир астыы тахсыбыттар. Арай, добоор, кыыстан уонча хаамыылаах сиргэ эһэ илэ бэйэтинэн тахсан кэлбит. Төһө өр утарыта көрсөн турбуттара биллибэт. Кыра уол, эдьийин сизээн, ылык суол устун дэллэритэ турбут. Баччаба кэлэр быаларыгар, кырдыабас тылпаттах буоллаба.

Табалаахха үлэлиир кэммэр биіргэ улааппыт табаарыспар Боруулаах Халтаһыгар олохтоох, уу бытырыыс элбэх оҕолоох Сомсооннор улахан уоллара Коля ыстаадаттан киірэн олорон кэпсээбитэ. Сааһын тухары таба иитиититтэн атын үлэни үлэлээбэтэх киһи.

– Эн миігин быһаан турардааххын, – диэн соһутта.

– Тугу этэбин? – диібин. Онуоха манньк кэпсээтэ.

“Оскуоланы ситэ бүтэрбэтэбим. Дьонум кыаммат буолан оҕото суох ыалга үөрүүнэн биірбиттэрэ. Эбээн Ньукулайдаабы батыһан табаһыт буолбутум. Кэлин сопхуос буолбутун кэннэ Таба-

лаахха олохсуйбутум. Кэргэн-нээхпин, оҕо да баар.

Манна кэлэрбэр, бэһискэ үөрэнэ сырыттааххына, ыт оҕолоох этин. Ону Баһылай Оруоһун оччотооһу харчынан биэс уон солкуобайга атыылаһан миэхэ биірбитэ. Мин оччоттон хабдылыырым. Миігиттэн уонча хабдыны отут солк. атыыласпыккар үөрбүтүм даһаны. Кэлин Оруоһун: “Куола-аа, ити – улахан дьобурдаах ыт. Туһалыаба. Биір-дэ эмэ эт сыһын бэрсээр”, – диэ-битэ. Букатын кэлин уолугар – Иннокентий Васильевичка – олордобуна, эмис таба этин аһалан үөрдүбүттээхпин.

Биір-дэ таас үрүйэни кыйа булчуттар эрэ сылдыар ыллыктарынан уучабынан айаннатын истим. Ойуурдаах хайа эниэтэ. Ытым Күөртэй чугас сүүрэйлирэ. Арай, добоор, эһэ хайаны танһары түһэн иһэр! Сүүрэрэ түргэнэ сүр. Букатын бу кэллэ. Дьэ, ыксал буолла! Уучахпыттан түһэн, харабыммын ылар да түгэн биірбэтэ. Иккиэн тутуспутунан аллара курулуу турдубут. Ол кэмгэ ытым Күөртэй ойон кэлэн, охсуйуу киэнэ кытаанаба буолла. Ытым үөһэ-аллара тарбачыһаһар, кэннигэр түһүтэлиир. Ону туһанан, биір сонос собуһ тиіккэ туран ыта сатыбын. Куттаммытым, уолуйбутум бэрт. Ол да буоллар син хаста да ыттым. Эһэм суулан түстэ. Бэрт эрэйинэн аллара сөптөөх сири булан астаатым. Тохтоон олорбут сирбэр кэлэн чэйдэ-этим. Уучахтарга ынгыһардан аһалан, сыалаах эһэ этинэн маанылаан турардаахпын.

Көр эрэ, онно Туостаах тааһыгар эйигин олус истинник санаан турардаахпын. Эйигин – Өлөксөйү уонна ыппын – Күөртэйи...”

Алексей БОЖЕДОНОВ
суруйуутунан.

Маннайгы таптал

Быладьыымыр Былатыа-набыс аа-дьуо Бааһынай ырыынагар хаамта. Короленько уулуссаба икки этээстээх мас дьиз кэм даҕаны сонгуоран тураах-тыр эбит.

Бу – уруккута араас идэлээх үлэһиттэри бэлэмнээн таһаарар 1-кы №-дээх СПТУ дьизэтэ. Хаһан эрэ, быдан өрдөөбүтэ, Болуодьа уол ити кыһаҕа киирээри «атаакалала» сатаабыттааҕа эрээри, докумуона ситэтэ суох буолан, дойдуллуурга тийибитэ. Хата, син табыл-лыах быатыгар, оройуон кииниттэн чугас суоппар-тырахтарыыс идэтигэр бэлэмниир профтехучилищеҕа үөрэнээччи тийибэт буолан, онно холку баҕайытык киирэн хаалбыта. Манна эдэриттэн эмэнигэр диэри ким баҕарар үөрэнэрэ. Биир үчүгэйэ диэн, анал пуорма биэр-эллэрэ, бэл, байыаннай киһиэхэ курдук хараҥа өгнөөх пурааска кэтэрдэллэрэ, онтулара өссө хахаардаҕа майгын-ныыр эмбилиэмэлээбэ. Чугастаабы оройуоннартан үөрэнэ кэлбит лаппа саастаах дьон, дьохумсуйбут киэбинэн хамсаларын таһааран, хойуу баҕайы буруону бусханнатар буолаллара. Оттон Болуодьа, уон абыстаах эрэт, суоппар буолар баҕата баһыан, уһууааччылар тугу этэллэринэн сылдьара, тиэхини-кэни баһылы охсор инниттэн тугу ба-рытын умнан дьарыктанара. Ол эрээри курсаанныы кэлбит эристиннэр, сүгүн сылдыяхтара баара дуо, сааскынан сүрбэлдэбиэх санаалара кэлэн, ким үөрэбин көтүтэн, ким «кылк» гыннарар адыната көбөн, үрүллүөх үрүллүбүтэ, сатаныах сап саҕаттан салҕанан орду-бута.

Болуодьа ити «кырдыабастар» курдук арыгыга умһамматаҕа, оннукка орой-унан түһэр санаата да суоҕа, эбиитин аһаардас эдьийдээх эрэ буолан, «хайдах эмэ гынан түргэнник идэ ыла охсон үлэлээбит, харчы өлөрбүт киһи» диэн ыра санаалааҕа. Онтун быһыгар субутаҕа тэрийэр биэчэрдэригэр туумбатыгар дьылыччы уура сылдьар «Шипр» одьуклуонунан ыстарынан баран, үгкүүлүллэрин көрө барара.

Иистэннэнг идэтигэр үөрэнэр кыр-гыттар элбэхтэр этэ эрээри, уол санаа-тыгар сөп түбөһөр кыыс адыас тарбахха баттанара. Кырасыабай, курбалдыгыс таһаалаах, хап-харанан чобулчуу көрбүт Гая диэн хоту диэкиттэн кэлбит кыыска сэмээр ингээннээбитэ да, оччо кыра-саабыссаны киниэхэ хаалларыһылар дуо – оройуонҥа миэстэлэһэр тустуук уолаттар обургулар куугунанан, «дьы-ланы быһаарбытара» ырааппыта.

Хата, уолун, табах тарпат, арыгы диэнҥэ саараама чугаһаабат буолан, эбиитин эркин хаһыатыгар эрдэ-эктэрдирэ аахсыллан, СПТУ анал биригээдэтигэр киирсэн чугастаабы нэһилиэктэри кэрийсэрэ. Үөрэх кыһатын актыбын салалтатынан оскуола үрдүкү кылааһын үөрэнээччилэрэ үөрэхтэрин бүтэрдэхтэринэ, бу кыһаҕа киирэл-лэрин курдук, абытаассыа үлэтин ытыһара. Салайааччылар бэйэтэ да кэмчи сагалалах киһиэхэ «маны этэбин, онтон атынҥа халыйбакка итинник ди-игин» эҥин диэн, оскуолаҕа тийэн тугу гыныахтаабын олочуу быһааран биэрэл-лэрэ. Онон туох да уустугу көрсүбэт этэ.

Биир нэһилиэккэ тийэн көрсүһүү онорбуттарыгар эбиитин кыратык кэнсиэрдээбиттэригэр «ыалдьыттар-га хардабыт – бу» диэн, олохтоохтор биэчэр тэрийбиттэрэ. Болуодьа сорох табаарыстарын курдук арыгыга-табахха сыстыбатаҕа үчүгэин, дьэ манна кэлэн билбитэ. Үрдүкү кылаас кыргыттары ки-ниэхэ бэркэ убааммытара, бэл, «Белый танец» диэн вальс муусукатын холбо-отохторуна, санаатыгар, былдыасыһа-былдыасыһа кэлэн кинини үгкүүгэ ыгыраллара. Баҕар, манна производст-веннай маастар Уйбаан Ылдыыс уолу «училище биир бастыг курсаана» диэн билиһинэрбитэ улахан оруолу оонньо-обута буолуо, ким билиэй.

Кыргыттартан ордук Лаана диэн субурхай баттахтаах, бэрт эйбэс ми-чээрдээх кыһы сөбүлүү көрбүтэ. Кыыс биэчэргэ, чакчы, онгостон кэлбитэ сон-но биллэрэ: баттабын эриммитэ биир кэм долгулдьуура, уоһун биллэр-бил-либэт гына тэтэрдибитэ көрүүххэ наһаа үчүгэйэ. Оттон ол саҕана саҕардыы үөдүйөн эрэр холпуруон чулкута кыыска туох эрэ кистэлэнг кэрэ саһан сытарын

арыйан көрдөрөргө дылыта. Баҕар, ыскаамыйаҕа олордобуна, тобугун бы-дан үөһэ өттүнэн ньылбэгэ бүтүннүү көстөн кэлиэх курдугуттан оннук санаа киирэрэ буолуо.

Болуодьа, элбэх кыыс хараҕа ха-таммытыттан эрдийэн, Лаананы кытта хаста да үгкүүлээбитэ, симиттэ-си-миттэ да буоллар, син балай эмэ кэп-сэппитэ. Кыһа онус кылааска үөрэнэр эбит, ийэтэ лаппыга остуорастыыр, балтылара кыра кылааска үөрэнэллэр үһү, оттон аҕалара «хоту харчы өлөрө» диэн айаннаан баран, сол курдук сүтэн-ингэн хаалбыт, уччуйбут. Лаана оскуолатын бүтэрдэбинэ, Дьоккуускайга быраас үөрэбэр туттарсар санаалаах буолан биэрбитэ. Ол инниттэн ордук

быраһаайдаспыта.

Дьэ, суруйсуу киэнэ омунааҕа бу-олбута. Болуодьа бу чааһыгар буочара үчүгэинэн даҕаны, тыла-өһө сурукка бэйэтинэн сааһыланан киирэринэн даҕаны чакчы күннээбитэ. Хас суругун аайы иэйиилээх хоһоон кыбытылаах буолара. Оттон Лаана эмиз биир туспа кэрэ буочарынан истинг, сылааһынан илгийэр уонна туох эрэ дыкти биллибэт иэйиилээх суруктара өр күүттэрбэккэ тиһиллэн кэлэ тураллара.

Уол кэмниэ кэнэбэс суоппар-ты-рахтарыыс быраабын биир баста-кынан илиитигэр тулпута. Дойдугун сопхуоһугар бэтэринээр массыынатын

саамай ыарырҕатар биридимизтигэр – хиимийэбэ – билингиттэн бэлэмнэнэр үһү. Кыыс хайаан да хирург буолан, ыарыһагы эпэрээссийэлээн, өлөр өлүү дэҕиз тынгырабыттан быһаан ылар санаалаабын иһитиннэрбитигэр Болу-одьа бөтө бэрдэрбитэ. Лаана олоһун су-ола хайдах хайысхаланан барыахтаабын эрдэттэн, дьэ, былаанныыр да буолар эбит! Оноухо холооттоххо, кини «суоппар буоллахпына, элбэх харчыны өлөрүөм, сири-дойдуну кэрийиэм» диэнтэн ор-дук тугу да санаахтаабат эбит. Ама, кырдык, үйэтин тухары, тонхойо кыр-дыар диэри, суоппардыах баҕайыта дуу?! Салгымтыата бэрт буолаарай? Эс суох, хайдах оннук буолуой, хата, бу Лаананы кытта үчүгэйдик билсэн, баҕар, таптанан даҕаны туруохтара, дьиз-уот тэриниэхтэрэ дии! Түөрт-бис эмдэй-сэмдэй оҕолоох буолуохтара, Махсымаппар курдук үрдүк да үрдүк дьиз туттуохтара, дьэ, уонна олоруох-тара да олоруохтара!

Болуодьа манньк үчүгэй биэчэр хаһан эмэ буолбутун төрүт өйдөөбөт, сатанара буоллар, сарсыардаанҥа да диэри бу кэрэ Лаананы кытта сылдыа эбит. Ону баара, производственной маастара Уйбаан Ылдыыс «чэ, хомун, баран эрэбит» диэн, түптэ-түрүлүн үрдүгэр түһэрбитэ. Хата, кинитэ киһи буолан, кыыс аадырыһын киһискэти-гэр сурунан ылбыта уонна илии тутуһан

суоппарынан ананан бараары аҕай сырыттабына, байанкамааттан бэбиэ-скэ тийэн кэлбитэ. Аармыйа туһунан түһээн да баттаппакка сылдьар ыччат соһуйан эрэ хаалбыта. Эдьийэ ити кэмгэ сурдьа тапталга ылларбытын биллэрэ, ол гынан баран хайдах да көмөлөһөр кыаҕа суоҕа. Дьылбалара билиэбэ эдэр дьон суоллара-иистэрэ хайдах хайысхаланан барыабын. Ол эрээри эдьий аата эдьий, «сурдьубар тугунан эмэ көмөлөһүөм» диэн кытаанак санааламмыта.

Болуодьа аармыйаҕа ыгырыл-лыбытын истэн, Лаана эмиз аймаммы-та. Ийэтигэр ону эпигитигэр «биһиэхэ кэлэн, ыалдьыттаан, быраһаайдаһан аастын» диэн көнүллээн үөрдүбүтэ.

Уол эдьийин кытта ыалдьыттыы тийибиттэрэ. Дьизэбэ-уокка эр киһи илиитэ тийбэтэбэ сонно биллэрэ: тэлгэнэбэ бары-барыта саргы-сатаҕай этэ; итиннэ сингээри гыммыт, онно сууллаары турар курдуга. Ийэлээх эдьийэ уоллаах кыыс таһырдыа сыл-дьар кэмнэригэр тугу кэпсэппиттэрин ким билиэй, ол эрээри биир уопсай санааҕа кэлбит курдуктара. Киһилик чэй тэрийбиттэрэ, алаады астаабыт-тара. Остуол баһыгар кыыстаах уолу сэргэстэһиннэрэ олордубуттара. Лаана балтылара, остуол уңуор-мангаар сэрг-эллэн олорон, кистии-саба тургутардыы көрөн чабылынҥаһаллара, оттон Маайа

кыһыгар уонна Болуодьаҕа туһаайан үөрэтэр-такайар хабааннаах сүбэлии олорбута.

Нааста сурдьугар «үчүгэйдик су-лууспалаан кэл уонна хайдах буолар-гытын дьылбабыт бэйэтэ билиэ» диэн баран, ородьуккулуттан икки көмүс биһилэҕи ылан тарбахтарыгар эр-биир кэтэрдитэлээбитэ. Дьизэбэ уу чуумпу сатыылаабыта, мэктиэтигэр, инчэбэй эттээх тулуйбат үлүгэрэ буолбута. Ким да, туох да диэн хардарбатаҕа. Болу-одьа «бу тугуй, ити аата Лаананы кытта холбостубут дуо?» диирдии таптыыр кыһын көрбүтэ да, биирдэрэ умса туттан олороро. Остуол аннынан сэмээр Лаана илиитин тулпутугар, кыһа ону-оха хардаран сып-сылаас тарбахтарын хамсаппыта. «Сөбүлэһэр эбит!»

Киһээ аһылык кэнниттэн Нааста билэр дьонугар хоно тахсыбыта, оттон Болуодьалаах Лаана, иһити-хомуоһу су-уйан, долбуурга дьаарыстаан баран, хо-ско киирэн хаалбытара. Эмдэй-сэмдэй кыргыттар, араастаан кылаачыннаһан баран, эмиз утуйар хосторугар киир-биттэрэ.

Маайа, ынабын ыан, Лаананы күүлэбэ ынгыран таһааран баран, тугу эрэ балаҕа быһаарбыта быһылааҕа. Ол кэнниттэн хантан эрэ утуйар танас аҕалан кыһыгар туттарбыта уонна икки кыһа баар хохугар киирэн ха-албыта.

Уоллаах кыыс, бэйэлэринэн эрэ хаалан баран, биһилэхтэрин тэҥнии тутан миһээрдэспиттэрэ уонна уо-старынан даҕайсан үйэлэригэр аан манҥай убураспыттара. Хайа-хай-алара «таптаһы манньк буолуох-таах» диэн билбэтэллэр даҕаны ис сүрэхтэриттэн иэйиилэрин итинэн биллэрбиттэрэ. Харангарыар диэри ити курдук имэрийсэ, убурала олорон баран, кэмниэ кэнэбэс сыгыннахта-нан утуйарга быһаарыммытара. Дьэ, манна этэ уора-көстө бэйэ-бэйэни манаһы-кэтэһи диэн. Ол эрээри Болуодьа туох уустук таҥастаах буо-луой: эдьийэ мааныга анаан уурбут ырбаахты уонна өтүүгү олох тулпат буолбут бүрүүкэтэ эрэ буоллаҕа. Оноухо холооттоххо, Лааната былаа-чийатын тимэбин сүөрэрэ, лиипчигин төлөрүтэрэ, «антах хайыс» диэн баран, чулуктун устан, сааһылаан уурара эл-бэх этэ. Бу тухары сүрэхтэрин тыһа бип-битиргэс, имнэрэ кэйэн, чоһхо баттаабыт курдук, кып-кыһыл буолу-охтаах. Уңуох-уңуохтара салбалас буола долгуйан, чараас суорбаннарын саптан, чугаһаспакка чочумча саҕата суох утары көрсөн сыппытара. Онтон арыый уоскуйа быһыытыан, иннилэ-рин диэки сыбарыйсан, тарбахтарын төбөтүнэн таарыйсан куустуспутта-ра. Таҥастаах олорон убурала төһө да долгутуулаабын иһин, сыгыннах аһаардаах сыстыһа сытан сыллаһар, убурала олох атын этэ. Чабырбайдара кэйиэлиирэ, сүрэхтэрэ буллүргээн ту-лутуох быһыыта суоҕа. Туох эрэ билли-бэт сүдү күүс кыыстаах уолу сыһыары туттабына, талбааран хаалыах кур-дуктара. Балай эмэ буолан баран, нэһииччэ тыын ылбыттары уонна уос-уостарын даҕайсан, убуралаан киирэн барбыттары. Имэнг-дьалын күүһэ кими тулуппута баарай?! Харсыларыттан тахсан, бүтэһик таҥастарын ньылбы-рыта тытыһыахча буолан иһэн, ким эрэ имнэммитини тохтуу биэрбит-тэрэ. Хайалара даҕаны эр киһи уонна дьахтар буолар ыллыгар бу курдук судургутук киирэртэн туттуммута.

Биирдэрэ – СПТУ-ну, иккиһэ орто оскуоланы субу бүтэрэн, олох киэн аартыгар үктэнээри сылдьар, соку-оннай уон абыс саастарын туолбут эрээри, тытылла илик ыраас хаар кэриэтэ эттэрин-сииннэрин харыста-абыттары, кэлингигэ хаһааммыттары. Төһө даҕаны ыга куустуһан, имэнг-дьалын сыралыгар таалан-налыһан сытталлар, өйдөрө туймаарыар диэри уохтаахтык убурасталлар, син биир тохтоон, уоскуйан ылаллара, «сэрэх-тээх сиргэ тийээри гынныбыт» диэн, иһийэн хааллалара...

...Болуодьалаах Лаана холбоспо-тохторо, этэргэ дылы, Дьылба Хаан ыһааҕа атын этэ.

БУТУКАЙ.

Морууса барахсан

Не хочу, чтоб ты лишь гостем был,
В сумраке ночей, и в судьбе моей...

“Любовь, похожая на сон” ырыаттан

Морууса – куйа бэйэлээх, эрийэ хаппыт дьахтар, икки оҕолоох аҥаардас ийэ. Кини билигин быыкаа хоп курдук дьиэтигэр sobotoбун олорор. Уоллаах кыыһа атахтарыгар туран, туспа барбыттар ыраатта, биридэ эмит охсуллан ааһаллар. Оҕо уйатыттан көтөрө олох сокуона буоллаба.

Морууса олох эдэригэр, училище кэн- ниттэн санга үлэһит буолаат, ыал буолбу- та. Кэргэнэ Игорь – хас да кыыс кэнниттэн күүтүүлээх, мааны ыал sobotoх, атаах уола этэ, хата майгытынан сымнабаһа. Эрдэ огдооботуйбут ийэтэ – хотун хаан Тамара Петровна күнэ-ыйа киниттэн тах- сара. Дьэ бу киһибит – Морууса дьонго кыбыстан кэпсээбэт этэ, кэпсиирэ да буоллар итэбэйиэхтэрэ суоҕа эбитэ бу- олуо – сол курдук сүрэбэ суоҕа. Дьэ кэргэн аҕа баһылыга, оскуола oботун курдук, этиттэри бөбөнөн тахсан маһын хайытара, муунун киллэрэрэ, уутун баһара. Ол бэлэмнээбит мууһа-маһа – икки-үс көтөбүүнэн бүтэрэ. Эрдэттэн дьаһайан, хааччынан кэбиһэр диэни дуостал билбэтэ. Аны эр киһи курдук ону- маны быһааран испэт – ийэтэ этэринэн сылдьарга үөрөнөн хаалбыт этэ. Туһугар эрэй диэтэбинг.

Морууса, ол да буоллар санаатын түһөрбөккэ, ыал аатын ылан олороруттан иһигэр сэмээр үөрэрэ. Кини тулаайаба, онон oбо эрдэбиттэн суолун солоно үөрэммитэ. Эдэрдэр икки oболонон, уопсайга кыбартыыра ылан, күө-бааччы син ыал ыал курдук салгыы олоруохтара эбитэ буолуо.

Дьэ онтон тобус уонус сыллар саҕаламмыттара, уонунан сылларга өрөгөйдөөн турбут тутул биридэ суулан күр гыммыта. Киһи кимэ биллэр ыара- хан тургутуу кэмэ сабардаабыта. Олох укулаата төрдүттэн уларыбыта. Тэрилтэ бөҕө ыһыллыбыта, ол дьалхаанга Игорь бастакынан үлэтэ суох хаалбыта. Морууса хамнаһа сыл аҥаарыгар биридэ кэлэр буолбута. Ийэ oболорун иитээри балта- раа ыстаапкаба үлэлиирэ. Биир кэмнэ Кытайга тахсан табаар аҕалан атыылаан да көрбүтэ, туорт да астыы сылдьыбыта, сакааска түүннэри иистэнэрэ даҕаны. Оттон Игорь... дьыбаан киэргэлэ буолан сыппыта, үлэлээбэттигэн ыһыктынан кэбиспитэ, өссө кистээн иһэр буолбута. Морууса араастаан өйдөтө, кэпсэтэ са- таабыта. Кини суобар киһитэ дьиэтигэр өссө иһээчи атастарын муньар буол- бута. Бу улаатан эрэр oболорго, ордук кыыс oбoго, сэрэхтээх буоларын иһин, Морууса биир күн турбута даҕаны, эрин муустаах урабаһынан үүрбүтэ. Игорь ийэтэ Тамара Петровна, эдьийидэрэ уолларын көмүскээн айахтара кытаран олороллоро. Ол айыыта онон, сибээс быстыбыта. Халыҥ аймахтан биридэстэрэ даҕаны биридэ даҕаны сизнэрдээхпит диэн кэлэн өҥөйбөтөбө, биир соххор солкуобайы утары уумматаба.

Онон, Морууса иннигэр икки киһини sobotoбун атабар туруорар сүҥкэннээхэй, уустук сорок турбута.

Буолаары буолан, хамнаһа суох тобус уонус сылларга! Ас-тангас быстыбыт кэмигэр. Ордук дьаба баһыгар баар маҕаһыннга киридэххэ, долбуурга ку- туйах дьаатын кытта былакаат таҥаһа эрэ кытара кыыһара. Сулумах да киһи sobotoх онгойор айаһын ииттэрэ кыһалҕатыйбыт күннэрэ-дьыллара этилэр буолбаат!

Аны өйөнөр-тайанар туох да аймаҕа суох аҥаардас ийэбэ! Хаһан баҕарар ийилиэрин уунар төрөппүттэрдээх, би- иргэ төрөөбүттэрдээх, халыҥ аймахтаах дьахтарга син даҕаны... «Ойуурдаах куобах охтубат, дьонноох киһи тутайбат»

дииллэрин курдук... Оттон бу Морууса курдук sobotoбун oболорун атахтарыгар туруорбуттар оччолорго элбэх буолаахта- атахтара, билингги харабынан көрдөххө, хас биирдиилэрэ – дьоруой. Ааспытын кэннэ, анааран көрдөххө, кырдыга да оннук. Барахсаттар, билигин да дьоруой эрэ курдук санаммакка, олобу хайдах сатыылларынан олорон кэллэхтэрэ, оло- роллор даҕаны.

Морууса эрдэрин кэтит көхсүлэрин кэннигэр олорор, арыыга уста сылдьар сыа курдук олохтоох дьахталларга ым- сыыраара баа буолбат...

Урут олоро түһэр да бириэмэтэ суох тула хачыгырыыр бэйэтэ, oболоро ба- рыахтарыттан күн уһунун атынгырыыр буолла. Кыһын сырдаан иһэн хараҥарар буолан, оттон сайын киһи аралдьыйа- ра да элбэбинэн өссө дьыалайдаабат. Оттон сааскы күн бу уһуну-ун, бириэмэ баран биэрбэти-ин... Аны халлаан эрдэ сырдыгыттан уута көтөн хаалар. Дьах- тар сааһыран sobotoхсуйууга куустарда. Этэргэ дылы, аттыгар бииргэ чэйдэһэр, сэлэһэр киһи баар буолара ордуктаабын биллэ.

Ыала дьахтар Өлөөнчүк – бу дойдуга кийиит – Моруусаны аймабын, огдоо- бо киһини, кытта билиһиннэрээри тыл көтөхпүтэ ыраатта. Күтүөттүүр киһибит алта уонугар чугаһаабыт үһү. Морууса хаартыскаба сөбүлүү көрөн, хайа мунҕун, бу сырыыга сөбүлэстэ, Дьахтар күнүгэр диэн болдьостулар. Чып кистэлэнтинэн бэлэмнэнии сабаланаан, түбүк-садьык буолла. Морууса үксүн бүрүүкэнэн сыл- дыар бэйэтэ, бастатан туран, анаан саҥа былааччыһа ылынна, онто кинини дуоспуруннаах көрүҥнүүр астык тангас буолла. Сыаната да удамыр. (Морууса барахсан наар үбү-харчыны кичэйэр үөрүйэбэ олохсуйан хаалбыт). Онтон убаабыт баттабын кырыйтаран баран, сырдыктыҥы кугас өгүнөн кырааска- латан кэбистэ. Тыҥырабын, кыламанын онгортороору гынан баран, «ээ, чэ, бээ, эмиз туохпун баҕайытай» диэн тохтоото. Онто да суох, сизэркилээбэ көрүннэринэ, син хоп курдук дьахтар буолбут. Аны дь- иэтин сэргэхситэргэ турунна. Сыаналаах түннүк сабыыларын атыылаһан ыйаата. Төгүрүк остуолугар бырааһынньыкка эрэ туттар мааны ыскаатарын тэлэгэтэ. Бэйэтэ да ис киирбэх дьэ бараана дьэргэс гына түстэ. Хаһаайка аны аһын үрдүгэр түстэ: тон өттүн кырбаан, эрил- лэр өттүн эрийэн бэлэмнээн кэбистэ. Бырааһынньык чугаһыгар сампаан, хом- пуот, хоруопкалаах сакалаат атыыласта.

Болдьоммут күн чугаһаатабын ахсын Морууса долгуйара күүһүрэн истэ. Хай- дах да киһи кэллин, утары көрөн туран, арай тыла-өһө тахсан сатаан кэпсэтиэ да суох турукка киридэ. Ол иһин кистэлэнтин дьүөгэтигэр Дуунньаба арыйда, кэлэн көх- нэм буоларыгар көрдөстө.

Дуунньата кэргэнэ өлбүтүн кэннэ, эмиз sobotoбун олорор, oболоро туһунан ыал буолан тынан, куоратынан олох- суйдулар. Кини биэнсийэбэ да табыстар, кэрэ сэбэрэтин сүтэрэ илик, толую- мааны көрүҥнээх. Уулуссага хааман долгулдьуйан истэбинэ, эр дьон кытай дьобус тыраахтарынан дьуудьугуратан да иһэн, массыынанан да ааһан иһээчи бээбинэтэн ааһаллар. Сураба, харахта- рын сымнаталлар үһү. Ону баара, Дуунньа кинилэргэ эрэ кыһаммат. Уолаттара хар- дары-таары куораттан тахсан, дьиз ис-тас үлэтин онгорон, бэл хаарын кытта күрдьэн биэрэллэр. Далбар хотун, кимтэн да тутулуктаммакка, талбытынан дьаһанан, көҥүллүк турарын-олорорун астынар. Аны ийһэ диэн, быысыпката, сибэккитэ диэн – күн солото суох, “Сибэкки Дуунньа-2”

диэн ааттыахтарыгар диэри. Нэһилиэк олобор эмиз көхтөөхтүк кыттар.

Кулун тутар түгэбэ биллибэт көбөрөр халлааннаах, тот салгыннаах күүтүүлээх бастакы сааскы бырааһынньыга дьэ үүннэ. Сарсыарда эрдэ Дуунньата на- скылдьыйан кэллэ, сотору ыала Өлөөнчүк балык бөрүөгүн итиилии туппутунан киридэ. Хаһаайка кырасаабысса буол- бутун, бэйэтигэр аһара барсардык ки- эргэммитин, дьиэтэ уурбуттуу-туппуттуу тупсубутун дьүөгэлэрэ астына бэлиэтээ- тилэр. Уонна тахсан бэлэм турар тиэстэ үрдүгэр түһэн, үөрэ-көтө бэрэски суула- ан, буһара охсон, ол арытыгар салгыы soboto ыһаарылаан сырылаттылар. Дьобус, намыһах дьизини начаас ыккардыгар ас буруота-тараата ылан кэбистэ. Дьахтал- лар ол чааныгар чачайа сыһан, ыксаан ааны астылар, дьизини салгылаттылар. Күлсэ-күлсэ, сөтөллөөмөхтөөн, ыгыл- лан тахсыбыт харахтарын уутун соттон, уоскуйан баран, соркуойдарын oһоһхо аа-дьуо буһара уурдулар уонна дьэ үһүөн набылыччы олорон, кэпсэтэ-кэпсэтэ, үс араас салааты, онтон буспуг харталарын, хааннарын кырбаан бардылар.

Эбиэт сабана омок массыыната сыый- ылыннаран кэлэн, Өлөөнчүктээх олбуор- дарын айабар чуо тохтоото. Күтүөттүүр киһи ох курдук онгостон, сип курдук симэнэн ыраахтан айаннаан кэллэ. Со- тору Өлөөнчүк кэргэнэ Дьөгүөрдүүн ки- ирэн кэлбитигэр, Морууса көрө түспүтэ, баарабаһыты, икки чанчыга кыырык- тыйбыт, кыаһаан дьүһүннээх, мааны киһи буолан биэрдэ. Өйүгэр “Бу бэйэккэлээх аныаха диэри хайдах sobotoх сылдьы- тай?” диэх курдук санаа охсуллан ааста. Оттон эр киһи киирэн иһэн, хараба тута Дуунньаба хатанна. Тутан киирбит “С 8 марта” диэн суруктаах уонна тюльпан си- бэккилэринэн кизргэтиилээх кырасыабай туорду, дьылзээх хаһаайка диэтэбэ буо- луо, Дуунньаба туттарда. “Кыргыттаа-ар, бырааһынньыгынан!” диэн ис киирбэхтик минээрэн, эбэрдэлээтэ. Тас таҥаһын уста турдагына, бороҥ нуорка кизпкэлээбин, сабатыгар эмиз оннук кытылаах тири кууркалаабын, сабыс-саҥа “монголка” этэрбэстээбин Морууса истээннээн киһи кырабы харабынан бэлиэтии көрө оуста.

Остуол уйарынан ас мааныта тар- дыллан, «сүргэни көтөбөргө» кыраа- дыстаах утах туруоруллан, күө-дьаа кэпсэтэн, күтүөтү көрүү-истии буолла. Үөрүүлэриттэн уостара ыппыбат буол- бут Өлөөнчүк Дьөгүөрүнүүн ыалдыт икки өлтүгэр олордугар, Моруусалаах Дуунньа киниэхэ утары түбэстилэр. Хара маннайгыттан уопсай тиэмэни булан, бары тимэхтэрэ сөллөн кэпсэтии сыһааба чэпчэкитик хонгунна. Салгыы Өлөөнчүктээх икки өттүттэн Борокуоппай- дарын хайбаан кэпсэ да кэпсээ буоллу- лар. Киһибит огдооботуйбута үс сылын ааспыт, ыал буолбут улахан oболордоох эбит. Сынньалан үлэлээх үһү, эбиитин үөр сылгылаах эбит. Борокуоппай кэпсэ- эннээх киһи эбит, быһыгар дьахталлары кисти-саба көрө-истэ олордо.

Оттон Морууса бу киһини көрөөт даҕаны сөбүлээтэ – дьоһуннаахай дьүһүннүүн-бодолуун, болгомтолоохтук көрөрдүүн-истэрдиин, олохтоох тыллыын- өстүүн, бэл сөҥ куоластыын – барыта бары санаатын иһинэн. Морууса уон абыстаах кыыска дылы кэмчиэрийэн, имэ кэйэн, онтуттан өссө тупсан, ис-иһиттэн тырымныы, тыла-өһө табыллан тахсарыт- тан бэйэтин бэйэтэ сөбө олордо.

Астына сэхэргэһэн, ыгыччы аһаан, дуоһуйан аҕай кизһэ хойутуу тарҕастылар. Борокуоппай, дьылзээх хаһаайкаба махтанна, кини Дьөгүөрдээххэ хоно

тахсыһахтаах. Ол иннинэ тэйиччи олорор Дуунньаны массыынанан бырабаан биэрэр буолла.

Ыалдыттар барбыттарын кэннэ, Морууса санаата көтөбуллэн, чэпчэкитик туттан-хаптан, кинигэйэн ыллыы-ыллыы, иһитин-хомуоһун хомуйа сырытта. Саҥа киһи хайдах көрбүтүн, тугу диэбитин, онуоха бэйэтэ туох диэн хардарбытын эр- гитэ санаата, манньыйда. Хас санаатабын аайы киһитин үтүөтэ, өйө, дьоһуна үксээн иһэргэ дылы. “Хаарыаны, маннык эрэллэ- эх эрдээх киһи!” Утуйаары сытан, куолу- тунан ютубка киирэн, “Любовь, похожая на сон” диэн сөбүлүүр ырыатын холбоото, сүүстэ истибит ырыатын тыллара бу сы- рыыга олобун тосту уларытахтаах дьоро кизһэни бигэргэтэрдии иһилинилэр:

...Я прощаю одиночество и грусть,
Ты сказал,
что я в них больше не вернусь...

...Я немислимой ценой
и своей мечтой
Заслужила это счастье быть с тобой.
Быть всегда с тобой.

* * *

Ол кэмнэ таһаараа дьыэбэ букатын атын быһаарсыы буола турара. ...Бороку- оппай тобо эрэ тардыллыбыта. Өлөөнчүк сыппакка, киниттэн Моруусаны туох дии санаабытын сылааһына истээри, тулуурдаахтык кэтэстэ. Олоро сатаан, баайа сылдьар сибиитэрэтин сизэбин ситэрдэ. Эр киһи түүн үөһэ биридэ кэллэ. Массыынатын гарааска туруоран баран, киирбитин кэннэ, Өлөөнчүк долгутуулаах боппуроска харда истээри, көнөтүнэн ыйыппытыгар, киһитэ чочумча тохтуу түһэн баран, соһуйуобун иһин, Дуунньа- ны сэнгээрбитин эттэ. Оо, дьэ буолар да эбит! Киһибит Моруусабытын сирэн кэбиспит...

Сарсыныгар эр киһи ааттаах эрдэ туран, дойдулаата.

Оттон суорумньуһут Өлөөнчүк күүтүллүбэтэх бөрүкүтэ суох балаһианньаба киридэ. Бэркэ саара- ан, сээбэҥнээн баран, тэҥнэһиэ дуо, ыалыгар табыста. Морууса барахсан Өлөөнчүгү көрөөт, туох буолбутун сэ- рэйдэ, дьүөгэтин көрөн чабылһа түспүт харабын уота көрдөбүтүнэн өлбөөрдө. Ыалдыт, утары олорон, хайыаҕай, суо- румньулар садамматабын сэрэнэн эттэ. Морууса дьылҕата тургутуутун тулуйа үөрэммитинэн, истэн эрэ кэбистэ, хомой- бутун таһыгар биллэрбэтэ. Ыала сукуччу туттан тахсыбытын кэннэ, ойон турда да, остуолун сабыытын тобо тардан, бокуйа суох суулуу тутан барда, хаайбыт харабын уута мааны ыскаатарга “топ-топ” түстэ...

Күһүөрү сайын Борокуоппай со- руктаах аҕайдык аймахтарыгар тийэн кэлбитэ уонна Дуунньаны ыйыталас- пыта. Өлөөнчүктээх Дуунньаны тута төлөпүнүнэн ыҥыран ылбыттара, далбар хотун да бэйэтэ өр көрдөһүннэрбөккэ тийэн кэлбитэ. Кыстыкка кирири сабана эр киһи Дуунньаны дойдугар сүгүннэрэн илдэ барбыт сураба иһиллэн эрэ хаал- быта.

Бу кэнниттэн дьүөгэлиилэр сыһыаннара салгыы хайдах буолбутун билбит суох. Эчи, кыбыстыта да бэрт курдук. Сириллибит да, сэнгээриллибит да – икки утары өттүттэн.

Людмила БАИШЕВА-ФЕДОРОВА.

Саха уола – Новосибирская бастын ыччата

Соторутаабыта Сочига Ыччат аан дойдутаабы бэстибээлэ буолан ааста. Уопсайа 20 тыһыынча ыччат кыттыбытыттан 10 тыһыынчата – Арасыйыа ыччата. Саха сиригтэн 62 ыччат дэлэгээссийэнэн тийибиттэр. Бүгүн кэпсиир дьоруойбут, биир дойдутаахпыт Иннокентий СЕРГУЧЕВ, Новосибирская куорат дэлэгээссийэтигэр кириэн, Ыччат аан дойдутаабы бэстибээлигэр кытынна.

Иннокентий төрүү истибэт, сангарбат ураты оҕо. Дьокуускайдаабы истибэт оболор анал кыһаларын үөрэнэн бүтэрбитэ. Учууталлара, интэринээтин иитээччилэрэ Кешаны бэрт кыратыттан билиигэ-көрүүгэ тардыһылаабын, үөрэххэ дьобурдаабын бэлиэтии көрөн, салгыы үөрэнэригэр күүскэ сайыннарбыттар. Төрөппүттэрэ Сунтаар улуунун Күндэйэтигэр олохтор. Ийэтэ Лидия Михайловна олохтоох дьаһалтаа үлэлиир. Аҕата Валериан Иннокентьевич Сергучев оскуолаа учуутал этэ, билигин биэнсийэлээх.

Кеша билигин Новосибирскаяга үөрэнэ сылдьар. Бэйэтин курдук кыһалбалаах оболорго эбии дьарык быһыытынан туос куруһуогар дьарыктыыр. Төрүү истибэт, сангарбат ыар кыһалбалаах да буоллар, Кеша кыра эрдэбиттэн билиигэ-көрүүгэ тардыһылаах, түргэн толкуйдаах, илиитигэр сатабыллаах, тарбабын көмөтүнэн ырыаба, үгүкүүгэ ураты дьобурдаах. Инбэлиппин диэн сэнэммэккэ, мэлдьи иннин хоту сылдьар, доруобай дьонтон итэҕэһэ суох үлэлиир-хамсыыр, сырдыкка-үөрэххэ тардыһар уолу, бука, улахан да куоракка бэлиэтии көрдөхтөрө. Ол да иһин Новосибирская куорат ыччатын дэлэгээссийэтигэр үөрэ-көтө киллэрдэхтэрэ. Уол таһыччы билиилээбин, сайдыылаабын, үлэһитин көрдөрбүт буолан, дэлэгээт буоллабы.

– Кеша, дорообо. Новосибирскаяга туох идэтигэр үөрэнэ сылдьабыный?

– Дьокуускайга оскуоланы бүтэрээт, Новосибирская куоракка, орто үөрэх кыһатыгар эбии үөрэхтээһин педагогун идэтигэр үөрэммитим. Үөрэхпин кыһыл дьупулуомнаах бүтэрэн, салгыы пединститутка сурдо-тылбаасчыт идэтигэр кирибитим. Үөрэнэриим таһынан Новосибирскаяга истибэт оболор оскуолаларыгар эбии үөрэххэ дьарыктыыр исписэлиһинэн үлэлиибин.

– Иннокентийн туох былааннаахыный?

– Мантан саас дьупулуомун ситиһилээхтик көмүскээн, салгыы магистратурага үөрэнэ киризем. Бэйэм курдук инбэлиит оболорго, ыччакка көмөлөһөр инниттэн “Диалог” диэн байрайыак толкуйдуу сылдьабын. Маныбынан грантга киирсэр былааннаахпын.

– Ыччат аан дойдутаабы бэстибээлигэр тийэн кыттыбыккынан эбэрдэлиибин! Новосибирская курдук уобалас бастын ыччат кэккэтигэр кириэн бэстибээлгэ кытты – улахан ситиһии.

– Дьэ, кырдык, олус соһуччу бэлэх буолбута. Дьинэ, Новосибирская уобалаһыгар араас дьарыктаах, үлэлээх, үөрэхтээх ыччат элбэх буоллабы. 168 ыччат иһигэр бастыггары талыыга куонкурус буолбута. Биһиги, үс инбэлиит, (истибэт, сангарбат) куонкуруска эмиэ холонон көрөргө санаммыппыт. Инники күөнтэ тахсан, бастыггар кэккэлэригэр

кирибиттэр. Онон үһүөммүтүн дэлэгээссийэ киллэрэн, анал сурдо-тылбаасчыттаах барбыппыт.

– Бука, манньк улахан тэрээһингэ кыттыбыккынан киэн туттар буолуохтааххын...

– Махтал. Бу ситиһиим сыччах биһиги эрэ дьыэ кэргэн, дойдубут киэн туттуута буолбатах. Манньк сүдү тэрээһингэ кыттыым инникитин олохпор дьаһаппар, үлэбэр-хамнаспар бөҕө тирэх буолуо дии саныбын. **Бэстибээлгэ элбэх омок ыччатын кытары билистим, добордостум, эппиэтинэстээх буоларга үөрэнним. Мантым ыксаллаах да түгэнтэ түргэнник быһаарыны ылынарга, сиэрдээх олобу сайыннарарга, сайдыылаах олобу тутарга үктэл буолуоҕа.** Новосибирская уобалас дэлэгээссийэтигэр кириэн Ыччат бэстибээлигэр кыттыыны ылбыппынан уонна бу бэстибээл дьоруойунан талбыттарынан киэн туттабын. Улахан сыанаба тахсан, араас омок ыччатын тарбах көмөтүнэн нууччалыы кэпсэ-тэргэ үөрэппитим. Добордоһуу хоробуотугар кыттыбытым. Маны сэргэ Ыччат аан дойдутаабы бэстибээлин аһыллытыгар Новосибирская уобалас судаарыстыбанай былаабын тутан кирибитим.

– Эн ийэбинэн эбэн эмиэ бэйэтин кэмигэр Ыччат аан дойдутаабы бэстибээлигэр кыттыбыт эбит. Ол туһунан билэбин дуо?

– Бэстибээлгэ кыттар буолбутум туһунан төрөппүттэрбэр эппипэр, ийэм эбэбит эмиэ кыттыбытын туһунан кэпсээбитэ.

Сунтаар улуунун Элгээйи селиэнньэтин олохтооҕо, эбэ-бит Евдокия Ивановна 1957 сыллаахха атырдыах ыйын 11 күнүгэр Москуба куоракка Ыччат аан дойдутаабы VI бэстибээлигэр кыттыбыт эбит. Кинилэр онно саха үгүкүүтүн үгүкүүлээн көрдөрбүттэр.

– Инники олоххор өссө үрдүк ситиһиилэри баҕарабын!

Оҕону инбэлиит диэн баран, сапсыйыллыа суохтаах

Иннокентий ийэтэ Лидия СЕРГУЧЕВА дьыэ кэргэнин, уолун туһунан сырдатарыгар көрдөстүбүт. Элбэх оболоох ийэ, эбэ буоларын быһыытынан, кэпсээнэ эдэр төрөппүттэргэ туһалаах буолуо дии саныбыт.

– Биһиги дьыэ кэргэн үс оболоохпут. Бэйэбит икки обобут төрүөхтэриттэн истибэттэр. Улахан кыыспыт манна баар, оскуолаа үлэлиир, эмиэ кулгаабынан инбэлиит, икки оболоох. Бу кыыспыт оҕото эмиэ мөлтөхтүк истэр, ол сизэммит Дьокуускай кэллэһингэр үөрэнэр, кырата манна сэттис кылааска туйгуннук үөрэнэ сылдьар. Орто кыыспыт эмиэ инбэлиит эрэри, сангарар, истэр. ХИФУ филология салаатын бүтэрбитэ. Кэргэннээх, икки оболоох. Манна Күндэйэ оскуолатыгар педагог-библэтиэкэринэн үлэли сылдьар. Үһүспүт бу – Кешабыт.

Бэйэбит оболорбут таһынан аймактарыттан өссө биэс оҕону кыра эрдэхтэриттэн төрүт бэйэбит оболорбутун кытта тэнгэ иппиппит. Бу оболортон үс оҕо, Күндэйэ оскуолатын туйгуннук үөрэнэн, кыһыл көмүс мэтээллээх бүтэрбиттэрэ. Биир оҕо Уус Алдан улуунугар Саха-Бельгийскэй оскуоланы үрүг көмүс мэтээллээх бүтэрбитэ. Бары үрдүк үөрэххэ үөрэнэн, билигин араас үлэбэ сылдьаллар. Биир кыыс – РБ-2 невролог бырааһа. Биир кыыс – Ил Түмэнтэ тылбаасчыт. Үһүс уол “Сургутнеф-

Иппит оболорунуун

тегазка” үлэли сылдьан баран, билигин – урбаанньыт. Биир уол – туттааччы, биир кыыс манна дьыссаакка үлэлиир. Кырабыт Владивостокка Улук Илиннээби университетка туризм үөрэбэр

ну бары кэриппиттэрэ. Араас таһымнаах бэстибээллэргэ, күрэхтэргэ, куонкурустарга кыттыбыттар. Аан дойдуну бэйэтигэр арыыбыт оҕо билии-көрүү да өттүнэн сайдыылаах буо-

лар. Кеша итиннэ үөрэнэ сылдьар кэмигэр туһунан утумнаахтык дьарыктамыта. Бу Новосибирскаяга устудьуоннуур кэмигэр, үөрэбин таһынан үлэ булан үлэлиир. Бэйэтин курдук кыһалбалаах оболорго туһунан эбии дьарыктыыр, оболору араас күрэххэ кытыннарда. Новосибирскаяга орто үөрэбин кыһыл дьупулуомнаах бүтэрэн, туту үрдүк үөрэххэ кирибитэ. Быйыл бүтэриэхтээх. Убайдар, эдьийдэрэ бары туйгуннук үөрэммит буолан, уолбут кинилэри батыһан, холобур онгостон улааппыта. Төһө даҕаны инбэлиит буоллар, анал оскуолаа үөрэннэр, доруобай оболортон итэҕэһэ суох билиилээх буолуохтаахпын диэн, кыратыттан кыһалан туран үөрэммитэ.

Биһиги дьыэ кэргэн олох-путугар саамай тутуһарбыт – билии-көрүү, үөрэх уонна үлэ. Оболорбутугар кыра эрдэхтэриттэн кинигэбэ тапталы ингэрбиппит, ол аахпыттары кэпсэтэр, ырытар этибит. Билиилээх киһи үчүгэйдик үөрэнэр, олохтор, үлэлиир диэн кыраларыттан өйдөрүгэр-санааларыгар оннук ингэрбиппит. Аҕабыт, устуруйа, география учуутала буолан, оболорун барыларын билиигэ-көрүүгэ сирдээбитэ, дьарыктаабыта. Тыа ыалын сизиринэн сүөһү тутан олохторбут. Онно оболорбут ыалдардыын, доруобайдыын бука бары хотонго ынах ыан, сайынын оттоон, саас мастаан, сааһааннаан улааппыттар. Онон бары тыа үлэтигэр чугастар. Ким даҕаны ыарахан үлэттэн чабынан турбат. Хантан эт-үүт кэлэрин билэллэр. Кешабыт, холобур, сэттэ сааһыттан ынах ыабыга, хотон туох баар үлэтин боруобалаабыта.

Дьылба Хаан онгоһуутунан дьыэ кэргэнгэ ыарыһах, аһаах оболор төрүүлэр. Урут да, билигин да. Ыты-сонгуу сылдьы-бакка, санааны түһэрбэккэ, оҕо инникитин санаан туран, утумнаахтык дьарыктаан, билиигэ-көрүүгэ сирдээн, сайыннаран, анал оскуолаларга үөрэттэрэн, идэни булан биэрэн олох киэн аартыгар үктэннэриллиэхтээх дии саныбын. Бэйэ ис күүһүгэр эрэниэххэ, дьизэнэн өйдөһөн-өйөһөн оҕо туһугар үлэлиэххэ наада диэн, эдэр төрөппүттэргэ сүбэлиибин.

**Балаһаны бэлэмнээтэ
Туйаара СИККИЭР.**

Өлүүн

Бу туох суолталаах уонна төрүттээх-уустаах тылый?

Багдарыын Сүлбэни олус ытыктыыр чинчийээччим. Аныгы тылынан эттэххэ – улуу топонимист-учуонай “фантабын”. Саха сиригэр кини суруйбатах хаһыата диэн суох. Улууустар да хаһыаттарыгар матырыйааллара тиһигин быспакка бэчээттэнэллэрэ. Тоҕо эбитэ буолла, 1994 сыл кулун тутар 15 күнүгэр – “Ньурба” хаһыакка бэчээттэппит “Өлүүн” диэн матырыйаала төбөбөр бигэтик хатаммыт. “Өлүүн” диэн тылы суруйар матырыйаалларбар бэрт абыайхтык да буоллар тутта сылдыбыттаахпын. Үксүн: “Өлүүн хаарга саҥа суол тэлэн...” – диэн суруйааччыбын.

Биир күн эрдээктэрим: “Бу туох тылый?” – диэн ыйыппыта. Ити ыйытыга эттээх-сииннээх хоруй биэрбэтэҕим буолуо. Ол иһин да буолуо кини: “Улахан тылдыкка” ити тыл кирибэтэх буоллабына, ити этигин со-тобут”, – диэбитэ. Уон биэс туомунан тахсыбыт “Саха тылын быһаарыылаах улахан тылдыгыгар” ити тыл суох буолан биэрбитэ.

Соторутаабыта бэйиэт Семен Данилов 1977 сыллаахха бэчээттэнэн тахсыбыт талыллыбыт айымньыларын бастакы туомун арийталы олорон, ити тылга кэтиллэ биэрдим: “...Мин иннибинэ дьон солообут добу суолларынан куду-хайдык баран истэхпинэ тохтотон, “бу бэлэм суолунан барарын албас, манан ыраатын суоҕа, өлүүн сиригэр бэйиэт суолла тобулан айаннаа”, – диэн таба

аартыкка суол ыйдарбыт курдук санаммытым”. Дьэ, итинтэн сиэттэрэн “өлүүн” диэн тыл төрдүн-ууһун түөһүргэ сананым.

Багдарыын Сүлбэ ити тылга интериэһэ Ньурба кыраайы үөрэтээччигэ Ньукулай Буруулгун улуус хаһыатыгар: “Топонимика өлүүн хаарыгар сабыс-саҥа суолу тэлбит киһи”, – диэн суруйууттан саҕаламмыт. Учуонай-топонимист 1994 сыллаахха ити тылы саҥа истибит: “Кырдыга баара, мин урут ити өлүүн хаар диэн этиини билбэт этим. Онон тылдыттар уонна картотека үрдүлэригэр түһүспүтүнэн бардым”.

Ол “түсүһэн”, кини тылдыттартан ити тылы булбатах. Арай диалектология тылдыттан булбут (“Диалектоло-

гический словарь якутского языка”, 1976). Биһиги эмиэ диалектология тылдытын арийталаан көрдүбүт.

Бэрт сэдэх, ыллыг да булбат кинигэн. Тылдыкка “өлүүн” Горнай улуунун түөлбө тыла дэммит. Уонна “ити тыл быһаарыытын “өлүн” диэн тылга көрүүн” диэн ыйылыбыт. “Өлүн” аны Өлөөн улуунун түөлбө тыла диэн сурулла сылдьар. Быһаарыта: “Тонгуу хаар (не-тронутий, целинный снег)”. “Манньык киргэ өлүгүнэ үчүгэй” (такие сани удобны для езды по целинному снегу), – диэн холобурдаабыттар.

Тылдыкка өссө тонгуу хаар диэн өйдөбүллээх эбэнкилэр “элүн”, эбээннэр

“элэн” диэн тылларын кытта тэнни тулуптаттар. Багдарыын Сүлбэ үөһэ ахтыллыбыт суруйуугар төннүбүт: “Бу тылы өлөөннөр, дьэһиэйдэр өлүг, үөһэ булүүлэр өлүк дииллэр эбит. Суолтата – тонгуу хаар. Тылы, суолтатын кэнгэтэн, дьэһиэйдэр “өлүг кир” эмиэ дииллэр эбит”.

Багдарыын Сүлбэ түмүктээһинэ: “Элүн, элэн, тонгус-маньчжур тылдыттарыгар суруллубутунан өссө элээн, элэн – сахалы өлүүн, өлүн, өлүк буолбуттарыгар болсомтобутун ууруохтаахпыт. Биһиги тылы, Ө-нөн сагаран, ылыммыппыт. Эбэнкилии элэн, сахалы өлүүн. Онон? Мин, итинэн сибээстээн, Өлөөн өрүс аатын улаханньык “уорбалаатым”. Ити элээн дьүһүнүн кыратык кубулуутан сылдыра буолбатаа буолуо дуо диэн”.

Ол гынан баран, Михаил Спиридонович ити

“уорбалааһынын” кэлин бэйэ-тэ ылымматах курдук. “Эттэ-эх-сииннээх, итэбэтиилээх сабаҕалааһын буолбатах”, – диэтэҕэ диэн сэрэйэ саныаха сөп. Холобур, 2001 сыллаахха “Улууустар ааттара” диэн Багдарыын Сүлбэ кинигэ-тэ бэчээттэммитэ. Оно ити сабаҕалааһыны киллэрбэтэх.

Онон, “өлүүн” диэн тыл син киэн сиригэр-уотунан – Горнайынан, Өлөөнүнэн, Үөһэ Бүлүүнэн, Красноярскай кыраайынан тарбана сылдыбыт. Ньурбаларга эмиэ. “Ол аата, Ньукулай Буруулгун, бабар, умнууга да хаалан хаалыах ньурбалар туттар түөлбө тылларын сурукка киллэрбит, бэлиэбэ ылларбыт үтүөлээх буолан тахсар. Нөрүөн нөрүгүөбүгү киниэхэ”, – диэн Багдарыын Сүлбэ тылларынан бу маты-рийаалы түмүктүбүт.

айымньытыгар кылбаа манган тиис эмиэ “сонгуруо тааска” холонон:

...Сонгуруо таас курдук
Сандаа көмүс тиистэрэ,
Саҥа сагаран,
Турталдыытынан
бардылар...

Өксөкүлээх Өлөксөй “Көтөр кэлиитэ” диэн хоһоонугар сонгуруо аны сымыкка холонон:

...Собуруу дойдуну диэкиртэн
Солотуу көмүс хотобойдоох,
Солко-сурук куорсуннаах
Солун көтөр
Суугунаан кэлэн,
Сонгуруо көмүс
сымыыттанан
Соргута улаатта...

Суруйааччы Василий Соловьев-Болот Боотур “Соруока-соруоха” үгэтигэр сонгуруо эмиэ сымыкка холонмут холбура:

...Абыайа хоноот
айдаан буолла,
Аһы-аба алааһы туолла:
“Соруока-соруоха
уоруйах эбит,
Сонгуруо көмүс
сымыыппытын сиэбит”, –
Ымылар,
араас чыычаахтар
Ыты бөөнү
ытаһаахтаабыттар...

Чэ, манан түмүктүбүт. Балык сонгуруотуттан араас булүүдэ астанара, киһиэхэ туһалаах күндү аһынан буолара – туһунан киэн тизмэ.

**Балаһаны
Федор РАХЛЕЕВ
бэлэмнээтэ.**

тыллары, дьону булкуйумаары буолуо, нууччалыы ааттарынан суруйааччылар.

Бүгүн “сонгуруо” диэн киэн эйгэбэ соччо-бачча туттуллубат тылы көрүөхпүт. Эдуард Пекарскай тылдыгыгар ити тыл хас да барыйаана баар – сонгуруо, сомороо, сонгороо, саҥырыа. Нууччалыы “молоки” (балык атырын сэмэтэ) диэнтэн ураты киэнник быһаары суох. Саҥырыа диэн тыл быһаарытыгар эмиэ “молоки” диэн суруллубут. Ол гынан баран ити тылы быһааран суруйууга бочуоттаах академик мунаара быһытыбыта кестөр: “Собо саҥырыата – слизь на верхней челюсти карася, богатыми якутами не едомая; мозг или же тумак карасий?”

Сонгуруо, сомороо, сонгороо, саҥырыа... Биир кэлиэгэм тыл суруллуутунан, дорбоонунан көрөн: “Арааһа, эбэнкилэртэн кириити тыл быһылаах”, – диэн “уорбалаата”. Ол эрэри эбэнкилэр сонгуруону – “чапа”, “илакта”, “ухакта” диэн ааттыллар эбит. Оттон монгуолларга сонгуруо “нялга” диэн эбит (“нялганах” – сыстангы сылдыар). Биһиги “һалбархай” (һалбархай) диэн тыллаахпыт. Олаата – туттаха сыстангына, халтарынты сылдыар. Иккис суолтата – килбэчигэс, килэркэй. Монгуоллар балык сонгуруотун өссө “загасни цагаан” (балык үрүгэ) дииллэр эбит.

Сонгуруо үөһэ ахтыллыбыт Гавриил Сивцев тылдыгыгар бэрт судургутук быһаарыллар:

“Балык атырын сиэмэтэ”. “Саха тылын быһаарылаах улахан тылдыгыгар” сонгуруо быһаарыта эмиэ итинник. Ити быһаары нууччалыы тылбааһа: “Белёсий, тускло-белый”. Тылдыкка Михаил Тимофеев-Терешкин айымньы-тыттан холобур аҕалыллыбыт:

...Күрүлгэннээх
сүүрүктээх уугар
Көмүс килиэ
хатырыктаахтар
Көңүл үөрдээн,
сэмсээн ооньуулар,
Искэби, сонгуруону ыаннар,
Илгэлээх уугар
ииттэрэллэр...

1973 сыллаахха Дьоккуускайга тахсыбыт зоология кинигэтигэр (6–7 кылаастарга) эмиэ итинник хартыына ойууланар: “Алыһардар тыһылаа лиэнтэ буола сыстыспыт искэктэри уу үүнээйилэригэр сыһыара ыыллар. Ол кэмгэ атырдар сонгуруоларын таһаараллар”.

Сонгуруо диэн тыл икки суолталаах. Иккис суолтата: “Балык сонгуруотун курдук үрүг өгнөөх”. Итиннэ классик суруйааччыларбыт айымньыларыттан элбэх холобуру аҕалыахха сөп. Өксөкүлээх Өлөксөй “Куорат кыргытара” диэн киэнник биллэр айымньытыгар манньык хартыына ойууланар:

...Боронсуускай боросуогу
Омурдан баран,
Собурууну субачыысканан
Сонгуруо таас тийин
сууйда,
Оһуордаах сотторунан
Уһун үлүгүрдик сотунна...
Былатыан Ойуунускай

Сонгуруо

Саха тылыгар умнуллубут, архаизм буолбут тыллар элбэхтэр. Ол ордук тылдыттары арийталаан көрдөххө, ырылыччы кестөр.

Чуолаан – бочуоттаах академик Эдуард Пекарскай үс туомнаах тылдыгыгар уонна Гавриил Сивцев 1979 сыллаахха Дьоккуускайга бэчээттэммит “Сахалы кылгас тылдыт” диэн үлэтигэр. “Оболор, ыччаттар кинигэни аахпат буоллулар”, – диэн элбэхтик этэбит-тыынабыт. Омос көрүүгэ бэрт судургу да тылы: “Аан бастакыбытын истэбит”, – диэн соһутааччылар. Холобур,

“мункук” диэн тылы. Ыччат эрэ буолбакка, аҕа саастаах келүөнэ да күннээҕи кэпсэти-игэ сахалы-нууччалыы бул-куйан сагарарбыт баар суол. Холобур, “Саха” НКХ “Өркөн өй” биэриитин кыттылаахтара: “Ити тыл нууччалыыта хайдах буоларый?” – диэн дөрүн-дөрүн чопчулаааччылар. Ор-дук маска-окко, кыылга-сүөлгэ, үөһгэ-көйүүргэ сыһыаннаах ыйытыларга. Үксүгэр, сорох

Ыҥгыыр- дамма- тах ат	↙	Сибэкки	↙		↘		Кыыскын кэргэн биэрэргэ кэпсэт (эрг.)	→					↖		Туохтан да үчүгэй
	→				... харата	↖				Соруйан буолба- тах	Сэп	Хос ...		Симэх	↓
Ыраах аймах обото		Нагорнай ...		...-бурай	Албас, хомуһун	↖	Н.Якут- ский "... уонна таптал"	... хара	→	↓	↓	Убаһа улаап- пыта	→	↓	
	→	↓		↓		↓	Алампа поэмата "... тиит"	... илии билбэт	→				...биэс майгы	→	
Кыра сүүрээн			Түргэн, сымса	→					↘			Кэлии ... собох	→		Лөкөй ...
	→			↓	...-дьаа- лы		Балык ... (тиис диэн суох)	"... чабаан ырыа курдук"			... бэйэтэ кубулуй- батах	...- галерея	→		↓
Түүлээн көппөт кус				Эмээхсин (кэпс.)	→	↓					↓		Куорсун- наах "Аан Тал..."	→	
↙	Буруй, сэмэ		Лаптев- тар муора- ларын таһыгар баар сэлиэн- нэ	→				Урукку бастын көтөр аал	Эргий-...	→			↘		
	"... бар- баппыт атын омук диэн"			Суол суобуттан ...	→	↘		↓						Көнтөс	
↘					... барда	↘	Манньык ааттаах өрүс собуруу Ураалга баар	→			... дабаны	→			

9-с нүмэргэ тахсыбыт сканворд эппиэттэрэ:

Туруору: тонобосчут, туут, уучах, саанык, ыыспа, араспыиска, ый, ыыраах, Нам, аарыктаах, тамабар, сыабай, ар, таайыы.

Сытыары: сыалыһар, ообуй, Сата, былдырыыт, уодаһын, сыһыы, хары, пааркаба, ат, уста, аайы, Учур, массыына, паапка, ахта, ТТ, айдаан, Арт.

Сканворду сөбүлээччилэргэ анаан <https://kyym.ru> аан ситиммитигэр эмиз сканворд таһааран сабалаатыбыт. Бу кур-коду төлөпүнүт камератынан туһайан киирэн та-айыаххын сөп. Үчүгэйэ диэн, ситэри таайбакка бэринэр түгэнгэр түмүктээн, хоруйдарын көрүүххүн сөп. Чэ, сабалаа!

БИЛЛЭРИИЛЭР

* Считать недействительным аттестат, серия 14 АБ номер 0008690 с о среднем общем образовании МОУ “Хомуस्ताхская СШ”, выданный 23.06.2010 на имя Васильевой Айыны Валерьевны.

*Военный билет на имя Матвеева Ярослава Романовича считать недействительным.

*Считать недействительным военный билет на имя Унарова Алексея Егоровича.

*Считать недействительным военный билет на имя Федотова Афанасия Дмитриевича.

"Кыым" телеграмыгар киир

ГОРОСКОП. Кулун тутар 18–24 күннэрэ

Хой
Кириилээх-тахсыылаах нэдиэлэ. Субу чугас эргин олоххор сыһыаннаах суолталаах быһаарыыны ылынарыт, чугас дьонтор көмөлөһөрүт наада буолан туруон сөп. Төһө да быыс-соло суох буолтун иһин, этинг-сииниг туругун көрүнэ сырыт. Иллэг булан сынньана сатаа. Тус олоххор интэриэһинэй кэм. Истиилгин уларытарга сананнаххына, тутта олохо киллэр. Тапталлаабыт таайтарыылаах эти-итин, көрүүтүн мүчү түппат ғына болбомтолоох буол.

Обус
Кэлэр нэдиэлэбэ дьыэ кэргэнгэр, дьыэбэр-уоккар болбойуон. Тобо эрэ аахай-бакка сылдыбыт дьыалан-куолун элбэбин өйдүөт. Түбүк-саддык быһыыгар алтыһы, кэпсэти да үгүс буолуо. Атах тэпсэн олорон да буол-батар, ыраахтан сибэстэти элбэ. Атын дьон олобор кыттыһарга тийиэ. Бэйэ суолтатын үрдэтэ сатыыр санаан күүһүрүүт. Халтайга хаарыан күүтү барыырыт буолаарай? Эт-сиин сынньалангы эрэйэрин умнума.

Игирэлэр
Утунук-киэгник сыһа-соһо сылдыбыт дьыалабын, үлэбин үмүрүтэр наадата тириэн сөп. Хас биридди күнгүн туһалаахтык атаар. Өйгүн-санаабын эрэ буолбакка, үлэлиир остуолгар, суумкабар тийэ сааһыланарыт, бэрэздэк-тэнэрин уолдыаста. Ыһыллан баран сылдыабын. Чугас дьонгун кытта сыһыаны тупсар. Нэдиэлэ ортотуттан олох-дьаһах орун-онугар түһүө. Тугу эрэ былаанныырга “мин эрэ сөпкө этэбин” дии саныыргын ыраах кыйдаа.

Араак
Туохха эрэ тутаах күүскүн-уоххун ууруон, күүскэ ылсыанг иннинэ тохтоон, иһийэ-иһиллэнэ тус. Тугунан түмүктэниэн сөбүн толкуйдаа. Кэлэр нэдиэлэбэ үлүн кэми бы-лааннаабакка, күннээбүһүн олоро түһэринг ордук үһү. Ол онугар нэдиэлэ бүтүүтүгэр эйигин сылаанһый-ыы, дуоһуйуу күүтэр. О.э., бэрт кыра, суолтата да суох эн уйулбан кыл утабын таарыйар, абылыр чинчилээх. Айар-тутар баҕа халыйан кэллэбинэ, кэтэмэйдээмэ.

Хахай
Мунньуммут уопуккун, олоххун ырынгалаан көр. Туохха сыспыт буолуоххун сөбүн толкуйдаа. Тобоостоох түгэн кэллэ да ылсар ғына, ханнык сору-кун бастакынан быһаарыахтааххын чопчулаа. Куһаҕан дьаллыгы бырабар санаалаах түгэнгэр онуоха табыгастаах нэдиэлэ иһэр. Нэдиэлэ бүтүүтэ санньыар санаа үйэ-хаайа туттабына да, кыһалыма, дьэбэбэн-хообонон, күлүүнэн-оонньуунан утааран кэбис.

Кыыс
Идиэйэ, санаа хотобостуу субуллар чинчилээх. Итинтэн туораттан көмөтө суох, хайата дьыг кыаллар кыахтаабын тал уонна онно ылыс. Төбөбөр кирибита барытын толоро сатааххына, икки куобагы тэниэн экирэппит курдук буолуон. Бэтинсэбэ диэри эийэхэ – үтүө күннэр. Нэдиэлэ бүтүүтэ дьоннуун алтыһы тытаан ылыан сөп. Ол ким эрэ эйигин үөрэтэ-такайа сатырыттан сэдиптэниэн сөп. Онон этэрин ылымматын да иһин, өйдөөбүтүү туттарынг ордук.

Быйаһын
Үтүөкүн нэдиэлэ иһэр. Ол да буоллар хас да дьыаланы тэниэн быһаара, бүтэрэ сатаама. Суолталаабы көтүтүөххүн сөп. Ол тэҥэ чугас кийин тугу эрэ этэ сатыырын тиэрэ өттүтэн өйдүүр кутталлааххын. Болбой. Нэдиэлэ ортото өр быһаарыллыбатах кыһалганы туоратан үөрүөт. Саҥа сабалаабыт үлэнг, тутта да буолбатар, аҥаардас дьаныар, дьулуур көмөтүнэн ситиһиллэниэн сөп.

Скорпион
Холку, үчүгэй нэдиэлэ. Ыксала суох, санаан сытар дьыалатынан дьарыктанар кыах баар буолсу. Ол эрэри олус хал-лаанынан дайыма. Нэдиэлэ сабаланыыта элбэхтэн бири таларга күһэллээххин сөп. Онуоха таайан көрөр дьобургар буолбакка, баай уопуккар тирэбүрүөтүг ордук. Айар-тутар баҕа улаатыа, ускуустуба сэгээрдиэ. “Суолталаах, эппитинэстээх кэпсэтинин бу нэдиэлэбэ ыытыма” диэн сулустар сүбэлэбэттэр.

Охчут
Үтүө тылынан ахтааччы, киһиргэтэн дэбдэтээчи элбэх буолсу. Туох санаат-тан кини эийэхэ итинник буолбутун илэ өйгүнэн толкуйдаа. Аны туох эрэ соругу толороргор олобурбут ньыманан буолбакка, уратытык дьаһаннаххына, быдан ситиһиллэниэн. Кэрэ аҥаар-күүстээх, эр киһи кэрэ аҥаар болбомтотун ылар кыаба бу нэдиэлэбэ улаатар үһү. Доруобуйа этэнгэ.

Чубуку
Туохтан эрэ тымтыбыт, санаата түспүт киһи эийэхэ дьайыта бу нэдиэлэбэ улаа-ыха курдук. Кини онугар бэйэбин туруору-нан көрдөххүнэ – өйдүөт. Балаһанньаттан тахсарга уйулбаҕа билиигин туһан. Ардыгар тугу да хардарбакка, истэн эрэ кэбиһэн баран, ускуйдагына быһаарсар ордук буолааччы. Медитация туһалыа. Бит-эмийнэ сиз, салгынгга сырыт, киһигэтэ аах.

Күрүлгэн
Ханнык баҕарар кэпсэтинин сабалыыргар сэрэхтээх, болбомтолоох буол. Чуолаан үп болпуруоһугар сыһыаннаах кэпсэтигэ. Күүс-сэниэ ман-тан иннэ улаатан барыа. Эти-сиини эрчийэргэ, куһаҕан дьаллыктан тэйэргэ табыгастаах кэм иһэр. Тапталлааххын, атын көлүөнэ дьону кытта сыһыаныт тупсар аатыгар барыаба.

Балык
Быстах кэмгэ да буоллар, этэргэ дьылы, утуйар ууг көтөн да ылыан сөп. Сыппах быһах буолан аала сылдыбыт кыһалба хаттаан күүһүрүүтэ эбэтэр сөбүлэбэт эбээһинэскин толоруу наадата итинниккэ тиэр-диэх курдук. Этиллээх тахсыбыт айыы “ээх” диэн иһимэ. Угайылаах буолуон сөп. Ол кэриэтэ үгэс онгостубут үлэбин бүтэрэ-оһоро сырыт. Өрөбүллэргэр дьытээбилэргин, соботох түгэнгэр чугастык саныыр дьоботторгун кытта буол.

КЫЫМ
16+ **НОРУОТ ХАҢЫАТА**

Хаһыат тахсар ахсаанын Национальнай тираж сулууспата бигэргэтэр.

Хаһыат Бэчээт уонна маассабай коммуникация федеральнай агентствотын өйбүлүнэн тахсар.

Сурутуу индексэ: ПР320

Кылаабынай эрдээктэр: И.И. ГАВРИЛЬЕВ
Тэрийэн таһаарааччы: М.Н. ХРИСТОФОРОВА
Генеральнай дириэктэр: А.Д. ШИЛОВ
Шеф-эрдээктэр: Альберт КАПРЫНОВ
Эрдээктэри солбуйааччы: Дмитрий ИВАНОВ
Эппиэттиир сэкирэтээр: Мария САННИКОВА
Тыа хаһаайыстыбатын салаата: Татьяна ЗАХАРОВА
Уопастыбаннаһы кытта үлэ: Оксана ЖИРКОВА
Тыл эрдээктэрэ: Геннадий ГУРЬЕВ
Кэрэспэдьиэннэр: Нина ГЕРАСИМОВА, Туяаара СЕРГЕЕВА, Саргылаана БАГЫНАНОВА, Федор РАХЛЕЕВ, Диана КЛЕПАНДИНА
Таһан онордулар: Евдокия ДЬЯКОНОВА, Мария ПЕТУХОВА
Корректор: Людмила БАИШЕВА-ФЕДОРОВА
"Ситим" медиа-бөлөх көмүүтэрин сыабар таһан онгоһулунна

Сибээс эйгэтин информационнай технологияба уонна маассабай коммуникацияба надзорун федеральнай сулууспатын Саха сиригээҕи бырабыланыһатын 02.03.09 бэриллибит сибидиэтэлисибэтэ: ПИ № ТУ 14-0038

Хаһыат "Ю.А. Гагарин аатынан өрөспүүбүлүкэтээҕи типография" АУО бэчээттэннэ. Аадырыһа: Дьокуускай к. Бүлүлүүр туора уул., 20 Ааптар санаата эрдээксийэ тутуһар позициятыгар сөп түбэһимизэн сөп. Эрдээксийэ киирбит суруктар төннөрүлүбэттэр.

Эрдээксийэ уонна таһаарааччы аадырыһа: 677027, Дьокуускай к., Киров уул. 18, В блок, 709 кэб.
Төл.: 42-21-08
Электроннай почта: kuumsakha@mail.ru
Ахсаана 13.150 экз. Кээмэйэ 10 б.л.
Бэчээккэ илии баттыыр бириэмэ: 20.00
Бэчээккэ туттарылыһна: 19.00
Сыаната көнүл

РЕКЛАМА СУЛУУСПАТА (ТӨЛӨБҮРДЭЭХ ӨНӨ БАРЫ КӨРҮНЭ):
"Бэчээт дьыэтэ", Орджоникидзе уул., 31, 111 хос, төл.: 34-05-03